

eISSN 2413-9009

TRAEKTORIÂ NAUKI

International Electronic Scientific Journal

Vol. 4, No 4, 2018

AGRIS

CAB Abstract

CEEOL

CEJSH

Dialnet

DOAJ

East View's Universal Database

EBSCO

FSTA®

Index Copernicus

RePEc

Russian Science Citation Index

CNKI Scholar

Ulrich's Periodical Directory

pathofscience.org

TRAEKTORIÂ NAUKI = PATH OF SCIENCE**Vol. 4****No 4****2018**

Founded in August 2015. Publishing monthly.

PublisherAltezero, s.r.o. & Dialog
1129/6, Wurmova, Košice, 04023, Slovak Republic
Ph.: (421) 905-38-36-97.**Founders:**Altezero, s.r.o., 1129/6, Wurmova, Košice, 04023, Slovak Republic
Publishing Center "Dialog", 2 Club Street, Solonitsevka, 62370, Ukraine

The journal is abstracted in the following international databases: AGORA, AGRIS, AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CAB Abstract, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Food Science and Technology Abstracts, Index Copernicus (ICV 2016 = 89.47), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, Russian Science Citation Index (IF RSCI 2016 = 0.043), ScienceOpen, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WorldCat.

Editor in Chief:

Kataev A., PhD (Economics), Ass. Prof.

Editorial Board:

Aksenova E., PhD (Techniques), Ass. Prof.
 Ananchenko K., PhD (Physical Education and Sport), Ass. Prof.
 Bobro N., PhD (Sociology), Ass. Prof.
 Bolotnaya O., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Holoborodko K., Doctor of Science (Language), Prof.
 Golubov A., PhD (Law), Ass. Prof.
 Zaytseva M., Doctor of Science (Arts), Prof.
 Zelenskaya L., Doctor of Science (Education), Prof.
 Kolos N., Doctor of Science (Chemistry), Prof.
 Komir L., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Malenko E., Doctor of Science (Language), Prof.
 Oberemok S., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Palchyk O., PhD (Agricultural Science), Ass. Prof.
 Panfilova A., Doctor of Science (Pharmacy), Prof.
 Podrigalo L., Doctor of Science (Medicine), Prof.
 Rogovoy A., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Treskunova L., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Horoshev A., PhD (History), Ass. Prof.
 Shatrovskiy A., PhD (Biology), Ass. Prof.

Editorial office 1:

1129/6, Wurmova, Košice, 04023, Slovak Republic

Editorial office 2:

2 Club Street, Solonitsevka, 62370, Ukraine

E-mail: editor@pathofscience.org. Site: <http://pathofscience.org>

The journal is an international open-access, peer-reviewed electronic journal created to fully and promptly meet the information needs of the society in the knowledge gained in the course of research and development, research and design, design and technology and production activities of scientists and experts.

The journal publishes original research papers, review articles and short communications papers in the fields of Social, Technical, Natural sciences and Humanities. The scope of problems of articles is not limited.

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be barred by the authors. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in the articles published.

TABLE OF CONTENTS

SECTION "LANGUAGES"

Sergey Popov

- Лингвокультурологія: от констатацій к об'яснительності 1001
[Linguoculturology: from Ascertaining to Explaining]
(Language – Russian)

Victoriya Chub

- Мотиви деестетичного в системі мортальної топіки романів Антуана Володіна 1012
[De-Aesthetic Motives in the Mortality Topic System of the Novels by Antoine Volodine]
(Language – Ukrainian)

Irina Soina, Nina Petrusenko

- Засоби створювання емпатичної художньої мови 1020
[Means of Creation of Emphatic Poetic Language]
(Language – Ukrainian)

SECTION "SPORTS"

Vasyl Vasylyuk, Olena Yarmoschuk, Christina Yudkina

- Психологічні властивості та стійкість до стресів високо-кваліфікованих легкоатлетів,
які спеціалізуються у спортивній ходьбі 2001
[Psychological Properties and Stress Tolerance of High-Qualified Athletes Specializing in Athletic
Walking]
(Language – Ukrainian)

SECTION "BIOLOGY"

Yahaya Muhammad Abdullahi, Ibrahim Muhammad Magami, Ahmed Audu, Muhammad Murtala Mainasara

- Prevalence of Ticks on Camels and Cattle Brought to Dodoru Market Kebbi State, Nigeria 3001
(Language – English)

SECTION "CHEMISTRY"

Tetiana Chorna, Dmytro Yanushkevych, Vita Afanasieva

- Modern Aspects of Safety Assessment of Foodstuff 4001
(Language – English)

SECTION "EDUCATION"

Oladiran Stephen Olabiyi, Caleb Chidozie Chinedu

- Perception of Employers' in Transforming Technical and Vocational Education and Training
vis-a-vis Emerging Technology Tools for Sustainable Workforce Development in Nigeria 5001
(Language – English)

SECTION "ECONOMICS"

Tatyana Chaika

Проблеми формування системи порівнянних показників прибутковості підприємств країн-членів ОЕСР і України 6001
[Problems of Forming the System of Comparable Indicators of Profitability of Enterprises of OECD Member Countries and Ukraine]
(Language – Ukrainian)

SECTION "LAW"

Serhii Yesimov, Myroslav Kovaliv, Ruslan Skrynkovskyy

Правові режими службової інформації в Україні 7001
[Legal Regimes of Official Information in Ukraine]
(Language – Ukrainian)

SECTION "HISTORY"

Anatoliy Goncharenko

Економічний вимір міжнародних відносин Канада-Європейський Союз наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. 8001
[Economic Dimension of Canada-EU International Relations at the Turn of XX-XXI Centuries]
(Language – Ukrainian)

Лингвокультурология: от констатаций к объяснительности

Linguoculturology: from Ascertaining to Explaining

Сергей Попов ¹

Sergey Popov

¹ V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.33-1

LCC Subject Category:
PG2001-2826

Received 10.03.2018

Accepted 31.03.2018

Published online

10.04.2018

Corresponding Author:
s.leon.popov@gmail.com

© 2018 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Аннотация. Статья посвящена обоснованию возможности и необходимости углубления предмета лингвокультурологии до причин существования явлений культуры, с которыми связаны определенные явления языка. Лингвокультурология, в том числе прогрессивно имеющая компаративистскую составляющую, сосредоточивает внимание на связи явлений языка с явлениями культуры, но не пытается объяснять причины существования таких культурных явлений, в то время как это помогло бы с гораздо большей степенью доказательности понимать причины специфики явлений языка, обусловленных спецификой таких культурных явлений. В статье на примерах лингвокультурологических констатаций связи языковых явлений с определенными явлениями культуры демонстрируется возможность и необходимость объяснений причин существования культурных явлений, обуславливающих специфику коррелирующих с ними явлений языка.

Ключевые слова: лингвокультурология; когниция; объяснительность; смежные науки; причинно-следственные связи.

Abstract. The article is devoted to the substantiation of the possibility and necessity of deepening the subject of linguoculturology to the causes of the existence of cultural phenomena, with which certain phenomena of language are associated. Linguoculturology, including the one progressively having a comparative component, focuses on the connection between language phenomena and cultural phenomena, but does not attempt to explain the reasons for the existence of such cultural phenomena, while this would help to understand with much greater degree of evidence the causes of the specifics of language phenomena due to the specifics of such cultural phenomena. In the article on examples of linguocultural definitions of the connection of linguistic phenomena with certain cultural phenomena, the possibility and necessity of explaining the reasons of the existence of cultural phenomena that determine the specificity of the language phenomena correlating with them is demonstrated.

Keywords: linguoculturology; cognition; explanatory; related sciences; cause-effect relations.

ВВЕДЕНИЕ

Лингвокультурология представляет собой сравнительно молодую науку, возникшую на стыке лингвистики и культурологии и изучающую связь языковых и культурных явлений [9, с. 9; 18, с. 13; 2, с. 14]. Как можно убедиться, предметом лингвокультурологии является связь языковых и культурных явлений. Такая связь рассматривается с точки

зрения ее экзистенции и фиксируется методом констатации, например: русское слово *окно* происходит от слова *око*, связь этой номинации с понятием глаза есть русская культурная особенность, коррелирующая с соответствующей особенностью русской языковой (наивной) картины мира, что отличает эти особенности от особенностей номинации этого явления в других культурах и коррели-

рующих с ними языковых (наивных) картинах мира (ср. англ. *window* и фр. *fenêtre*, где внутренние формы номинаций не связаны с понятием глаза). При этом компаративистское обращение к данным других языков в культурологических исследованиях – признак факультативный, а причины существования культурных особенностей, как правило, лингвокультурологов не интересуют.

Целью настоящей статьи является обоснование возможности и необходимости углубления предмета лингвокультурологии до причин существования явлений культуры, с которыми связаны определенные явления языка.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Поскольку лингвокультурология интересуется явлениями культуры, обусловленными влиянием человеческой когниции (восприятия, логики как строя мышления, внимания, памяти и т. п.), интересы этой науки пересекаются с интересами когнитивной лингвистики [18, с. 9–10; 2, с. 6], одним из ведущих принципов которой является объяснительность, а не присущая структурализму описательность: «...если лингвистика недавнего прошлого допускала лишь вопросы типа «как?» и избегала вопросов «почему?», то теперь ситуация должна коренным образом измениться: нужны именно ответы на вопросы типа «почему?», поскольку только они могут что-либо объяснить» [8, с. 25]. В самом деле, еще Аристотель говорил: «Знать, что есть, и знать, почему есть, – это различное знание...» [3, с. 280]). В. И. Абаев убедительно доказывает, что в ходе познания человек не может не искать объяснений познаваемым явлениям, и познающий языковые особенности лингвист в этом смысле не может быть исключением [1].

К сожалению, принцип объяснительности далеко не всегда применяется в когнитивно-лингвистических исследованиях, однако в лингвокультурологических исследованиях он в основном не только не реализуется, но и не упоминается. Лингвокультурологи скрупулезно выявляют соответствия между языковыми и культурными фактами, но не ставят вопрос о причинах появления таких культурных фактов, презентуя их путем обычной констатации. Между тем очевидно,

что объясненная причинно-следственными связями информация выглядит аргументационно убедительнее и усваивается лучше информации, имеющей констатирующий фактичный характер.

Причинно-следственные связи – общеизвестный объект и научного, и любого другого познания. Эти связи не всегда доступны познанию, но вопрос «почему?» такой недоступностью отмениться не может, хотя в таком случае, возможно не навсегда, остается без ответа. Так, когда астрономы обнаружили, что галактики удаляются друг от друга, они задались вопросом о причине этого явления и логично пришли к выводу, что галактики разлетаются из одного центра по причине приведшего к этому Большого Взрыва, но астрономы и представители других, смежных с астрономией наук не могут найти ответ на вопросы о причине этого взрыва и о том, что, как долго и, главное, почему происходило с Вселенной, с такими ее характеристиками, как пространство и время, до этого взрыва, что опять-таки не отменяет сами вопросы о причинах. Если после обильного снегопада в деревенский магазин не привезли хлеб, жители задаются вопросом о причине этого явления и логично приходят к заключению, что всему виной снегопад, из-за которого транспорт не может нормально передвигаться по заметенным снегом дорогам. Однако если хлеб не привезли в отсутствие снегопада, жители могут не сразу получить ответ на вопрос «почему?» или не получить его вовсе. Всегда есть явления, причины которых остаются нераскрытыми, но это не отменяет постановку вопроса «почему?», без преувеличения являющегося символом познания.

В лингвокультурологии встречаются вопросы «почему?», но не о причинах существования культурных особенностей. Например, В. А. Маслова считает, что лингвокультурология должна «дать ответы на многие вопросы, в числе которых следующие: каким видит человек мир, какова роль метафоры и символа в культуре, какова роль фразеологизмов, удерживающихся в языке веками, в репрезентации культуры, почему они так нужны человеку?» [9, с. 8]. Как можно убедиться, здесь вопрос «почему?» направлен на выяснение причины потребности человека в метафорах, символах и фразеологизмах (кстати,

узус не первый год показывает, что фразеологизмы не «удерживаются в языке веками», по крайней мере массово: выпускники школ, как правило, не знают очень многих фразеологизмов, известных старшему поколению), а не на выяснение причин культурных особенностей, обусловивших существование метафор, символов и фразеологизмов в присутствии виде. «Интерес лингвокультурологов, – пишет С. Г. Воркачев, – фокусируется на изучении специфического в составе ментальных единиц и направлен на накопительное и систематизирующее описание отличительных признаков конкретных культурных концептов» [16, с. 43-44]. Как можно видеть, речь идет о накоплении и категоризации культурно-языковых сгустков (концептов), когда они констатируются и, как следствие, коллекционируются, но не о причинах существования культурных особенностей.

Нам представляется, что выяснение таких причин возможно с применением когнитивнолингвистического принципа междисциплинарности, утверждающего необходимость использования в лингвистических исследованиях сведений смежных с лингвистикой наук (см., например, [8, с. 20]). Выяснение причин существования культурных особенностей может быть не всегда успешным, но с позиций познания отказываться от него не следует: то, что непознаваемо сегодня, может быть познано в будущем.

Обратимся к констатируемым лингвокультурологами фактам, в том числе к таким, где констатация оформлена в виде риторического вопроса.

«Никакая абстрактная теория, – пишет В. А. Маслова, – не сможет ответить на вопрос, почему можно думать о чувстве как об огне и говорить *о пламени любви, о жаре сердец, о тепле дружбы* и т. д.» [9, с. 7]. «И действительно, почему человек думает о чувствах как об огне? Свидетельство тому – выражения типа *пламень любви, жар сердец, огонь желаний, сгорать от любви, горячая любовь, жгучая ненависть, пламя страсти, тепло дружбы, надежда теплится, испытывать теплые чувства*» [9, с. 90]. Обращение к данным смежных с лингвистикой наук, а именно к сведениям этно- и онтопсихологии об обуславливающих качество логики степенях восприятия, позволяет ответить на этот во-

прос. Таких степеней три: синкретичное, поверхностное и альтернативное восприятие. Синкретичное восприятие отличается целостностью, нерасчлененностью воспринимаемого. Поверхностное восприятие ориентируется на ближайшие, наиболее заметные или иным образом воспринимаемые признаки. Альтернативное восприятие коррелирует с возможностью осознанного выбора из имеющихся альтернатив признаков. История перцептивной эволюции человечества – в фило- и онтогенезе – это эволюция от синкретизма восприятия – через его поверхностность – к альтернативности восприятия как перцептивной норме (подробнее о степенях восприятия – см. [10, с. 5–105]). Первобытный человек думает о чувствах как об огне потому, что активностное отличие эмоционального состояния от спокойного обуславливает обращение человеческого внимания на наиболее активное проявление окружающей его действительности, частью которой он себя синкретично считает, то есть на самую сильную из четырех стихий, способную вызвать сильное ощущение вплоть до болевого, – огонь. Именно поверхностное восприятие позволяет первобытному или не очень далеко от него ушедшему по пути эволюции человеку заметить наиболее сильное, а следовательно наиболее заметное, проявление окружающих его стихий. А. А. Потебня приводит множество народных соотнесений эмоций и мнений с поверхностно воспринимаемыми в первую очередь явлениями действительности: голод, жажда, любовь, радость, гнев, обморожение кожи (как видим, не только эмоции) соотносятся народом с огнем, желание – с питьем, утолением жажды, битва – с пиром, смерть – со сном, печаль – с дорожной пылью, позитивные эмоции – со светом солнца, месяца (Луны), звезды, горе – с темной ночью, тонкая ткань – с дымом, надевание одежды – с покрывающимся листвою деревом, изобилие – с пчелиным роем, любовные связи – с уздой, власть – с веревкой и ключом [12, с. 9–15, 19, 23–27, 33, 63–66, 73–74, 81–85]. По всей видимости, продемонстрированные здесь аргументы могут считаться ответом на риторически заданный В. А. Масловой вопрос: «почему можно думать о чувстве как об огне?».

Весьма заметным в плане приближения к объяснительности является компаративист-

ское по своей сути ответвление лингвокультурологии, что, несомненно, гносеологически перспективнее лингвокультурологических исследований в рамках одного языка и связанной только с ним культуры, ведь, как хорошо известно не только в науке, все познается в сравнении.

Так, в качестве одной из задач представляемого курса лингвокультурологии В. В. Воробьев видит следующее предлагаемое в данном курсе компаративистское предприятие: «разрабатывается модель контрастивного анализа и дается системное описание паритетных лингвокультурологических полей «национальная личность» на примере двух языков и культур (русский/русская – французский/французская) и выявляется их национальная специфика» [17, с. 6]. Автор вводит понятие «русской национальной личности» и считает, что «для выявления фундаментальных особенностей русской национальной личности необходимо определить конкретный набор ценностей, носителем которых оказался русский народ, и сопоставить этот набор с ценностями других народов» [17, с. 110]. Сопоставление осуществляется, в частности, таким образом: «Искание добра, истины и красоты имеют своим отрицанием невнимание к личности, к собственным корыстным интересам, выгоде, к личной жизни, благосостоянию, что является столь характерным для представителей других национальностей. Во всяком случае, эта черта является сильно редуцированной в русском национальном характере» [17, с. 112]. Как можно убедиться, вопрос о причине констатируемой культурной особенности автором не ставится. Обращение к историческим сведениям позволяет предположить, что упомянутое «невнимание к личности, к собственным корыстным интересам, выгоде, к личной жизни, благосостоянию» обусловлены перманентной исторической бедностью подавляющего большинства русских людей, отсутствием в их жизни имущественных отношений [7]: нет потребности думать о своих корысти и благосостоянии при отсутствии таких отношений, тем более когда подавляющее большинство русских людей до 1861 года сами представляли собой имущество. Как можно убедиться, необращение внимания на такую причину констатируемого автором явления позволяет неверно полагать, что невнимание к личной выгоде

является у русских изначальным нравственно позитивным душевным свойством. Следовательно, необращение внимания на причину существования культурного явления может обуславливать неверность вывода, следующего из простой констатации, в данном случае констатации лингвокультурологической.

Е. И. Зиновьева и Е. Е. Юрков в своем пособии по лингвокультурологии в числе прочего предлагают интересную компаративистскую констатацию обозначения страха существительными и глаголами русского и корейского языков [18, с. 58–64]. В данном случае корейские единицы, в отличие от русских, обладают большей и синтаксически самодостаточной (не требующей синтаксической поддержки) образностью: «яркой образной внутренней формой». «Например, выражают сильный испуг до состояния, когда человек затаивает дыхание или же непроизвольно издает звук; сильный испуг до потери сознания; внезапный испуг или страх до такой степени, что перехватывает дыхание; ощущение чувства страха до степени, когда кажется, что дух выходит из тела» [18, с. 60–61]. Очевидно, такое детальное обозначение страха в корейском языке авторы и считают лингвокультурологической особенностью, хотя в данной презентации полностью отсутствует собственно культурный компонент констатации, поскольку она сводится лишь к фиксации межъязыковой интерференции. Постановка вопроса о причине такой межъязыковой интерференции и, как следствие, причине соответствующей, не представленной авторами особенности корейской культуры, по нашему убеждению, для любого ориентированного на познание человека неизбежна. Даже с учетом того что данное пособие предназначено для магистрантов, обучающихся по специальности «русский язык как иностранный» [18, с. 6], невозможно отрицать, что материал, демонстрирующий объяснение причин презентуемых явлений, усваивается гораздо лучше материала, констатирующего лишь существование этих явлений. Итак, хорошо известно, что в Юго-Восточной Азии многие языки являются изолирующими, то есть языками со словякорнями, более всего приспособленными к иероглифической письменности, при почти полном отсутствии традиционных для флективных или агглютинативных языков грам-

матических показателей. Корейский язык тоже считается изолирующим, хотя и с тенденцией к развитию флективности (ученые фиксируют в корейском языке постепенное развитие падежной системы, что для изолирующих языков крайне необычно, по причине чего ряд исследователей относят этот язык к алтайской языковой семье). Как известно, иероглифическая письменность, многие века царившая в корейских государствах, по своей сути есть прямой потомок наскальной живописи, демонстрирующей синкретичные, правополушарные образы как первые опыты однонаправленной (недиалогической) письменной коммуникации. Именно эти синкретичные образы являются культурной особенностью носителей изолирующих языков, пользующихся иероглифической письменностью. В полном соответствии с гипотезой лингвистической относительности иероглифы тормозят эволюцию восприятия, оставляя его на уровне синкретизма (подробнее об этом – немного ниже). По нашему убеждению, можно говорить о том, что противники и сторонники гипотезы лингвистической относительности, или гипотезы Сэпира – Уорфа, видят качественно разные вещи. Первые справедливо замечают бессилие человека, по крайней мере быстро, номинировать новые понятия: понятие есть, а соответствующего слова еще нет (хорошо известно, что такие номинативные затруднения испытывают современные эскимосы и саами, когда, вернувшись с охоты, не могут рассказать, каких они видели новых животных, мигрировавших с юга по причине глобального потепления). Вторые обращают внимание на явления, происходящие в сознании людей под влиянием специфики их языка, то есть явления, наблюдаемые в качественно иной ситуации: в ситуации, когда номинации уже существуют. Если не абсолютизировать мнение Б. Л. Уорфа о том, что язык всегда и везде формирует мышление, то, по-видимому, корректно говорить о том, что влияние языка на мышление есть явление вторичное по отношению к языковой номинации и в целом инертное: уже сформировавшиеся явления языковой структуры, проникая в функционирующее параллельно мышление, обуславливают соответствующие мыслительные явления, как это убедительно продемонстрировано в статье М. В. Рубец на материале китайского языка: познающие новые явления и

формирующие соответствующие понятия носители китайского языка не могут создавать для этих понятий новые графические знаки, поскольку иероглифика не располагает ни буквами, ни, соответственно, аффиксами, а буквенно-диакритическая запись китайских слов – пиньинь – лишь повторяет фонетику иероглифа, по сути являясь его транскрипцией, поэтому указанные новые понятия закрепляются за уже существующими иероглифами при частотном отсутствии для этого семантических оснований, что приводит к большой омонимии китайских иероглифов [14]. О «грамматических издержках» в языках достаточно решительно заявляет Е. Я. Режабек: «...формально-грамматические показатели в ряде случаев характеризуются инерционностью, и тогда устаревающие грамматические формы способны задерживать желательные для культуры перестройки сознания. Грамматический строй языка может быть и ускорителем, и тормозом когнитивных процессов» [13, с. 300]. Как известно, носители корейского языка еще в XV веке параллельно с иероглифическим начали употреблять письмо алфавитное, а к XX веку иероглифы употреблять перестали, но очевидно и то, что на лексическом уровне иероглифический синкретизм сохраняется (об этом свидетельствует и громоздкая детальность описаний страха, свойственная всем ранним формам языков), и именно он является культурной особенностью, повлиявшей на современное состояние корейского языка, в том числе обусловившей показанную специфику обозначающих страх существительных и глаголов.

А. Вежбицкая со свойственным ей изяществом собственно лингвистической аргументации весьма убедительно доказывает, что применяемый Цицероном латинский концепт *libertas* означает «делать, что хочешь», в то время как английский концепт *freedom* имеет вдвое больший понятийный объем: «делать, что хочешь, и не делать, чего не хочешь» [15, с. 220]. Однако автор не объясняет, почему английский концепт состоялся именно в таком понятийном объеме. По всей видимости, значение «не делать, чего не хочешь» является логично производным – отрицательным по кванторному принципу существования «есть/нет» – от утвердительно-го «делать, что хочешь». Прийти к представлению квантора существования в таком пол-

ном виде можно лишь при развитом абстрактном мышлении, которое у позже сформировавшихся как этнос англичан выглядит закономерно солиднее, чем у живших столетиями раньше римлян, которые, проявляя в этом вопросе поверхностное восприятие, видели лишь одну – ближайшую – возможность свободы: утвердительную. Нет сомнений в том, что прийти к абстрактности мышления высокого уровня можно только при условии достижения уровня альтернативности восприятия, ведь, чтобы осознать альтернативу, нужно уметь отвлечься (абстрагироваться) от того, что раньше поверхностно воспринималось как единственное. Показанные уровни абстрактности мышления и являются культурными особенностями англичан и римлян, повлиявшими на объемы понятий свободы, которые отразились в значениях концептов *freedom* и *libertas*.

Разные уровни абстрактности мышления как культурные особенности носителей языков, в них отражающиеся, можно видеть при сопоставлении аналогичных явлений разных языков. Например, русской фразе *Ребенок подползал к краю обрыва* во французском языке соответствует системный перевод *L'enfant rampait jusqu'au bord de la pic*. Однако *Змея подползла к своей норе* переводится на французский язык как *Le serpent s'est approché de son trou*, где французский глагол является эквивалентом русского глагола *приблизилась*; *Он пишет стихи* переводится на французский язык как *Il fait des vers*, где французский глагол является эквивалентом русского глагола *делает*. С точки зрения франкофона, информация о том, что ребенок *подползал*, выглядит коммуникативно востребованной, поскольку она является уточняющей, ведь ребенок к краю обрыва мог *подходить* или *подбегать*. Но информация о том, что змея к норе *подползает*, а стихи *пишутся*, для носителя французского языка избыточна, логически противоречива, поскольку понятно, что змея только *ползает*, а не, например, *бегает* или *ходит*, а стихи, как правило, *пишутся*, а не *рисуются* или *выцарапываются* на стене острым предметом.

Здесь, в ходе рассуждений об уровнях абстрактности мышления как культурной особенности, влияющей на языковые явления, уместно вспомнить и том, как и почему в русском языке, как, впрочем, и в большинстве

славянских языков, не состоялась категория артикля. Вплоть до XVII века в северных русских говорах намечался постпозитивный определенный артикль, который мог развиваться из указательного местоимения так, как это произошло в болгарском и македонском языках. В артиклевых языках, например греческом, германских, романских, восточных южнославянских, тюркских, артикли появлялись потому, что у носителей языка возникала коммуникативная потребность в универсальном различении конкретности и абстрактности при существительных, а в ряде языков, например древненемецком, современных скандинавских (наряду с появившимися позже артиклями), западных южнославянских, эту различительную функцию выполняют полные и краткие прилагательные, в то время как в русском языке они выполняют лишь синтаксические функции (подробнее об этом [11]). Однако с XVII века в северных русских говорах это указательное постпозитивное местоимение перестало употребляться только при существительных – так появилась частица *-то* при различных частях речи, например (пример искусственный, намеренно, для наглядности утрированный) *Он-то вчера-то нарядный-то какой-то пришел-то*. Как верно заметил Л. П. Якубинский, в истории русского языка «категория определенного члена *t, ta, to* не получила развития, осталась в зародыше, и в современных диалектах мы имеем ее полное разложение» [6, с. 197]. Следовательно, с позиций лингвокультурологии, отсутствие в русском языке артиклей и возможности различения конкретности и абстрактности соответственно полными и краткими прилагательными является следствием такой культурной особенности, как отсутствие коммуникативной потребности в универсальном средстве различения конкретности и абстрактности, что, по всей видимости, обусловлено относительно небольшим – в сравнении с носителями артиклевых языков (см. выше) – уровнем абстрактности мышления в критически важный для грамматических изменений период (как известно, еще В. фон Гумбольдт обращал внимание на то, что в эволюциях языков существуют периоды, критически важные для достаточно быстро происходящих грамматических изменений, которые оканчиваются, когда грамма-

тические системы в целом становятся самодостаточными для поддержания коммуникации и хранения знаний, после чего грамматика меняются значительно медленнее лексика).

М. К. Головановская, проработав большое количество первоисточников, показывает различия между славянскими, в частности русскими, представлениями о Судьбе и романскими, в частности французскими, представлениями о Судьбе и Фортуне, обращаясь к мифическим презентациям их как влияющих на жизнь человека существ:

«Суд (Усуд) – существо, управляющее судьбой. ... Суденицы – мифические существа женского пола, три сестры входят в дом при рождении ребенка. Младшей – 20 лет, старшей 30-35 лет. Они бессмертны, приходят издалека в полночь на третий или пятый день после рождения ребенка в его дом, чтобы наречь ему его судьбу. Суд делает сначала старшая, обрекающая ребенка на смерть, затем средняя, предрекающая ему физические недостатки, и затем младшая, самая милостивая, определяющая, сколько ребенку жить, когда идти к венцу и с чем в жизни столкнуться. Считалось, что они писали судьбу ребенку на лбу, что делает понятным выражение «так ему на роду написано»...» [5, с. 82–83].

Автор обобщает важнейшие особенности славянских представлений о Судьбе:

«1. Судьба определяется путем устной дискуссии и затем записывается на лбу человека. Суденицы разговаривают, в отличие от древнегреческих парок, совершающих свое дело в полном молчании.

2. Определяющие судьбу суденицы, злая, не очень злая и добрая, вступают в конфликт, но именно последнее слово оказывается решающим.

3. Сказанное ими не может быть изменено.

4. Отдельно рассматривается вопрос о богатстве и бедности человека, который решается по прихоти Усуда» [5, с. 83].

В отношении романских представлений о Судьбе (Провидении) и Фортуне автор фиксирует следующее:

«В средневековой иконологии (I, Cd) мы находим следующие описания и соответствующие изображения Провидения и Фортуны:

1. «Провидение – женщина с двумя головами, как у двуликого Януса. На одной голове – венок из колосьев, на другой – из виноградных ветвей и кистей. В одной руке она держит два ключа, в другой руль. Поскольку ни один благоразумный человек не может существовать без знания прошлого и будущего, эта фигура изображается с двумя головами. Ключи символизируют недостаточность осязания вещей и подчеркивают необходимость рассуждать. Рассуждения – ключи, помогающие отпереть лабиринты человеческой жизни, преисполненной трудностями. Руль, использующийся на кораблях, показывает что провидение способно управлять событиями, чтобы помочь достичь богатства и славы, а также и спасти жизнь. Провидение вращает руль, управляя нами и нашими надеждами».

2. «Фортуна представляется в виде женщины с завязанными глазами, парящей над деревом жизни и сбивающей с него длинной палкой принадлежности и символы различных ремесел: орудия, оружие, книги, венцы и пр. Так изображаются Дары. Действия ее связаны со звездами, определяющими склонности человека и направляющими через его чувства его разум. Она изображается слепой, чтобы подчеркнуть, что она не благоприятствует никому в отдельности, она всех в равной степени любит и ненавидит, проявляясь через возможности, которые ей предоставляет случай. Это показывает, что следует простому народу идти только за правдой, которой располагает божественное провидение».

Вот еще одно изображение Судьбы, содержащееся в книге Чезаре Рипа:

3. «Женщина с небесной сферой на голове или стоящая на колесе времени и держащая в руке рог изобилия. Сфера или колесо времени показывают, что она находится в постоянном движении и к каждому по очереди поворачивается лицом, возвышая или унижая человека. Она распределяет блага из рога изобилия, но поскольку все время движется, то и блага постоянно переходят из рук в руки» (I).

Проанализируем эти описания.

1. Оба аллегорических персонажа – женского пола.

2. Оба персонажа действуют при помощи дополнительных инструментов (ключи, рог изобилия, колесо, руль, палка).

3. Области их действия не пересекаются.
4. Персонажи, олицетворяющие эти понятия, намекают человеку, как ему следует себя вести в отношении своей судьбы: знай прошлое, думай о будущем, рассуждай.
5. Провидение и французская судьба наделены богатствами: у них есть колосья, виноградные ветви, рог изобилия, дары – символы ремесел. Эти высшие «предопределители» жизни подсказывают человеку, как ему преуспеть.
6. Все люди равны, судьба никому не подыгрывает. Она или слепа, или равномерно вращается на колесе времени, поворачиваясь лицом к каждому» [5, с. 89–91].

Можно не соглашаться с Гегелем, который, по мнению многих исследователей – дискриминационно, разделял человечество на три мира, разные по уровням культурного развития, – германский, романский и восточный (именно в восточный мир включается, по Гегелю, мир славянский), – но применение к сведению М. К. Голованивской показанной выше схемы степеней восприятия вынуждает признать относительную правоту этого философа. В славянских представлениях о судьбе мы видим перцептивный синкретизм, проявляющийся в таких достаточно хаотичных явлениях, как спор, конфликт, невозможность изменить предначертанное как невосприятие альтернативы, и перцептивную поверхностность, проявляющуюся в том, что решающим является последнее слово, то есть наиболее близкое к концу действия (как известно, в первобытном споре или цивилизованном детском споре победившим считается сказавший последнее слово), а вопрос о богатстве и бедности решается по прихоти (а не согласно какой-то логике). Кроме того, в описании действия много детально-буквального, свидетельствующего о слабом развитии абстрактности мышления: суденицы разговаривают, а не, как греческие парки, молчат (что свидетельствовало бы об их мудрости), а судьба буквально записывается прямо на лбу. В романских представлениях о Судьбе (Провидении) и Фортуне мы видим перцептивную альтернативность: это альтернатива двух голов как символов альтернативы земледелия и виноградарства, у персонажей есть дополнительные – альтернативные – инструменты («ключи, рог изобилия, колесо, руль,

палка»), каждый из которых что-то символизирует, наблюдается непересечение областей действий этих персонажей (как уважение к альтернативе отсутствует синкретичный хаос этих действий, наблюдаемый в славянских представлениях), персонажи призывают человека к восприятию и аргументированному осмыслению альтернатив («знай прошлое, думай о будущем, рассуждай»), символы богатства тоже призваны демонстрировать человеку стимулирующие его альтернативы, которые «подсказывают человеку, как ему преуспеть», и, наконец, апофеоз альтернативности восприятия, призывающий к самостоятельности принятия решений о ведущих к успеху действиях, заключенный в не требующих комментариев словах: «Все люди равны, судьба никому не подыгрывает. Она или слепа, или равномерно вращается на колесе времени, поворачиваясь лицом к каждому». Именно эти, показанные выше перцептивные уровни являются культурными особенностями, повлиявшими на формирование лингвокультурологических концептов судьбы в славянских и романских языках.

Применение схемы степеней восприятия для объяснения культурных особенностей, влияющих на семантику языковых единиц, возможны и во многих других случаях.

Очевидно, при необходимости обозначить словом новое понятие проще всего, руководствуясь поверхностным восприятием, заимствовать готовое слово, чтобы не создавать новое в своем языке. Именно так в русском языке появилось заимствованное из немецкого слово *картофель*. Однако возможен и альтернативный путь, по которому пошли французы, чтобы обозначить это тоже новое для них понятие: *potmes de terre* (дословно *яблоки земли, или земляные яблоки*). С точки зрения ситуации первой номинации, это поверхностное восприятие яблока как случайно попавшего в поле зрения в чем сходного с картофелем предмета, на название которого может быть осуществлен метафорический перенос. Однако, с точки зрения развитости лексической системы языка, это выбор, альтернативный менее удачному для лексической системы выбору заимствования.

Как известно, в русском языке Нидерланды чаще всего называют *Голландией*. Это наблюдается со времен Петра Первого, побывавше-

го лишь в одной из двух Голландий (Северной и Южной, которые являются прибрежными провинциями Нидерландов) – Северной Голландии, но поверхностно счел, что название места, в котором он побывал, является названием всей страны (очевидно, синкретизм восприятия избавил его от размышлений о том, что если есть Голландия Северная, то где-то должна быть и Голландия Южная, что означало бы, что Южная Голландия – или другая страна, или не страна, а часть страны, имеющей в таком случае какое-то другое название). Как бы то ни было, сегодня проявленное Петром поверхностное восприятие является культурной особенностью, обуславливающей номинацию Нидерландов как *Голландии*.

Хорошо известно, как славяне номинировали *немцев* по внутренней форме слова *немой* только потому, что те при встречах со славянами отмалчивались. Причины молчания, представляющие собой культурную особенность, связанную с номинацией *немец*, на первый, поверхностный, взгляд, могли быть разными. Но в результате основанных на альтернативности восприятия размышлений становится понятным следующее. Менее вероятно, что немцы молчали от страха или потому, что были интровертами. Более вероятно, что они отмалчивались потому, что, слыша непонятный им язык, понимали бесперспективность попыток коммуникации (см. выше о говорливости славянских судениц и молчании древнегреческих парок при выполнении одного и того же ритуала). Понимание такой бесперспективности основывается на ее восприятии как менее удачной поведенческой альтернативы, чем альтернатива молчания (пример альтернативно-императивного восприятия).

Вернувшись в самом конце статьи к примеру, с которого она начиналась, а именно к слову *окно* и его внутренней форме *око*, заметим, что напрашивающегося объяснения поверхностным восприятием бросившегося в глаза метафорического сходства между окном и глазом недостаточно, поскольку неизвестной остается пространственная точка зрения на похожее на глаз окно, то есть неизвестно, от-

куда окно было зрительно воспринято как глаз – снаружи дома (и тогда это дом с глазом) или изнутри (и тогда это глаз в стене, который смотрит наружу и помогает туда смотреть человеку). Выяснение привативности этой альтернативной эпистемы представляет несомненный лингвокультурологический интерес.

ВЫВОДЫ

Традиционный объект лингвокультурологии – связь языка и культуры – А. А. Беляцкая предлагает расширить от антропоцентризма до антропокосмизма [4]. Это, безусловно, по своему логичный экстенсивный путь ее развития, путь обобщения, неизбежно следующего в процессе познания за дифференциацией, в данном случае за дифференциацией различных лингвокультур. Мы же предлагаем интенсифицировать лингвокультурологию поиском глубинного ее объекта – причин традиционно не объясняемых, а лишь констатируемых культурных явлений, обуславливающих специфику явлений языка. Объяснение этих причин позволяет качественнее представить связь языковых и культурных явлений, в том числе с точки зрения лингводидактики. Выяснение таких причин предполагает выход за пределы лингвистики в смежные с ней области знаний, что, во-первых, понятийно не отличается от обращения лингвистики к такой смежной с ней областью знаний, как культурология, а во-вторых, в рамках лингвоантропоцентрической парадигмы обращение лингвистики к сведениям других антропонаук считается одним из ведущих методологических принципов. Не объясняя причины культурных явлений, обуславливающих специфику явлений языковых, то есть лишь констатируя связи языка и культуры и довольно часто их не констатируя, а именно ограничиваясь констатацией межъязыковой интерференции, лингвокультурологи XXI века рискуют выглядеть первооткрывателями различий, которые наслаждаются ими так же, как коллекционеры наслаждаются разнообразием коллекционируемых ими предметов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ / REFERENCES

1. Abaev, V. (1986). *Parerga 2. Jazykoznanie opisatelnoe i objasnitelnoe. O klassifikacii nauk* [Parerga 2. Linguistics is descriptive and explanatory. On the classification of sciences]. *Voprosy jazykoznanija*, 2, 27–39 (in Russian)
[Абаев, В. (1986). Parerga 2. Языкознание описательное и объяснительное. О классификации наук. *Вопросы языкознания*, 2, 27–39].
2. Alefirenko, N. (2010). *Lingvokul'turologija* [Lingvoculturology]. Moscow: Flinta (in Russian)
[Алефиренко, Н. (2010). *Лингвокультурология*. Москва: Флинта].
3. Aristotel'. (1978). *Sochinenija* [Works] (Vol. 2). Moscow: Mysl' (in Russian)
[Аристотель (1978). *Сочинения* (Т. 2). Москва: Мысль].
4. Beljackaja, A. (2013). *Antropocentrizm vs antropokosmizm: k probleme metoda v lingvokul'turologii* [Anthropocentrism vs anthropokosmism: on the problem of method in cultural linguistics]. *Jazyk i kul'tura*, 3(23), 5–23 (in Russian)
[Беляцкая, А. (2013). Антропоцентризм vs антропокосмизм: к проблеме метода в лингвокультурологии. *Язык и культура*, 3(23), 5–23].
5. Golovanivskaja, M. (2009). *Mental'nost' v zerkale jazyka. Nekotorye bazovye koncepty v predstavlenii francuzov i russskih* [Mentality in the mirror of the language. Some basic concepts in the view of the french and russian]. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury (in Russian)
[Голованивская, М. (2009). *Ментальность в зеркале языка. Некоторые базовые концепты в представлении французов и русских*. Москва: Языки славянской культуры].
6. Jakubinskij, L. (1953). *Istorija drevnerusskogo jazyka* [History of the old russian language]. Moscow: Gos. uch.-ped. izd-vo Ministerstva prosveshhenija RSFSR (in Russian)
[Якубинский, Л. (1953). *История древнерусского языка*. Москва: Гос. уч.-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР].
7. Jepshtejn, M. (2007). *O tvorcheskom potenciale russkogo jazyka. Grammatika perehodnosti i tranzitivnoe obshhestvo* [On the creative potential of the Russian language. Grammar of Transitivity and Transitive Society]. *Znamja*, 3 (in Russian)
[Эпштейн, М. (2007). О творческом потенциале русского языка. Грамматика переходности и транзитивное общество. *Знамя*, 3].
8. Kibrik, A. (1992). *Oчерки по obshhim i prikladnym voprosam jazykoznanija* [Essays on general and applied questions of linguistics]. Moscow: Izdatel'stvo MGU (in Russian)
[Кибрик, А. (1992). *Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания*. Москва: Издательство МГУ].
9. Maslova, V. (2007). *Lingvokul'turologija* [Linguoculture] (3d ed.). Moscow: Akademija (in Russian)
[Маслова, В. (2007). *Лингвокультурология* (3-е изд.). Москва: Академия].
10. Popov, S. (2013). *Kognitivnye osnovanija jevoljucii form russkogo sintaksicheskogo soglasovanija* [Cognitive grounds for the evolution of the forms of Russian syntactic matching]. Kharkov: NTMT (in Russian)
[Попов, С. (2013). *Когнитивные основания эволюции форм русского синтаксического согласования*. Харьков: НТМТ].
11. Popov, S. (2017). *Kognitivno-jevoljucionnoe issledovanie pojavlenija opredelennogo i neopredelennogo artiklej* [A Cognitive and Evolutionary Study of the Appearance of Definite and Indefinite Articles]. *Jezikoslovni zapiski*, 23(1), 225–240 (in Russian)
[Попов, С. (2017). Когнитивно-эволюционное исследование появления определенного и неопределенного артиклей. *Jezikoslovni zapiski*, 23(1), 225–240].
12. Potebnja, A. (2000). *Simvol i mif v narodnoj kul'ture* [Symbol and myth in popular culture]. Moscow: Labirint (in Russian)
[Потебня, А. (2000). *Символ и миф в народной культуре*. Москва: Лабиринт].

13. Rezhabek, E. (2007). *V poiskah racional'nosti (stat'i raznyh let)* [In search of rationality (articles of different years)]. Moscow: Akademicheskij Proekt (in Russian)
[Режабек, Е. (2007). *В поисках рациональности (статьи разных лет)*. Москва: Академический Проект].
14. Rubec, M. (2009). *Vlijanie kitajskogo jazyka na myshlenie i kul'turu ego nositelej* [The influence of the Chinese language on the thinking and culture of its speakers]. *Istorija filosofii*, 14, 111–122 (in Russian)
[Рубец, М. (2009). Влияние китайского языка на мышление и культуру его носителей. *История философии*, 14, 111–122].
15. Vezhbickaja, A. (2001). *Ponimanie kul'tur cherez posredstvo ključevyh slov* [Understanding cultures through key words]. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury (in Russian)
[Вежбицкая, А. (2001). *Понимание культур через посредство ключевых слов*. Москва: Языки славянской культуры].
16. Vorkachev, S. (2001). *Lingvokul'turologija, jazykovaja lichnost': stanovlenie antropocentricheskoj paradigmy v jazykoznanii* [Linguoculturology, language personality: the formation of the anthropocentric paradigm in linguistics]. *Filologičeskie nauki*, 1, 64–72 (in Russian)
[Воркачев, С. (2001). Лингвокультурология, языковая личность: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*, 1, 64–72].
17. Vorob'ev, V. (2006). *Lingvokul'turologija* [Linguoculturology]. Moscow: RUDN (in Russian)
[Воробьев, В. (2006). *Лингвокультурология*. Москва: РУДН].
18. Zinov'eva, E., & Jurkov, E. (2009). *Lingvokul'turologija: teorija i praktika* [Linguoculturology: theory and practice]. Saint-Petersburg: Mirs (in Russian)
[Зиновьева, Е., & Юрков, Е. (2009). *Лингвокультурология: теория и практика*. Санкт-Петербург: Мирс].

Мотиви деестетичного в системі мортальної топіки романів Антуана Володіна

De-Aesthetic Motives in the Mortality Topic System of the Novels by Antoine Volodine

Вікторія Чуб¹
Victoriya Chub

¹ V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.33-8

LCC Subject Category:
PQ2660-2686

Received 05.03.2018
Accepted 31.03.2018
Published online
21.04.2018

Corresponding Author:
vita.chub@gmail.com

© 2018 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Статтю присвячено дослідженню мотивів та образів деестетичного в романах французького письменника Антуана Володіна (1950 р. н.) «Малі ангели», «Дондог», «Бардо чи не Бардо». Виявлено повторювані мотиви огидних перетворень і смерті людини, ольфакторні (неприємні запахи), предметні (бруд, пил, болото) і колористичні (чорнота, сірість) характеристики. Вони формують атмосферу огидності та жаху, суголосну відчуттю кінця людського буття, створюють тотальну метафору смерті. У художній структурі творів цього «триптиху» виявлено рух романної думки від нагнітання негативних суспільних тенденцій («Малі ангели») через констатацію провалу ідеї розвитку цивілізації («Дондог») до пошуку виходу та способу виживання людства («Бардо чи не Бардо»). Проаналізовані мотиви та образи як елемент мортальної топіки не лише визначають специфіку художнього простору романів А. Володіна, а й актуалізують проблематику кінця/смерті, постають змістотворчим чинником постмодерністської антиутопії («дистопії») та є інструментом реалізації «постекзотичного» проекту письменника.

Ключевые слова: Антуан Володін; постекзотизм; мортальна топіка; колористичні мотиви; ольфакторні образи; дистопія.

Abstract. The article is devoted to the study of motives and characters of the de-aesthetic in the novels by the French writer Antoine Volodine (born in 1950), "Minor Angels", "Dondog", "Bardo or not Bardo". Repetitive motives of disgusting transformations and human death, olfactory (unpleasant smells), object (dirt, dust, swamp) and coloristic (blackness, grayness) characteristics are detected. They form an atmosphere of disgustfulness and horror, a susceptible sense of the end of human existence, and create a total metaphor for death. The artistic structure of the works of this "triptych" revealed the movement of the reflection from the instigation of negative social tendencies ("Minor Angels") through the statement of the failure of civilization development concepts ("Dondog") to the searching for the way of mankind survival ("Bardo or not Bardo"). The analyzed motifs and images as an element of the mortality topic not only determine the specifics of the artistic space of the novels by Antoine Volodine, but also actualize the problems of the end/death, appear as a causative factor in postmodernist dystopia and is an instrument for realisation of the "post-exotic" writer's project.

Keywords: Antoine Volodine; post-exoticism; mortality topic; color motifs; olfactory images; dystopia.

ВСТУП

Проза Антуана Володіна (1950 р. н.) займає особливе місце в сучасній французькій літературі та впродовж останніх десятиліть привертає чималу увагу дослідників – як західних (Ж.-Д. Вагнер [18], Д. Віар [13], Ф. Детю [9], А. Рош [10], Л. Рюффель [11] та ін.), так і російських (К. Дмитрієва [2], В. Пестерев [3], В. Шервашидзе [8] та ін.). В українському літературознавчому дискурсі його творчість лише оглядово згадується в контексті розвитку естетичних течій другої половини ХХ століття [6].

Для репрезентації світу «після другого Чорнобилю» [18] в романах А. Володіна задіяно низку повторюваних мотивів, переважно деестетичного характеру. Утім цей аспект поезики володінських романів на теперішній момент не є достатньо вивченим. Так, французька дослідниця А. Рош в романі «Наші улюблені тварини» виявляє домінування мотиву мутації людини та тваринних образів, яке обертається констатацією «завершення тваринного становлення персонажів, усунення межі між людською і тваринною спільнотою», неможливості «забезпечити виживання виду» [10]. Молодий канадський дослідник Г. Сабурен розробляє тему «ольфакторного простору» володінських творів на матеріалі роману «Малі Ангели» та доходить висновку, що «запахи кінця світу» (рослинні, тваринні, мінеральні) визначають специфіку простору та постають змістотворчим компонентом «постекзотичних» творів [12, с. 84]. Російський літературознавець В. Пестерев у ході аналізу роману «Малі ангели» виявляє кілька домінантних мотивів – темряви, пустоти, смороду, тварин, комах, кольору [3] та визначає багату образність володінських романів разом із складною композиційною та мовленнєвою структурою як ключові «параметри саморозвитку та саморефлексії форми» [3].

Отже, фрагментарність розвідок, присвячених мотивам та образам у романах А. Володіна, виявляє потребу комплексного дослідження цього аспекту поезики в контексті мортальної топіки (у ситуації, коли «в постекзотичних текстах щоразу все рухається у напрямку смерті, відбувається в ті моменти, що їй передують» [11, с. 304]). Метою цієї статті є аналіз мотивів деестетичного як компонентів мортальної топіки на матеріалі романів «Малі ангели» [15], «Дондог» [16],

«Бардо чи не Бардо» [14]. У ході дослідження будуть виявлені мотиви та образи деестетичного, згруповані за тематикою, визначена їхня змістотворча функція та роль у реалізації письменницького задуму (дистопічні прогнози розвитку людства в теперішній його подобі).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Свій творчий проект А. Володін визначає як «постекзотичний». На нашу думку, ця атрибутція є способом привернути увагу до романів, які втілюють «бунт проти існуючого суспільства, проти людської долі в її політичних та метафізичних заломленнях» [17]. Творчість письменника вбирає, з одного боку, традицію сюрреалістів, екзистенціалістів, Нового роману, а з іншого – антиутопій Є. Замятіна, А. Платонова та ін.

Утім, неологізм «постекзотизм» визначає не лише авторський метод як «спосіб зображення певної реальності», а й «саму реальність, яка підлягає зображенню» [4]. У своїх романах А. Володін створює фантазмагоричний світ, репрезентований у гібридній жанровій формі, яка поєднує елементи фантастики, альтернативної історії, політичного, оніричного дискурсів та є результатом осмислення соціально-історичної реальності ХХ століття. У художньому просторі романів реальне накладається на фантастичне: образи справжніх міст та країн (Гонконг, Лісабон, Макао, Радянський Союз, Монголія), населені «неодлюдьми», які блукають у пошуках смерті, набувають фантазмагоричних ознак. Специфічною рисою володінського «постекзотизму» є особлива роль мортальної топіки: письменник активно розробляє тему смерті/несмерті і життя/не-життя, реінкарнації, стану душі після смерті. Одним із ключових «претекстів» його романів є Тибетська книга мертвах «Бардо Тодоль»: алюзією на це є не лише назва роману «Бардо чи не Бардо», а й повторюваний мотив проходу людиною міфічного тунелю після смерті, в кінці якого вона має досягнути сенс буття (досягти «вищого світла») або переродитися (у людській чи тваринній подобі для повторення циклу життя): *«ми супроводжували подружжя Багдашвілі з самого входу в тунель»* [15, с. 28] та *«після твоєї смерті (...) і до повного зникнення тобі ще залишиться стан Бардо, перехідний період, який передує, власне, остаточній смерті»* [16,

с. 265]. Мортальний характер трансгресивної художньої реальності романів «Малі ангели», «Дондог», «Бардо чи не Бардо» визначають образи та мотиви деестетичного, які створюють атмосферу огидності та жаху, суголосну відчуттю кінця людського буття, а саме: огидних перетворень і смерті людини, ольфакторні (неприємні запахи), предметні (бруд, пил, болото) і колористичні (чорнота, сірість) характеристики.

Мотиви огидних перетворень і смерті людини

Персонажі романів Володіна у транзитивному стані (між життям і смертю, або навіть – між смертю та остаточним небуттям) переживають мутації та метаморфози, уподібнюються тваринам. Такі зооморфні мотиви нерозривно пов'язані з мортальною топікою – на межі буття і небуття з протагоністами романів відбуваються фантазмагоричні мутації: у «Малих ангелах» Вілл Шейдманн «досяг такого ступеню деградації, який мені було важко навіть уявити (...), тіло його не відповідало більше жодним біологічним нормам» [15, с. 199]; Дондог «перетворився на непередбачувану істоту» [16, с. 321]; а Фріку «чогоось не вистачає, щоб бути цілком людською істотою. (...) Невизначений флер аномальності виштовхує його до тієї межі, якої людська підсвідомість відмовляється торкатися» [14, с. 205]. Такі гібридні, монструозні образи змальовують спільноту «недолюдей», які не вписуються в соціальний устрій, не мають власної ідентифікації, переживають становлення своєї спільноти в просторі тюрем та концентраційних таборів. Транзитивний перехід від людського до монструозного статусу через тваринні форми нівелює межу між життям і не-життям.

Ольфакторні мотиви (неприємні запахи)

Моделювання мортального топосу відбувається із залученням відповідних ольфакторних образів. Так, Г. Сабурен у романі «Малі ангели» виявив зв'язок між «огидністю» запахів та «придатністю для життя» романних топосів та класифікував ольфакторні образи за типами: рослинні (асоціюються з життям), тваринні (з транзитивною зоною між життям і смертю) і мінеральні (зі смертю, небуттям) [12].

Дійсно, в романі «Малі ангели» використано чисельні ольфакторні характеристики, утім переважно неприємні: не лише рослинні («гнилої капусти та цибулі» [15, с. 205], «маленьких кислуватих яблужок», «жарених на олії пончиків», «фармацевтичних препаратів, які директриса кожну осінь гонить з опеньків» [15, с. 97–98]), а й побутові (які Ф. Детю називає «запахами Радянського Союзу» [9] – «чорного мила, яким тут натирають паркет першого поверху», «стійкі запахи туалетів», «пилу з килимів, які згортають у коридорі під час великого прибирання», «гумових килимків» [15, с. 97–102]). Як елементи історії, вони асоціюються з продуктивною людською діяльністю та втілюють ідею життя, утім мають деестетичний характер, суголосний тотальному песимістичному настрою. Смородін охоплює весь романний простір і навіть персонажів: готування вечері Абашеевим перетворюється на огидне видовище: «Більш настирливий, ніж запах часнику й імбиру, запах тухлятини в'ївся в його руки. (...) Складка під крилами була тим місцем, яке виділяло найбільш пряний запах, але й решта тушки сильно тхнула. Абашеев знову вимив руки. Він ненавидів на самому собі затхлість брудної птиці» [15, с. 181]. Занепад, наближення кінця віддзеркалені в заміщенні рослинних запахів тваринними – вони співіснують з образами темряви, замкненості, втрати орієнтирів та підсилюють мортальний характер локусів: народження ведмежат надає процесу більше огидності, ніж надії на відродження («Ми приймали пологи білих ведмедів на нижній палубі теплоходу. (...) Запах крові важкою хмарою розповсюджувався у трюмі. Він змішувався з терпким звіриним духом» [15, с. 11]), а людний базар душить смородом («запахи ринку ставали тяжчими, гниття товарів, що швидко псуються, посилювалося, пил прилипав до живих тіл покупців та дощем осипався на мертвих тварин, які продавалися в м'ясному відділі у вигляді шматків, чи то (...) впали на землю та були розтоптані» [15, с. 99]). Утім нагнітання напруги досягає апогею з появою «неживих» запахів – пилу, вугілля, смоли, які метафоризують останню стадію існування живого: «(...) в сусідній кімнаті бешкетували діти, (...) запах спустілої планети робить їх дивними, (...) вони не прочитують жодної з тих книг, які мають знати діти» [15, с. 145].

Динаміка ольфакторної образності наявна й в інших романах «триптиху». Так, у романі «Дондог» превалюють тваринні та мінеральні запахи, а рослинні з'являються в епізодах, які описують дитинство Дондога («в ароматах юної тваринності, юного роздягального стійла, прямо перед учителькою» [16, с. 37–38]). Дистопічну природу роману підкреслює акцентована загибель органічних матерій: центральний у цьому розділі образ учительки перетворюється на «гнилий гриб» («Майже всі з того часу померли (...), тепер вона лежить у небутті. Спочиває та розкладається під безмежною землею, вона чужа всього органічного, вона тепер ніщо» [16, с. 55]). У табірному локусі (який має риси закритого, «утопічного» місця, де існувало життя і дотепер зберігається його подоба, панує «тисяча огидних табірних запахів» [16, с. 345] тваринної (тобто ще живої, але вже огидної) природи: «Мені відразу згадалися спальні табірні корпуси. Там, на мій погляд, ми ковтали не такі крупчасті випаровування. Навіть зранку, коли кожен каторжник насичував простір своїми газами, сморід не досягав такого жахливого рівня» [16, с. 344]. У «постапокаліптичному» Сіті рослинні та тваринні запахи деградують: на цьому «нижчому рівні простору», де «темно і смердить, немає світла, липко» [16, с. 351] вони розкладаються та уособлюють смерть («рослини виділяли аромати землі, гнилої деревини» [16, с. 304]), а протагоніста оточує «темрява та сморід, випаровування алкоголю» [16, с. 358], «вологе гаряче повітря, смердюче та затхле до мозку кісток (...) настільки реальною була загроза пожежі» [16, с. 22].

Центральний топос роману «Бардо» – міфічний післясмертний шлях, в ароматичних образах зображений як перехід від огидно-тваринних до неживих (церковних – дим, ладан) ароматів: з «підвищенням температури» [14, с. 87] персонажі «покрилися потом та тхнули» [14, с. 94], наступала суцільна ніч та тиша» [14, с. 89]; а потім «через систему вентиляції надходять аромати ладану та диму» [14, с. 94]. Наприкінці шляху Бардо все зникає, але разом із першими матеріальними реперами (звуками) з'являються тваринні запахи: «Запах, тут! – сказав він. – Це щось нове. (...) Запах котячої сечі» [14, с. 72–72], які знаменують відродження, але без змін (у тій самій людській подобі): «Тхне дикими тваринами. (...) Смуток і тепле мовчання, дзвін крапель по

чорним калюжам, гамір мавп у верховітті, атмосфера струменистого лісу, запахи диких тварин та гнилої деревини, затхлість лігв, поскрипування луски та хітину, випаровування бруду, дзвінке нявкання та статеві виділення, запах мурашників. Усе це оточувало Глуценко» [14, с. 77]. Відтак, підкреслюється неминуча реверсивність, повторюваність та циклічність життя, без надії на покращення: «Його ваблять ці сліди, які він пов'язує з кінцем темряви, який він так сильно асоціює з життям, із свободою, із звільненням» [14, с. 74], але «Він не згадав про науку, яку отримав, він поклався лише на свій інстинкт та на посередній розум, і ось результат» [14, с. 75].

Отже, ольфакторні образи (неприємні запахи) не лише деестетизують простір, а й віддзеркалюють зміну просторових конструктивів та метафоризують концепти життя/смерті, а відтак, утілюють ідейну складову володінських творів.

Образні характеристики

У «постекзотичних» романах картину всесвіту, який остаточно зникає, довершують інші образи огидного: бруду, пилу, вологи, жару.

Так, у романі «Малі ангели» «Волога була всюди. Вода, що застоювалася між уламками даху, утворювала скупчення, з яких далі стікала по стінах. Чутно було дзюрчання каналізації, що прорвалася в глибині ліфтової шахти» [15, с. 50–51]. Цей образ як метафора знищення («випаровування») життя розширюється на весь художній простір: «Ми були всі у бруді. Піт застилав очі. Потрібен був ковток свіжого повітря» [15, с. 43]. Він пов'язаний з іншими образами деестетичного – ольфакторними («Непроникні шафи, що оточували нас, випаровування хижаків, від яких перехоплювало подих, діяли на нерви всіх і кожного» [15, с. 43] та тваринними («було жарко, від вологості руки робилися незграбними, під пахвами та стегнами котився розсіл» [15, с. 84]). Таким чином нагнічується рівень «інfernальності/пекельності», що утілює філософську проблематику кінця буття.

У другому романі мотиви вологи і жару метафоризують життя і смерть: протагоніста Дондога з дитинства оточує «отруйний чад» [16, с. 21], «ворожа сирість» та «запах мулу» [16, с. 64], «жар» [16, с. 133]; і напередодні смерті він зауважує: «Моя шкіра стати вологою...

Мої спогади бути цілком розчинені» [16, с. 300]. Художній всесвіт роману репрезентований як тотальне згарище, «кінець усієї історії» [16, с. 16], де «Вогонь усе змінив. (...) Видо-вище було вкрай жахливим. (...) Усе палало» [16, с. 365].

У третьому романі «Бардо чи не Бардо» пре-валюють ті самі мотиви: Шлюм та Пюффі відчувають, як «тепла волога отруює простір, в якому нас замкнуто» [14, с. 96]. Вони формують художній простір розділів, які зображують перехід людської істоти із стану живого до неживого, разом із мотивами смороду («ми обидва дуже спітніли та погано себе почували» [14, с. 94]), темряви («Вимкнення кондиціонерів викликало підвищення температури. За винятком рожевого ліхтаря, який згасав біля входу в сусіднє купе, у вагоні не працювала жодна лампа. Навколо нас витали запахи сну та цвілі. У жиллому просторі, тобто в тому, де ми жили, все перетворювалося на пар, вологий конденсат, міазми» [14, с. 87]). Така сукупність образів у репрезентації Бардо як стану після смерті має інфернальний характер: «двері ведуть до якого котла, чогось дуже схожого на піч, але кажуть, що це лише коридор» [14, с. 121]; тоді як у малочисельних пейзажах навколишнього, ще живого світу ще є залишки світла та чиста дощова вода: «Зовні була ніч, але (...) білі гірлянди ліхтарів пронизували темряву (...) Дощ підсилювався» [14, с. 87–88].

Така «пекельна» образність поступово зводиться до мотивів тиші, пустоти, темряви та ночі. «Пустотність» метафоризує знищення усього живого та простежується в текстах усіх трьох романів, зберігаючи ту саму динаміку «нагнітання»:

- у «Малих ангелах» вимальовується тенденція: «вулиці спустили, більше майже нікого не залишилося в містах» [15, с. 87–88];

- у «Дондозі» констатується стан і факт вимірання: «Здається, темрява тривала тижнями, говорить Дондог. У мене таке враження, що нас назавжди поглинула ця чорнота, із смородом ріки і з собаками, які час від часу починали нити» [16, с. 103], а залишки людей мають «триматися в тіні, тихіше за юрбу мерців» [16, с. 103];

- у «Бардо чи не Бардо» здійснюється спроба осягнути цей стан і знайти спосіб вижити в «чорному просторі» [14, с. 43], де «все вмерло, світла більше немає» [14, с. 61], «настають

сутінки та тиша» [14, с. 101]; оскільки в Бардо вже діють свої «правила виживання»: «Якщо темрява навколо мене стає нестерпною, я закриваю очі, я не втрачаю гарний настрій, я рухаюся, наче кров під шкірою, мені не потрібне світло, щоб рухатися» [14, с. 118].

Схожа динаміка простежується в образах темряви та ночі та вимальовує неминучу перспективу поглинання світу темрявою. У романі «Малі ангели»: «вимкнення електрики відбувалися все частіше, і в решті решт освітлення стало дуже обмеженим» [15, с. 158], «пасажири почали скаржитися на темряву, в якій їх змушували жити, стверджуючи, що сірість викликає психічні розлади» [15, с. 158]. У романі «Дондог» регулярність таких «тимчасових автоматичних відключень світла» [16, с. 38] метафоризує смерть як «зникнення за межами суцільної темряви» [16, с. 279]. А в «Бардо чи не Бардо» смерть вже настала, буття існує десь «між агонією та реальністю» [14, с. 105], тут «все є ілюзією» [14, с. 57].

Колористичні характеристики (чорнота, сірість)

Топос «чорного простору» реалізується через образи деестетичного (тваринні мутації, сморід, волога, жар, пустота, темрява), які підсилює специфічна колористика. Володінські пейзажі вирізняються монохромністю, в усьому романному корпусі переважає чорно-сіра палітра:

- у «Малих ангелах»: «великі чорні калюжі», «вода дивовижно чорного кольору», «стовп, чорний та брудний, а поряд із ним Вілл Шейдман, чорний та брудний», «чорні вікна чорних квартир», «небо було чорним» та ін. [15];

- у «Дондозі»: «хмари були чорними», «небо ставало цілковито чорним», «чорні вітри», «місто було цілковито чорним», «чорний коридор», «чорний вхід», «чорні квіти», «чорні води Мудри», «чорні години» та ін. [16];

- у «Бардо чи не Бардо»: «чорний сон», «чорна від бруду книга», «чорний простір», «чорна земля», «чорне повітря», «велика чорна рівнина», «чорний пісок», «чорний океан», «чорні сліди на чорній дюні», «абсолютна чорнота» та ін. [14].

Перенасиченість романів «чорними» образами створює ефект тотальності «чорного простору», всепоглинаючої сили смерті та її неминучості. Цей прийом, на думку Г. Башляра [1], є характеристикою оніричного, часто ла-

бірнтингованого простору – і дійсно, у володінських творах панує постійне «враження, що ти в середині сну» [14, с. 54]. Чорнота поглинає увесь «постекзотичний» світ, у ньому «Власне пейзажу немає, немає образів, але коли намагаєшся уявити їх, то знаєш, що просуваєшся серед величезної чорної рівнини. Ступаєш чимось, що схоже на стежку, оточену вугільними полями» [14, с. 172]. Але чорний колір – не лише ознака «пустоти та небуття», «це, скоріш, активний колір, звідки бризкає глибинна, а отже, темна субстанція всіх речей. (...) Чорнота підживлює всякий глибокий колір, вона являє собою прихований запас кольору» [1, с. 31]. Раптові кольорові акценти в цьому тотально-чорному пейзажі (В. Пестерев визначає, що вони «поетично розріджують ентропічний простір» [3, с. 161]) поглинаються темрявою: «Сукні й різнокольорові фетрові капелюшки схилилися й проносилися наді мною», а далі «у п'яті я проіснував двадцять мільярдів років» [15, с. 109]; «Я витріщався, намагаючись розсіпані там-сям крихті світла. (...) Подалі в темряві метушилися дівчата в червоному, сукня кармінова й кіноварна», а згодом «все розлетілося в темряві» [16, с. 363–364]; «– А пекельні світи? (...) В якому порядку вони йдуть? (...) Сліпучий блідо-червоний, т'мяно-червоний, палаюча кіновар, так? Сяючий синій? (...) Вони нічим не відрізняються одне від одного. Спекотна пустельна низка чорноти» [14, с. 144–145]. Відтак, у «постекзотичних» дистопіях «мортальна» колористична образність поглинає міфічне «Чисте Світло» [14, с. 44] як метафору утопічної мрії, недосяжної для людства мети.

Виявлена специфіка мотивів та образів у романах А. Володіна віддзеркалює мортальну (танатологічну та екзистенціальну) рефлексію, суголосну «апокаліптичній напрузі сучасної епохи» [7]. Мортальна топика стає інструментом реалізації «постекзотичного» проекту письменника як можливості «*вирватися за національні та культурні межі та висловити в художній формі загальну для усіх історію ХХ століття*» [8]. Її трагічні криваві події (світові війни, пролетарські революції, концтабори, етнічні чистки, масові вбивства) проступають крізь фантазмагоричні мутації хронотопу та осмислюються в параметрах постмодерністської антиутопії / «дистопії» («дистопією» дослідники називають особливий модус утопічного дискурсу, що з'явився в постмодерністському дискурсі та репрезентує суспільство,

«яке пододало утопізм та виявилось внаслідок цього позбавленим пам'яті та мрії» [5, с. 8]). Дистопічний характер володінських творів вибудовується з роману в роман через зіставлення утопічних і антиутопічних елементів. «Постекзотичні» романи не мають на меті демонструвати абсурдність утопічних ідей, а виявляють негативні тенденції теперішнього існування суспільства – антиутопічні прогнози побудовані як наслідок реальних історичних подій. У володінському художньому світі утопічна думка підлягає обмірковуванню, сатиричному осягненню в параметрах постмодерністського роману: «*Потрібно було б спробувати побудувати тут жилий світ. Ви розумієте, Дадукьян? Потрібно було б спробувати затриматися у Бардо на невизначений час. – Тут? На цій купі піску?.. – Тут чи там, трохи далі. Можна було б побудувати якусь гарну оселю, створити пейзаж... Я гарно вивчив Книгу. Тут ми ані в просторі, ані в часі. Більшість образів походять із нашої уяви. Якщо нам вдалося б їх стабілізувати, якимось матеріалізувати навколо нас, ми переробили б Бардо на власний розсуд. (...) – Насправді, не знаю, чи вдасться нам створити рай, – раптом засумнівався Шмолівскі. – Це залежить... Я не знаю, ані від чого воно залежить, ані від кого... Може, від вас, Дадукьян, або від мене, або від нашої спільної спроможності до... Гонг» [14, с. 191–192]. Відсутність у романах конкретизованої моделі «псевдодосконалого» світу, драматизація свідомості, зіставлення утопічних концепцій з реальністю свідчать про спорідненість проаналізованих творів із дистопією.*

ВИСНОВКИ

Отже, текстуальний аналіз романів Антуана Володіна «Малі ангели», «Дондог», «Бардо чи не Бардо» виявляє домінування образів деестетичного. В один асоціативний ланцюг вишиковується низка суголосних образів: огидних перетворень і смерті людини, ольфакторні (неприємні запахи), предметні (бруд – волога – жар – темрява – пустота) і колористичні (чорнота) характеристики. Вони структурують художній світ, визначають специфіку художнього простору, формують атмосферу огидності та жаху, актуалізують проблематику кінця/смерті та постають змістотворчим чинником постмодерністської антиутопії («дистопії»). У художній структурі романів

виявляється рух романної думки від нагнітання негативних суспільних тенденцій («Малі ангели») через панування тотального провалу ідеї розвитку цивілізації («Дондог») до пошуку виходу та способу виживання людства («Бардо чи не Бардо»). Мортальна

топіка є інструментом реалізації «постекзотичного» проекту письменника як можливості обмірковування стану та самої можливості існування людства в контексті жахів історичних, суспільних, політичних подій ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Bashljar, G. (2001). *Zemlja i grezy o pokoe* [Earth and dreams of peace]. Moscow: Izdatel'stvo gumanitarnoj literatury (in Russian)
[Башляр, Г. (2001). *Земля и грезы о покое*. Москва: Издательство гуманитарной литературы].
2. Dmitrieva, E. (2006). *Francuzskij pisatel' s russkimi kornjami: Antuan Volodin – pervyj opyt russkogo prochtenija* [French writer with Russian roots: Antoine Volodine – the first experience of Russian reading]. *NLO, 81* (in Russian)
[Дмитриева, Е. (2006). Французский писатель с русскими корнями: Антуан Володин – первый опыт русского прочтения. *НЛО, 81*].
3. Pesterev, V. A. (2011). *Samorazvitie formy v romane Antuana Volodina "Malye angely"* [Self-development of the form in Antoine Volodine's novel «Small Angels»]. *Vestnik Samarskoj gumanitarnoj akademii, 1(9)*, 155–170 (in Russian)
[Пестерев, В. А. (2011). Саморазвитие формы в романе Антуана Володина «Малые ангелы». *Вестник Самарской гуманитарной академии, 1(9)*, 155–170].
4. Skard-Lapidus, A. (2010). *Postjekzotizm... da, slovo diko* [Postexotism ... yes, the word is wild]. In A. Volodin, *Dondog* (pp. 333–349). St. Petersburg: Amfora (in Russian)
[Скард-Лapidус, А. (2010). Постэкзотизм... да, слово дико. В А. Володин, *Дондог* (с. 333–349). Санкт-Петербург: Амфора].
5. Chalikova, V. A. (Ed.). (1991). *Utopija i utopicheskoe myshlenie: antologija zarubezhnoj literatury* [Utopia and utopian thinking: an anthology of foreign literature]. Moscow: Progress (in Russian)
[Чаликова, В. А. (Ред.). (1991). *Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы*. Москва: Прогресс].
6. Fesenko, V. I. (2015). *Novitnia frantsuzka literature* [Newest French Literature]. Kyiv: Vyd. tsentr KNLU (in Ukrainian)
[Фесенко, В. І. (2015). *Новітня французька література*. Київ: Вид. центр КНЛУ].
7. Svetova, N. S. (2011). *Jeshatologicheskaja topika v russkoj tradicionnoj proze vtoroj poloviny XX – nachala XXI vv.* [The eschatological topic in Russian traditional prose of the second half of XX – beginning of XXI centuries] (Doctoral thesis). Arkhangelsk: Institut russkoj literatury Rossijskoj akademii nauk (in Russian)
[Цветова, Н. С. (2011). *Эсхатологическая топика в русской традиционной прозе второй половины XX – начала XXI вв.* (Автореферат докторской диссертации). Архангельск: Институт русской литературы Российской академии наук].
8. Shervashidze, V. (2007). *Tendencii i perspektivy razvitija francuzskogo romana* [Trends and prospects for the development of the French novel]. *Voprosy literatury, 2* (in Russian)
[Шервашидзе, В. (2007). Тенденции и перспективы развития французского романа. *Вопросы литературы, 2*].
9. Detue, F. (2008). Antoine Volodine: portrait de l'artiste en stalker. *Defense et illustration du post-exotisme en vingt leçons avec Antoine Volodine*. Montreal: VLB.
10. Roche, A. (2006). *Nos Volodines prefers*. Retrieved April 1, 2018, from <http://remue.net/spip.php?article1270>
11. Ruffel, L. (2007). *Volodine post-exotique*. Nantes: Cécile Defaut.

12. Sabourin, G. (2014). *Odeurs de fin du monde : l'espace olfactif dans Des anges mineurs d'Antoine Volodine*. Sherbrooke: Université de Sherbrooke.
13. Viart, D. (2006). *Situer Volodine? Fictions du politique, esprit de l'Histoire et anthropologie littéraire du post-exotique*. Caen: Minard.
14. Volodine, A. (2004). *Bardo or not Bardo*. Paris: Seuil.
15. Volodine, A. (1999). *Des anges mineurs*. Paris: Seuil.
16. Volodine, A. (2002). *Dondog*. Paris: Seuil.
17. Volodine, A. (2002). Ecrire en français une littérature étrangère. *Chaoïd*, 6, 52–58.
18. Wagneur, J.-D. (1999, September 2). Tout se déroule des siècles après Tchernobyl. *Liberation*. Retrieved April 1, 2018, from http://next.liberation.fr/livres/1999/09/02/tout-se-deroule-des-siecles-apres-tchernobyl_283261

Засоби створювання емпатичної художньої мови

Means of Creation of Emphatic Poetic Language

Ірина Соїна¹, Ніна Петрусенко¹

Irina Soina, Nina Petrusenko

¹ Kharkiv State Academy of Physical Culture
99 Klochkivska Street, Kharkiv, 61058, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.33-10](https://doi.org/10.22178/pos.33-10)

LCC Subject Category:
PG3801-3987

Received 05.03.2018
Accepted 20.04.2018
Published online 29.04.2018

Corresponding Author:
Nina Petrusenko
ninelpet25@gmail.com

© 2017 The Authors. This article
is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню інтонаційних малюнків висловлювань, виявленню їх специфіки в художній мові. У роботі аналізується синтаксичний рівень висловлювань художніх текстів, що є суттєвим для формування образної системи людини. Метою статті є визначення синтаксичних засобів, які є суттєвими для стилю мовлення автора художнього твору.

Ключевые слова: інтонаційний малюнок; синтаксичний рівень висловлювань; мовленнєва діяльність.

Abstract. The article is devoted to the study of intonation patterns of expressions, to detection of their specificity in poetic language. The paper analyzes the syntactic level of the statements of poetic texts, which is essential for the formation of a figurative system of man. The purpose of the article is to identify syntactic means that are essential for the style of the author of the work of art.

Keywords: intonation pattern; syntactic level of expression; speech activity.

ВСТУП

Увага сучасних спеціалістів поширюється до вивчення інтонаційних малюнків висловлювань, виявлення специфіки інтонаційних ліній художньої мови. Дослідження, які проводилися у цій сфері, спрямовані на виявлення лінгвістичних засобів і прийомів, які є суттєвими для опису світосприйняття людини, і ця стаття – в річищі цієї проблеми. Вивчення синтаксичного рівня висловлювань художніх текстів залишається актуальним. Саме поєднання і взаємодія слів і речень формують образну систему людини, а виявлення засобів і прийомів цих зчеплень і взаємодій дозволяє говорити про своєрідність стилю авторів художніх текстів. З огляду на зазначене наша стаття є своєчасною і актуальною. Такий підхід до мови художніх текстів є новим, попередні дослідження не висвітлювали цю тему в названому аспекті.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити синтаксичні засоби, які є суттєвими для стилю мовлення автора художнього твору.

Практичне значення статті полягає в тому, що її матеріали можуть бути використаними у мовній підготовці студентів філологічних вишів, мовний курс з використанням матеріалу зробить їхню мовленнєву культуру більш зваженою і цілеспрямованою.

У своїй праці ми спиралися на дослідження таких відомих вчених, як В. В. Виноградов [8], В. М. Жирмунський [9], Б. М. Єйхенбаум [3], а також роботи сучасних учених, які вивчають проблеми стилістики мовлення, таких як І. І. Ковтунова [4], Г. А. Акімова [1]. Їх дослідження послужили методичною основою статті.

Проблеми синтаксису художньої мови вже були в полі зору дослідників та були розглянуті у їх працях. Так, В. В. Виноградов [8] під-

креслює, яке велике значення для вивчення ідіостилію письменника має прийоми та принципи розташовування слів, а також зв'язані з ними форми та типи інтонаційного членування речень. Проблема уявляється важливою, тому що індивідуально-стилістична своєрідність у формах та прийомах мовленнєвого слововживання, мовленнєвих конструкцій допомагає зрозуміти та визначити образ автора. Саме у стійких словесних конструкціях виявляється характерне для автора відчуття життя та його розуміння людини та суспільства.

Вчений В. М. Жирмунський [9] вважав, що мова літературного твору є творчим відбором художніх виразних засобів, якими володіє народна мова у цей час, а художній стиль письменника є вираженням його бачення на сучасну дійсність, яка застосовується мовними засобами.

Рішенню проблеми індивідуально-стилістичної своєрідності синтаксису автора твору допомагає з'ясування засобів синтаксичної виразності та деяких закономірностей побудови художніх текстів.

Незважаючи на значну кількість праць на тему художнього синтаксису, проблеми аналізу художньої мови, що вивчає специфічні синтаксичні побудови, їх розташування та взаємодії у художньому ряді, що викликає у читача певні емоції, залишаються не визначеними.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблеми синтаксичної організації художньої мови, її інтонаційна структура, засоби інтонаційного варіювання, прийоми експресивного оформлення тексту, сам характер художнього мислення та предмети художнього зображення авторів творів, які зв'язані, на нашу думку, з тим аналізом, вивчалися ізольовано, без зв'язку один з одним. Ми вводимо в фокус нашого дослідження питання індивідуально-стилістичних особливостей художнього синтаксису і, як наслідок, вивчення емоційного змісту художніх творів, що не тільки задовольняє потреби науки про мову художньої літератури, але й відповідає прагненню всієї сучасної науки піднятися від емпіричного розгляду різних деталей до виявлення закономірностей.

Необхідно відзначити, що своєрідність художнього синтаксису зв'язана з низкою факторів, які містять художнє мислення, предмет художнього зображення, світовідчуття автора, належність його до певної школи, традиції цієї школи, бажання автора їх продовжувати або переборювати та інше.

Організм людини отримує від навколишнього світу велику кількість різноманітної інформації. Художнє мислення – це особливий ступінь у процесі відображення свідомістю об'єктивної дійсності. Воно охоплює такі форми думки, як поняття, судження та умовивід. Але існують і певні відмінності в засобах сприйняття та відображення об'єктивної дійсності. Художнє мислення є таким видом інтелектуальної діяльності, яка спрямована на побудову та сприйняття творів мистецтва, це особлива різноманітність мислення людини, яка відрізняється за характером дії, кінцевими цілями, соціальними функціями та засобом залучення до суспільної практики. У річищі сучасного уявлення про півкульову асиметрію мозку, науки про відмінність між художнім та розумовим типами особистостей, можна сказати, що художнє мислення має відмінну від теоретичного наукового мислення психофізичну базу. У XIX столітті склалася традиція, висхідна до Гегеля, О.О.Потебні, трактувати мистецтво як мислення в образах у відмінності від науки як мислення в поняттях. Художнє мислення розглядається як невід'ємний компонент діяльності, спрямованої на творче осмислення й узагальнення дійсності, рішення естетичних завдань. Своєрідність художнього мислення проявляється в образно-чуттєвому осягненні світу, в органічному синтезуванні результатів дії раціональної й емоційної уяви. Продуктивною базою художнього мислення є емоційна активність свідомості митця, яка пов'язана з розвитком естетичного почуття, передбаченням уявлень про події або явища. Конструктивний характер художнього мислення пов'язаний з вмінням бачити світ цілісно, почувати його багатомірність, відкривати нові зв'язки, тому мистецтво можуть доповнити певну вузькість логічного мовлення, визначити ті сторони дійсності, які вислизнули при вивченні іншими засобами.

Предмет художнього зображення тісно пов'язаний з уявленням автора про світ, тому світогляд митця є фактором, що сприяє на

своєрідність художнього синтаксису. Різноманітність предметів художнього зображення дає більше жанрове варіювання творів авторів. Різноманітність зображеного світу, вибір широкого кола тем, особисті та інтимні переживання ліричних героїв значною мірою впливають на стилістичні особливості художньої мови митця та потребують різних синтаксичних конструкцій. Синтаксичні побудови автора художнього тексту визивають ілюзію причетності читача до подій тексту та мають взагалі великий перлокутивний ефект.

У мовленнєвій діяльності авторів інтонація відіграє особливу роль. Вона привносить до тексту інформацію, що йде каналом почуттєвого сприйняття. «Она информирует о коррелятивных ей воображаемых ситуациях, состояниях» [4, 3]. У мові є низка прийомів побудови мовлення, які варіюють інтонацією. Це, зокрема, порядок слів, риторичні фігури та особливості синтаксичного членування мовленнєвого тексту. Ці прийоми побудови мовлення суттєво впливають на ритміко-інтонаційну картину мовлення авторів та відносяться до вразливих засобів мови.

Подивімося, як ці прийоми побудови мови впливають на зміни інтонації мовлення.

Проблема порядку слів у мові не нова, її порушував ще М. В. Ломоносов. Загальним для всіх досліджень було те, що існують певні правила розташування слів, але з метою точності й емоційності висловлювань можливі відступи від правил.

При вивченні питання про порядок слів можна виділити два етапи: до встановлення проблеми актуального членування речення та після неї. На першому етапі предметом дискусії було положення про ступінь свободи порядку слів у мові. У сучасній лінгвістиці актуальне членування речення стало предметом вивчення І. П. Распопова [5], І. І. Ковтунової [4]. Актуальне членування пов'язано з діленням його на «дане» і «нове». На думку І. П. Распопова порядок слів тому і є засобом актуального членування, що він вільний від необхідності брати участь в оформленні граматичного членування. «Порядок слов подсказывает, в какую интонационную форму может быть облечено высказывание, также как и изображаемая интонационная форма высказывания требует для своей реализации нужного словопорядка» [5].

Автор І. І. Ковтунова вважає, що за актуального членування мова має йтися не про порядок слів, а про порядок словесних комплексів [4].

Але поняття свободи порядку слів і фактичної можливості вживання варіантів словорозташування не ідентичні. Приймаючи до уваги правила місця розташування головних і другорядних членів речення у нейтральній письмовій і усній мові, можемо прийти до висновку, що переміщення члена речення до невластивої для нього пре- або постпозиції ніби докорінно змінює словосполучення та членує речення інакше. Передислокація слів призводить до деякого стилістичного перегрупування: виходить пауза там, де її не треба було б ставити за нормального розташування слів. Тема висловлювання і рема, головний і залежний компоненти словосполучення навіть, коли вони «дані», виявляються в різних мовленнєвих тактах. Це зумовлює зміни в інтонаційному малюнку мовлення. Таке перегрупування слів у реченні називається інверсією. Інверсія, на думку В. В. Виноградова, поширює смисловою перспективу та збільшує емоційну виразність тексту [8]. Вчений Р. О. Якобсон [2] вважає, що стилістично нейтральний прямий порядок слів є нульовим, а інверсія є афективною реакцією того, хто розмовляє. В. В. Шервинський виділив залежність смислового складу та ритму [6]. Він вважає, що є потрібний зв'язок між емоційним наголосом, довготою звучання слова та виразністю. Емоційний наголос спричиняє подовження протяжності наголошеного складу. Таким чином, довгота звучання залежить від смислового навантаження: виділене слово завжди має більшу смислову вагу. Чим ближче таке слово опиняється до початку речення, тим воно вагоміше. Емоційний наголос є засобом логічного і одночасного емоційно-експресивного виділення слова. За виразного подовження голосного виділене слово стає комунікативно вагомим, і осередком емоції. Воно є головним, виражає найбільш суттєве, тобто продуцируемою частиною висловлювання, ремою. На цьому засновано механізм експресивності: висування слова уперед роблять його більш значущим, більш наголошеним. Найменші зміни у силі або близькості розташування слова щодо другого мають вплив на виразність мовлення. Початок речення завжди сильніший за тональність у порівнянні з його продовженням і тим здійснюється ступінчата структура інтонації

емфатичного висловлювання. Інтонації належить одна з функцій у формуванні смислових відносин в мовленні. У разі інверсії членів речення змінюється й інтонаційний малюнок. Інверсійне слово з найбільшим смисловим навантаженням висувається вперед. Рема висловлювання переміщується до початку речення. Інверсійні конструкції з препозицією реми будують емфатичну інтонацію: швидкий підйом тону на початку речення та пологий спад у кінці. Нормально озвучена синтагма в цьому разі розривається, оскільки послаблюються синтаксичні зв'язки між членами речення. Між інверсійними членами з'являється пауза. Речення своєрідно інтонаційно оформлюється, оскільки кожна із частин синтагми стає рівною самостійній синтагмі. Інтонаційний малюнок стає пульсуючим, тому що емфатичний наголос приносить до сусідніх тактів висхідний тон.

ВИСНОВКИ

Таким чином, зміна емоцій автора, на нашу думку, призводить до змін експресії висловлювання, а пауза створює деяке емоційне переривання, саме висловлювання набуває хвилювання. В рух інтонаційних тонів та пауз співрозмовник вкладає не виражений у словах зміст: образи лиха або радості. У цілому, здатність посилювати виразність висловлювання завдяки структурі будується на основі симетрії – одного з головних принципів гармонії, краси. Одні структури посилюють експресію висловлювання, підкреслюють його симетричність (розташування частин речення

особливим чином, прямий порядок слів, відповідність функції члена речення його граматичному значенню тощо). Інші – за рахунок створення деякого структурного безпорядку. Інверсія породжує одну з асиметричних конструкцій. Стилїстична інверсія є емфатичним порядком слів, це буває, коли речення починається з реми. Оскільки інверсія є засобом синтаксичної експресії, на нашу думку, вона сприяє відтворенню емоційного складу мовців, указує на кульмінаційні точки їхньої думки, відтворює ті моменти або явища, що їх схвилювали. Все це задає напрям асоціативного ланцюга і має змістовне навантаження. Частини висловлювання, позбавлені наголосу, вимовляються у швидкому темпі. При емфазі продовжується довжина наголошеного складу і уповільнюється темп. Такі емоційні висловлювання мають свою систему дихання, яка пристосовується до мовлення, а кожній системі дихання і ритму відповідає особлива побудова емоцій. Тому, досліджуючи інтонаційні малюнки висловлювань або текстів, ми вивчаємо внутрішні переживання людини, завдяки яким створюється глибина смислового змісту висловлювання. Те, що людина робить свій опис «картини світу» таким, а не іншим (коли розміщує слова у реченні в заданій послідовності), є її засобом інтерпретації «картини світу».

Майстерно послуговуючись засобами та прийомами виразності в мовленні, автор твору може створювати емоційне спілкування або, навпаки, володіти своїми почуттями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Akimova, G. N. (1990). *Novoe v sintaksise sovremennogo russkogo jazyka* [New in the syntax of the modern russian language]. Moscow: Vysshaja shkola (in Russian) [Акимова, Г. Н. (1990). *Новое в синтаксисе современного русского языка*. Москва: Высшая школа].
2. Jakobson, R. (1985). *Retrospektivnyj obzor po teorii stiha* [Retrospective review on the theory of verse]. *Izbrannye raboty*. Moscow: Progress (in Russian) [Якобсон, Р. (1985). Ретроспективный обзор по теории стиха. *Избранные работы*. Москва: Прогресс].
3. Jejhenbaum, B. M. (1986). *O proze. O poezii* [About prose. About poetry]. Moscow: Hudozhestvennaja literatura (in Russian) [Эйхенбаум, Б. М. (1986). *О прозе. О поэзии*. Москва: Художественная литература].
4. Kovtunova, I. I. (1982). *Porjadok slov* [Order of words]. *Russkaja gramatika*, 2, 190–214 (in Russian) [Ковтунова, И. И. (1982). Порядок слов. *Русская грамматика*, 2, 190–214].

5. Raspopov, I. P. (1961). *Aktual'noe chlenenie predlozhenija* [Recent articles suggestions]. Ufa: Izd-vo Bashk. un-ta (in Russian)
[Распопов, И. П. (1961). *Актуальное членение предложения*. Уфа: Изд-во Башк. ун-та].
6. Shervinskij, S. V. (1961). *Ritm i smysl* [Rhythm and meaning]. Moscow: Izd-vo AN SSSR (in Russian)
[Шервинский, С. В. (1961). *Ритм и смысл*. Москва: Изд-во АН СССР].
7. Soina, I. Ju. (1996). *Sintaksis jak komponent idiosilja (na materiale proizvedenij A. A. Feta i A. A. Bloka)* [Syntax yak components of idiostyle (on the material of the works of A. A. Fet and A. A. Blok)] (Doctoral thesis); Kharkov gosudarstvennyj university. Kharkov (in Ukrainian)
[Соина, И. Ю. (1996). *Синтаксис як компонент идиостиля (на матеріалі произведених А. А. Фета і А. А. Блока)* (Кандидатська дисертація); Харківський державний університет. Харків].
8. Vinogradov, V. V. (1971). *O teorii hudozhestvennoj rechi* [On the theory of artistic speech]. Moscow: Vysshaja shkola (in Russian)
[Виноградов, В. В. (1971). *О теории художественной речи*. Москва: Высшая школа].
9. Zhirmunskij, V. M. (1977). *Teorija literatury. Pojetika. Stilistika* [Literature theory. Poetics. Stylistics]. Moscow: Nauka (in Russian)
[Жирмунский, В. М. (1977). *Теория литературы. Поэтика. Стилистика*. Москва: Наука].

Психологічні властивості та стійкість до стресів високо-кваліфікованих легкоатлетів, які спеціалізуються у спортивній ходьбі

Psychological Properties and Stress Tolerance of High-Qualified Athletes Specializing in Athletic Walking

Василь Василюк¹, Олена Ярмошук¹, Христина Юдкіна²
Vasyl Vasylyuk, Olena Yarmoschuk, Christina Yudkina

¹ Rivne State Humanitarian University
12 Stepana Bandery Street, Rivne, 33028, Ukraine

² Ivano-Frankivsk College of Physical Education of the National University of Physical Education and Sports of Ukraine
142A Hetmana Mazepy Street, Ivano-Frankivsk, 76026, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.33-3

LCC Subject Category:
GV711

Received 09.03.2018
Accepted 22.03.2018
Published online
10.04.2018

Corresponding Author:
Olena Yarmoschuk
olena_yarmoschuk@ukr.net

© 2018 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У сфері спорту існує стійкий інтерес до поведінкових стратегій спортсменів-професіоналів, тому дослідження психологічних характеристик висококваліфікованих легкоатлетів є досить актуальною темою. У статті піднімається питання особливостей спортивного середовища та проявів стресу у спортсменів. У роботі досліджено психологічні риси особистості висококваліфікованих легкоатлетів, які спеціалізуються у спортивній ходьбі, за шкалою нейротизму та екстраверсії та виявлено їхній рівень нервово-психічної стійкості. Основними чинниками стресу у спортивній діяльності є: гостра конкуренція під час спортивної боротьби, що спрямована на встановлення рекорду або перемогу над супротивником; максимальне фізичне і психологічне напруження під час цієї боротьби; систематичні, тривалі й інтенсивні спортивні тренування, що суттєво впливають на режим життя та побуту. Виокремлено два різновиди стресу у спортсменів: соціально-емоційний та тренувальний.

Дослідження 12 висококваліфікованих легкоатлетів, які спеціалізуються із спортивної ходьби, показало, що більшість з них (50 %) володіють здібностями амбіверта. Вони є конкордантами та нормостеніками, які характеризуються значною емоційною стійкістю, доброю адаптованістю, стійкістю до зовнішніх впливів. Проте серед опитуваних є такі, що мають низьку та нижче середньої нервово-психічну стійкість.

Ключові слова: спортивна ходьба; психологічні властивості; стрес.

Abstract. In the field of sports, there is a strong interest in the behavioral strategies of professional athletes, thus the study of the psychological characteristics of highly skilled athletes is a very topical issue. The article raises the question of the characteristics of the sports environment and the manifestations of stress among athletes. In the paper the psychological features of the personalities of highly qualified athletes who specialize in athletic walking on a scale of neuroticism and extraversion are investigated and the level of neuro-psychological stability of highly skilled athletes specializing in athletic walking is revealed. The main factors of stress in sports activities are: intense competition during a sporting contestation aimed at establishing a record or achieving victory over the rival; maximum physical and psychological stress during the contestation; systematic, long and intense training, which significantly affect the daily regime and everyday life. Two types of stress among athletes are singled out: social-emotional and training.

A study of 12 highly qualified athletes who specialize in athletic walking showed that most of them (50 %) have ambivert abilities. They are concordants and normostenics that are characterized by significant emotional stability, good adaptability, resistance to external influences. However, among the respondents there were some with low and below average neuropsychic stability.

Keywords: athletic walking; psychological properties; stress.

ВСТУП

Спортивна діяльність відрізняється високим психологічним напруженням, що проходить в екстремальному середовищі і характеризується підвищеним ризиком.

За сучасних умов психологічні аспекти підготовки спортсменів високого класу мають велике значення, що обумовлює пошук шляхів, засобів та методів, спрямованих на досягнення оптимального стану готовності та успішної реалізації можливостей людського організму в екстремальних ситуаціях.

Нині в сфері спорту існує стійкий інтерес до поведінкових стратегій успішних спортсменів, в тому числі і легкоатлетів, тому дослідження психосоціальних характеристик висококваліфікованих легкоатлетів є досить актуальною темою.

У спорті тема психологічної підготовки спортсменів та управління психічним станом була досліджена в роботах низки науковців (А. Пуні, Е. Ільїн, А. Алексєєв, Ю. Кісельов, Г. Горбунов, І. Волков, А. Ніколаєв, П. Рудик, А. Родіонов, Л. Серова, Ю. Ханін та ін.).

Для багатьох видів спорту потрібний системний підхід в описі взаємодії спортсменів з екстремальним спортивним середовищем, що власне і складає проблему.

Мета дослідження полягає у дослідженні психологічних властивостей та нервово-психічної стійкості легкоатлетів, які спеціалізуються у спортивній ходьбі на наддовгі дистанції.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати наукову і методичну літературу щодо особливостей специфічного спортивного середовища та проявів стресу у спортсменів; 2) виявити психологічні риси особистості висококваліфікованих легкоатлетів, які спеціалізуються у спортивній ходьбі, за шкалою нейротизму та екстраверсії; 3) виявити рівень нервово-психічної стійкості висококваліфікованих легкоатлетів, які спеціалізуються у спортивній ходьбі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для спортивних змагань характерні:

- яскраві і сильні емоційні переживання, які чинять неабиякий вплив на його діяльність; одночасно це вимагає від спортсмена вміння

володіти своїми емоціями і протидіяти тим з них, які носять астенічний характер;

- різноманітність емоційних переживань, що охоплюють найрізноманітніші за якістю емоції – від простих фізичних відчуттів, пов'язаних з м'язовою діяльністю, до глибоких моральних;

- динамічність емоційних станів під час спортивних змагань, швидкі переходи від одних емоцій до інших, іноді протилежним за своїм характером.

Цьому сприяє і динамічність самих спортивних змагань, що проходять з великою інтенсивністю і нерідко супроводжуються швидкими і різкими переходами від поразки до перемоги і ін.

Психічне напруження розглядається як результат неузгодженості між вимогами екстремального спортивного середовища і можливістю особистості спортсмена на конкретному етапі їх взаємодії.

Такий підхід дозволяє досліджувати і описувати структуру і характер взаємодії особистості з екстремальним середовищем, виявити як конкретні фактори середовища, які спонукають екстремальні стани у спортсменів, так і слабкі ланки в функціональній системі організму людини і психологічні механізми її життєзабезпечення.

Вчений М. Келлман [5] зазначає, що стан напруженості слід називати стресовим станом.

Основними чинниками стресу у спортивній діяльності є: гостра конкуренція під час спортивної боротьби, що спрямована на встановлення рекорду або перемогу над супротивником; максимальне фізичне і психологічне напруження під час цієї боротьби; систематичні, тривалі й інтенсивні спортивні тренування, що суттєво впливають на режим життя та побуту [7].

Науковцями [2, 4, 5, 7, 8, 9] встановлено зв'язок між рівнем психологічного стресу у спортсменів і результативністю змагальної діяльності. Аналіз релевантної літератури показав, що можна виокремити два різновиди стресу у спортсменів: соціально-емоційний та тренувальний.

Перший, соціально-емоційний стрес, полягає у взаєминах між тренером та іншими спортсменами. Якщо людина некомфортно себе відчуває у спортивному середовищі, їй не по-

добаються особливості цієї субкультури: поведінка, стиль спілкування, режим діяльності, відчуття змагання чи командної згуртованості, то вона підпадає під значну дію стресу, що, в свою чергу, внаслідок тривалої дії даних чинників може призвести до негативних результатів. Крім того, соціально-емоційний стрес можуть спричинити мотиви спортсмена, які пов'язані з його соціалізацією. Тобто це ті потреби спортсмена, які вдовольняючи у спорті, впливають на приймання спортсмена суспільством, на його успішність соціалізації.

Другий, тренувальний стрес, пов'язаний із максимальними фізичними і психологічними напруженнями під час змагальної діяльності; систематичні, тривалі й інтенсивні спортивні дії із значними фізичними навантаженнями.

Робота значної потужності може негативно впливати на емоційний стан легкоатлета. При емоційній нестабільності спортсмена фізична робота значної потужності не сприяє зростанню спортивно-технічної майстерності. Хронічний стрес спричиняє перетренування. Систематичне перетренування своєю чергою призводить до емоційного вигорання. Цей стан у спортсменів є наслідком постійної емоційної та фізичної втоми, він виникає в осіб із сильною мотивацією, які інтенсивно тренуються і змагаються у несприятливих умовах протягом тривалого часу [2, 5].

Особливості реакції на ситуації у різних людей індивідуальні. Екстраверти й інтроверти, емоційно лабільні й стабільні характеризуються різними комплексами індивідуально-типових, стильових особливостей.

Проблемою вивчення психологічних детермінант стійкості особистості до стресогенних впливів, опору стресу займалися В. А. Абабков, Л. І. Вассерман, С. М. Миронець, Л. А. Перелигіна, О. В. Тімченко, О. О. Трифонова, В. Є. Христенко та ін.

У нашому дослідженні приймали участь 12 висококваліфікованих легкоатлетів, які спеціалізуються із спортивною ходьби на 20 та 50 км. Усі спортсмени мають кваліфікацію не нижче майстра спорту та є членами збірної команди України зі спортивною ходьби.

Для дослідження індивідуально-психологічних рис особистості з метою діагностики ступеня прояву властивостей-компонентів особистості (екстра-інтроверсії та нейротизму) було використано тест-

опитник Г. Айзенка. Всі результати опитування пройшли перевірку за шкалою щирості. Дослідження за шкалою екстраверсії показало, що найбільша кількість досліджуваних (50 %) – це амбіверти, тобто особи яким притаманні екстра та інтроверсії (рис. 1).

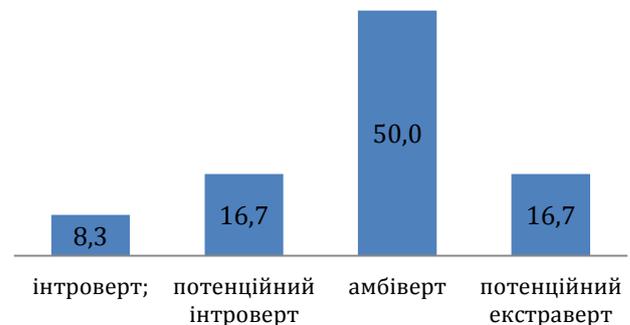

Рисунок 1 – Результати типізації висококваліфікованих легкоатлетів, які спеціалізуються зі спортивною ходьби на наддовгій дистанції, за шкалою «екстраверсія», %

Вони володіють інтуїтивними здібностями, умінням пристосовуватися до ситуації. Відчують себе однаково комфортно, спілкуючись з оточуючими або перебуваючи тривалий час на одинці. Вміло використовують внутрішню і зовнішню енергію, можуть бути наполегливими, але не агресивними.

Оскільки амбіверти проводять деякий час на самоті, наодинці зі своїми роздумами, вони схильні до самоаналізу і знають самих себе досить добре. Вони вміють співпереживати, проте не заціклюються на людських емоціях.

Амбіверти легко сприймають зміни і з оптимізмом ставляться до своєї здатності справлятися з невдачами. Вони можуть прийняти виклик з повною впевненістю і в рівній мірі добре працювати як в групі, так і незалежно.

Найменша кількість (8,3 %) – це особи інтроверти, яким притаманна деяка замкнутість, ускладнення до соціальної адаптації. Проте вони володіють значною наполегливістю, добре справляються з монотонною роботою, вони акуратні та педантичні.

Зауважимо, що типових екстравертів, надекстравертів та надінтровертів у групі, яка досліджувалась, виявлено не було.

За шкалою нейротизму, яка характеризує емоційну стабільність / нестабільність, встановлена наступна структура (рис. 2).

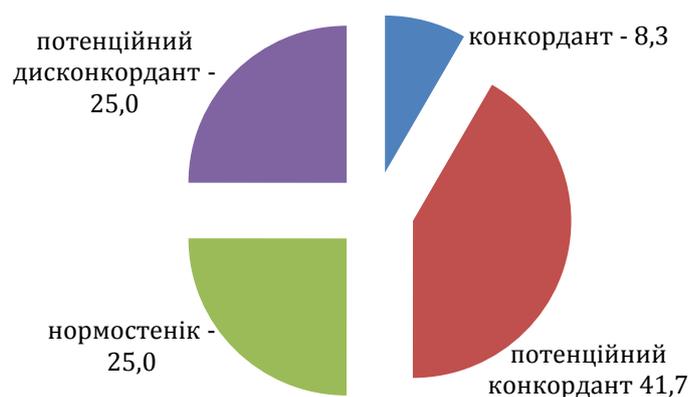

Рисунок 2 – Результати типізації висококваліфікованих легкоатлетів, які спеціалізуються зі спортивної ходьби на наддовгій дистанції, за шкалою «нейротизм», %

Більша частина – це спортсмени, які характеризуються значною емоційною стійкістю, доброю адаптованістю. Вони стійкі до зовнішніх впливів, схильні до лідерства.

Лише 25% досліджених за шкалою нейротизму виявились дещо більш емоційно нестабільними, вони емоційні, сильно переживають через невдачі та чутливі. Зауважимо, що надконкордантів, дисконкордантів та наддисконкордантів у вибірці виявлено не було.

Одним із важливих психологічних факторів ефективності та надійності діяльності у напружених обставинах є емоційна стійкість, яка зменшує негативний вплив сильних емоцій, сприяє прояву готовності до дій, запобігає появі крайнього стресу.

Емоційна стійкість – це несприйнятливість до емоціогенних факторів, що негативно впли-

вають на психічний стан індивідуума, а також здатність контролювати і стримувати астеничні емоції, що виникають, забезпечуючи тим самим успішне виконання необхідних дій [1].

З метою виявлення нервово-психічної стійкості до стресу було проведене анкетування за методикою «Визначення нервово-психічної стійкості, ризику дезадаптації в стресі «Прогноз»». Всі результати опитування пройшли перевірку за шкалою щирості. Чим більше респондент отримує балів, тим більшою є нервово-психічна нестійкість. Отримані бали інтерпретувались відповідно до умовної шкали нервово-психічної стійкості (НПС) в інтервалі від 1 до 10 пунктів (табл. 1). Чим більше значення пункту умовної шкали, тим більшою є нервово-психічна стійкість (НПС) респондента.

Таблиця 1 – Оцінка нервово-психічної стійкості висококваліфікованих легкоатлетів, які спеціалізуються зі спортивної ходьби на наддовгій дистанції

Бали	Шкала НПС	Кількість спортсменів (%)	Значення пунктів шкали НПС
33 і більше	1	-	Критично низька
29-32	2	-	Дуже низька
23-28	3	16,7	Низька
18-22	4	8,33	Нижче за середню
14-17	5	41,7	Середня
11-13	6	25,0	Вище за середню
9-10	7	-	Близька до високого
7-8	8	8,33	Висока
6	9	-	Дуже висока
5 і менш	10	-	Надвисока

Проведений аналіз відповідей спортсменів виявив, що більша половина респондентів мають вище середньої та високу нервово-психічну стійкість до стресу – 25 та 8 % відповідно.

Серед опитуваних спортсменів виявились і такі що мають низьку (17 %) , нижче за середню (8 %) нервово-психічну стійкість. Значний відсоток досліджуваних (42 %) мають середню нервово-психічну стійкість до стресів. (рис. 3).

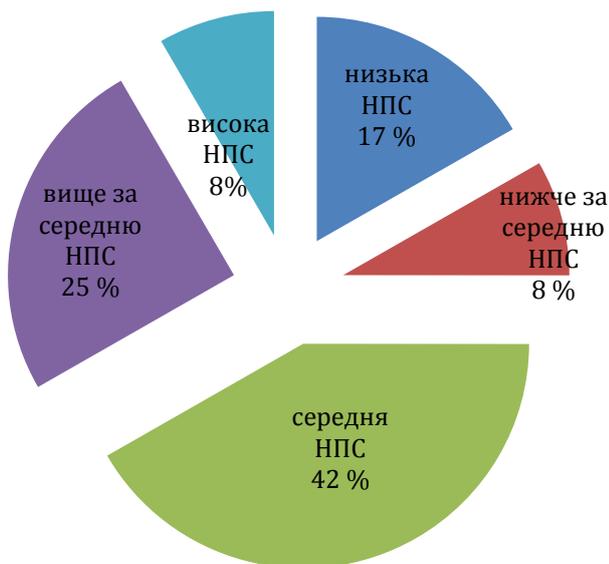

Рисунок 3 – Структура нервово-психічної стійкості висококваліфікованих легкоатлетів, які спеціалізуються зі спортивної ходьби на наддовгі дистанції

ВИСНОВКИ

Специфічність діяльності спортсменів, які спеціалізуються із спортивної ходьби на 20 та 50 км, полягає у тому, що їм притаманна тривала робота, яка відбувається наодинці. Тренувальні та змагальні навантаження вимага-

ють від спортсмена монотонної виснажливої праці впродовж багатьох годин. Дослідження психологічних рис більшості з опитаних висококваліфікованих успішних спортсменів показало, що 50 % з них володіють здібностями амбіверта. Вони є конкордантами та нормостеніками, які характеризуються значною емоційною стійкістю, доброю адаптованістю, стійкістю до зовнішніх впливів. Вони є стійкими до зовнішніх впливів, схильні до лідерства.

Крім того половина респондентів мають вище за середню та високу нервово-психічну стійкість до стресів. Проте, потребує уваги той факт, що серед респондентів є такі, що мають низьку та нижче середньої нервово-психічну стійкість.

Емоційну стійкість вважають однією з найважливіших і необхідних для збереження психічного здоров'я та профілактики емоційного вигорання. Емоційне виснаження виступає основною складовою професійного вигорання: почуття емоційного спустошення, втоми породжується власною роботою. Деперсоналізація проявляється як деформація стосунків із іншими, цинічне ставлення до праці.

Редукція особистих досягнень – це хворобливе та нав'язливе усвідомлення фахової некомпетентності в своїй професійній сфері, усвідомлення відсутності результативності, тенденція до негативного оцінювання себе, своїх професійних досягнень та успіхів, обмеження можливих шляхів професійного зростання. Саме вивченню даних аспектів професійного вигорання висококваліфікованих спортсменів, які спеціалізуються у спортивній ходьбі на наддовгі дистанції, вбачаємо подальші дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Arshava, I. F. (2006). *Emotsiina stiiikist liudyny ta yii diahnostyka* [Emotional stability of a person and its diagnostics]. Donetsk: DNU (in Ukrainian)
[Аршава, І. Ф. (2006). *Емоційна стійкість людини та її діагностика*. Донецьк: ДНУ].
2. Bojko, V. V. (2008). *Sindrom jemocional'nogo vygoranija: diagnostika i profilaktika* [Syndrome of emotional burnout: diagnosis and prevention]. St. Petersburg: Piter (in Russian)
[Бойко, В. В. (2008). *Синдром емоціонального вигорання: діагностика и профилактика*. Санкт-Петербург: Питер].

3. Bondarevska, L. (1996). *Vplyv psykhotravmuiuchykh perezhyvan na vynyknennia psykhičnoho vyhorannia* [Influence of psycho-traumatic experiences on the appearance of mental burnout]. Kyiv: Lybid (in Ukrainian)
[Бондаревська, Л. (1996). *Вплив психотравмуючих переживань на виникнення психічного вигорання*. Київ: Либідь].
4. Kallus, K. W., & Kellmann M. (2016). *The Recovery-Stress Questionnaires: User Manual*. Austria: University of Graz.
5. Kellmann, M. (2010). Preventing overtraining in athletes in high-intensity sports and stress/recovery monitoring. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 20, 95–102. doi: 10.1111/j.1600-0838.2010.01192.x
6. Kokun, O. M. (2012). *Psykhologiiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivsia* [Psychology of professional formation of a modern specialist]. Kyiv: Inform.-analit. ahentstvo (in Ukrainian)
[Кокун, О. М. (2012). *Психологія професійного становлення сучасного фахівця*. Київ: Інформ.-аналіт. агентство].
7. Pavlova, Yu. & Vynohradskyi B. (2011). *Vidnovlennia u sporti* [Restoration in sport]. Lviv: LDUFK (in Ukrainian)
[Павлова, Ю. & Виноградський Б. (2011). *Відновлення у спорті*. Львів: ЛДУФК].
8. Voronova, V. I. (2007). *Psykhoholiiia sportu* [Psychology of sport]. Kyiv: Olimpiiska literatura (in Ukrainian)
[Воронова, В. І. (2007). *Психологія спорту*. Київ: Олімпійська література].
9. Zhukov, Ju. Ju. (2009). *Uroven' psihologicheskoy adaptacii, zashhity i harakterologicheskie osobennosti vysokokvalificirovannykh sportsmenov* [The level of psychological adaptation, protection and characterologic features of highly skilled athletes]. *Uchenye zapiski universiteta im. P.F. Lesgafta*, 10(56), 44–48 (in Russian)
[Жуков, Ю. Ю. (2009). *Уровень психологической адаптации, защиты и характерологические особенности высококвалифицированных спортсменов*. *Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта*, 10(56), 44–48].

Prevalence of Ticks on Camels and Cattle Brought to Dodoru Market Kebbi State, Nigeria

Yahaya Muhammad Abdullahi¹, Ibrahim Muhammad Magami¹, Ahmed Audu¹,
Muhammad Murtala Mainasara²

¹ *Usmanu Danfodiyo University, Sokoto*
P. M. B. 2346, Sokoto, Nigeria

² *Universiti Tun Hussein Onn Malaysia*
101 Parit Raja, Batu Pahat, Johor, 86400, Malaysia

DOI: [10.22178/pos.33-4](https://doi.org/10.22178/pos.33-4)

LCC Subject Category:
[QH540-549.5](#)

Received 06.02.2018
Accepted 01.03.2018
Published online 12.04.2018

Corresponding Author:
Yahaya Muhammad Abdullahi
yahayamaduna@gmail.com

© 2018 The Authors. This article is
licensed under a [Creative Commons](#)
[Attribution 4.0 License](#)

INTRODUCTION

The most major limiting factors for maintaining more profits from the livestock industry is the effects of ticks or tick-borne diseases [4]. Prevalence of ectoparasites and their infestation on various parts of domesticated animals are issues of high importance in veterinary science [5]. Ticks (*Arachnida: Acari: Parasitiformes*) are hematophagous ectoparasitic arthropods which are considered significant, acting as vectors of pathogens which include; *Anaplasma*, *Babesia*, *Thileria*, *Rickettsia* and *Borrelia Species*. When found on the host, they suck blood thereby inducing anaemia, skin irritation etc to the host. They are also responsible for a serious economic loss in animal farms, livestock, due diseases they caused [2, 13, 10].

Camels are not common among the livestock domesticated animals in Sokoto, Kebbi and Zamfara States, though highly adapted to semi-arid,

Abstract. Dodoru Market is popular for its weekly Market day in Kebbi State, Nigeria. People converge at the market every Monday from various places to buy or sell. Survey of ticks on camels and cattle brought to Dodoru Market for sale was conducted. The aim was to evaluate the prevalence of camel and cattle ticks. A total of 90 animals (40 camels and 50 cattle) were examined. Five tick species were identified and prevalence was evaluated. Results revealed that 32 of the camels were infected with the prevalence of 35.6% and cattle were also infested with 44.4 % prevalence. *Boophilus decoloratus* has the highest prevalence of 29.1 % in both camels and cattle. Thigh and abdomen were more susceptible to ticks species with the prevalence of 37.7 %. The survey also shows that cattle were more infested than camels and thigh/abdomen was observed to be the most preferred locations for ticks in both camels and cattle.

Keywords: camels; cattle; Dodoru; survey; ticks.

their survival in arid and semi-arid regions is common due to their physiological, morphologically and behavioural adaptation to heat, lack of water and availability of fodder [14]. This made researchers conclude that there is great scope for improving husbandry method and selective breeding to increase their productivity. It was also suggested that to exploit Camels potentials, there is need to improve its health status as other domesticated animals such as sheep. Cattle are domesticated animals which belong to family Bovidae, In Nigeria Cattle has to mean population of 13.9 Million in which 11.5 Million of this were kept under pastoral in 1990 [8]. Camels, as well as Cattle, are suffering from a number of diseases as other livestock [13], and one of the contributing factors are parasites infestation. These parasites and their capacity for disease transmission are important economic limiting factors to production in animal farms [9]. Kebbi State has considerable water resources which serve as an

ideal area for agriculture and animal rearing, but there is not enough information concerning tick checklist of Cattle and Camels. Therefore, the present study was conducted on this background to survey the infestation and prevalence of Camel and Cattle ticks brought to Dodoru Market, Kebbi State, Nigeria.

MATERIALS AND METHODS

Study Area. Dodoru Market is under Gwandu Local Government area of Kebbi State, it's located in Northwestern Nigeria within longitude 4° 39' 48" N and latitude 12° 24' 05" E. The area experienced two seasons (wet and dry), wet season last from May to September, while dry season last from October to April. The mean annual rainfall is 800 mm. Temperature is high with annual mean of 26 °C. However during a dry season, specifically (December to February) the temperature can be low as 21 °C and up 43 °C at the peak of a dry season (April to June). Dodoru weekly market day can be notice from its booming activities since from Thursdays, as traders begin to move their commodities from various destinations for the Market day [11].

Sample Collection. Samples were collected from Dodoru livestock Market between May to June 2014, during which 40 Camels and 50 Cattle were randomly examined. Both physical examination and laboratory investigation were employed. Ticks samples collected were preserved in sample bottles containing 70 % of alcohol prior identification.

Sample Identification. Identification of ticks collected from different parts of infestation was carried out in Entomology Laboratory, Usmanu Dan-

fodiyo University, Sokoto. Scientists [12] identification guide of tick species was used.

Statistic Analyse. Data obtained were recorded; prevalence between Camels and Cattle, ticks infestation was also evaluated. Their percentages of prevalence were also tabulated. While 5% was considered as the level of significance.

RESULTS AND DISCUSSION

Total of 90 animals were examined out of which 40 were Camels and 50 Cattle (Table 1).

Table 1 – Number of Camels, Cattle Examined, Infested and Prevalence of Ticks

Characteristics	Camels	Cattle	Total
Number Examined	40	50	90
Number Infested	32	40	72
Prevalence (%)	80.0 / 35.6	80.0 / 44.4	80.0

Seventy-two out of 90 inspected animals were infested with ticks, the mean number of ticks on each animal was (6–10 ticks per animal), the occurrence of ticks on cattle and camels were 80.0 %.

The predominance of *Boophilus* species over *Hyalomma* and *Amblyomma* species on camels and cattle was observed, therefore agreeing with the findings of [3]. Among 600 ticks species identified *Boophilus decoloratus* was found to be predominant with prevalence (Table 2) of 175 (29.1 %) followed by *Boophilus annulatus* with 135 (22.5 %), *Hyalomma truncatum* with 120 species (20 %).

Table 2 – Prevalence of Ticks Species on Camels and Cattle at Dodoru Market, 2015

Species	Camels	Cattle	Total	Prevalence (%)
<i>Boophilus decoloratus</i>	59	116	175	29.1
<i>Boophilus annulatus</i>	55	80	135	22.5
<i>Hyalomma truncatum</i>	63	57	120	20.0
<i>Amblyomma variegatum</i>	32	59	91	15.2
<i>Hyalomma dromedarii</i>	79	Not present	79	13.2

A. variegatum has 91 species (15.2 %) and the least was *Hyalomma dromedarii* with 79 species (13.2 %), though predominance of *Boophilus decoloratus* was in accordance with the findings of [1, 5].

Infestation of ticks according to body parts on cattle and camels (Table 3) shows that prevalence of 37.7, 22.0, 20.2, 13.1 and 7 % were recorded for thigh and abdomen, dorsal surface, neck and dewlap, ear region and tail/anal region respectively for both cattle and camels.

Table 3 – Prevalence of Ticks Base on Location on Camels and Cattle Body Parts

Location	Camel	Cattle	Total	Prevalence (%)
Thigh and Abdomen	106	120	226	37.7
Dorsal Surface	53	79	132	22.0
Neck and Dewlap	55	66	121	20.2
Ear Region	32	47	79	13.1
Tail/anal Region	24	18	42	7.0
Total	270	330	600	100

Hyalomma dromedarii was identified only on Camels. This may be due to temperature variation, ease of penetrating by the hypostome, accessibility of blood vessels in different parts of the body [8], also supported by [5] who reported that the species were introduced on cattle and goats by [10]. Authors [7], findings were closely related to the present study, whom reported that *A. variagatum* has 22.5 % as the common species identified, followed by *B. decoloratus* – 17.5 %, *Hyalomma* – 6.7 % and *R. sanguineus* – 3.3 %. The present study also shows that male ticks were more prevalence than females on both cattle and camels where males on cattle were 30.2 %, on camels – 27.2 % and females on cattle were 2.8 % and on camels – 20.8 % therefore, contrary to [5] findings, where females ticks dominated. Relative number between male and female ticks is possibly due females being more likely to be removed by host groomed because engorged females can detached from their host, while males can remain on the host for a long time, which results to preponderance of male than female ticks [6].

The result of Chi-Square test on the relationship between tick species of camels and cattle shows

REFERENCES

1. Abebe, R., Fantahun, T., Abera, M., & Bekele, J. (2010). Survey of ticks (Acari: Ixodidae) infesting cattle in two districts of Somali Regional State, Ethiopia. *Veterinary World*, 3(12), 539–543.
2. Branscheid, W., & Schroer, C. (1997). Damage to cattle hides, detection, frequency and economic importance. *Fleischwirtschaft*, 77, 333–337.
3. James-Rugu, N., & Jidayi, S. (2004). A survey on the ectoparasites of some livestock from some areas of Borno and Yobe States. *Nigerian Veterinary Journal*, 25(2), 48–55. doi: [10.4314/nvj.v25i2.3474](https://doi.org/10.4314/nvj.v25i2.3474)

that some species of ticks are more associated with camels than cattle (Table 4).

Table 4 – Chi-Square test for relationship between Ticks Species on Camels and Cattle

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	109.722	4	.000
Likelihood Ratio	140.555	4	.000
N of Valid Cases	600		

While on the relationship between ticks base on locations on camels and cattle body parts it was observed that there was an association between ticks according to locations vs their body parts. This implies that ticks attack body parts of camels and cattle evenly (Table 5).

Table 5 – Chi-Square test for relationship between Ticks Base on Location on Camels and Cattle Body Parts

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4.741	4	.315
Likelihood Ratio	4.740	4	.315
N of Valid Cases	600		

CONCLUSION

The survey reveals that five species of ticks were common to camels and cattle, which may have health effects on them. The spread of these ectoparasites may occur due to movements from different areas. Soft body parts were found to be more susceptible to ticks infestation. Therefore the following recommendations were drawn; screening and treatment of animals brought to the market, animals infested should be fenced and the government should encourage nomadic education, especially in rural areas and more studies on these ticks should be carried out.

4. Kocan, K. M. (1995). Targeting ticks for control of selected hemoparasitic diseases of cattle. *Veterinary Parasitology*, 57(1-3), 121-151. doi: [10.1016/0304-4017\(94\)03116-E](https://doi.org/10.1016/0304-4017(94)03116-E)
5. Moghaddam, A. G., Seyed, M. R., Rasouli, M., Hosseinzade, S., Darvishi, M. M., Rakhshanpour, A., & Rahimi, M. T. (2014). Survey on cattle ticks in Nur, north of Iran. *Asian Pacific Journal of Tropical Biomedicine*, 4(3), 209-212. doi: [10.1016/S2221-1691\(14\)60233-1](https://doi.org/10.1016/S2221-1691(14)60233-1)
6. Mohammed, M. S., & Hassan, S. M. (2007). Distribution and population dynamics of ticks (Acari: Ixodidae) infesting sheep in Sennar State, Sudan. *Onderstepoort J Vet Res*, 74(4), 301-306. doi: [10.1016/j.vetpar.2012.03.032](https://doi.org/10.1016/j.vetpar.2012.03.032)
7. Obadiah, H., & Shekaro, A. (2012). *Survey of Tick Infestation in Cattle in Zaria Abattoir, Nigeria. Journal of Veterinary Advances*, 2(2), 81-87.
8. Opara, M. N., Nwaobasi, J. K., & Okoli, I. C. (2005). Occurrence of parasitic helminths among small ruminants reared under traditional husbandry system in Owerri, South East Nigeria. *Bulletin of Animal Health Production Africa* 53(4), 226-233. doi: [10.4314/bahpa.v53i4.32715](https://doi.org/10.4314/bahpa.v53i4.32715)
9. Pegram, G., & Higgins, S. (1992). Camel Ectoparasites. *Proceedings of 1st international Camel Conference*, 69-78.
10. Shemshad, K., Rafinejad, J., Kamali, K., Piazak, N., Sedaghat, M. M., Shemshad, M., ... Enayati, A. A. (2011). Species diversity and geographic distribution of hard ticks (Acari: Ixodoidea: Ixodidae) infesting domestic ruminants, in Qazvin Province, Iran. *Parasitology Research*, 110(1), 373-380. doi: [10.1007/s00436-011-2501-6](https://doi.org/10.1007/s00436-011-2501-6)
11. USAID. (2008). Nigeria Food Security Outlook. *Famine Early Warning Systems Network, October-December 2008*. Retrieved April 9, 2018, from https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/495BC9951EF7C9C0492574DC0004E99A-Full_Report.pdf
12. Walker, A. R., Bouattour, A., Camicas, J. L., Estrada-Pena, A., Horak, I. G., Latif, A. A., Pegram R. G. & Preston, P. M. (2003). *Ticks of Domestic Animals in Africa: a Guide to Identification of Species*. Edinburgh: The University of Edinburgh.
13. Wall, R., & Shearer, D. (Eds.). (2001). *Veterinary Ectoparasites: Biology, Pathology and Control*. doi: [10.1002/9780470690505](https://doi.org/10.1002/9780470690505)
14. Yagil, R. (1988). Endocrine involvement in adaptation to heat and desiccation. *Experimental.Clinical Endocrinology*. 7, 131-137.

Modern Aspects of Safety Assessment of Foodstuff

Tetiana Chorna¹, Dmytro Yanushkevych¹, Vita Afanasieva¹

¹ *Kharkiv Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics*
8 Otakara Yarosha street, Kharkiv, 61103, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.33-7

LCC Subject Category:
TP368-TP456

Received 13.03.2018

Accepted 14.04.2018

Published online 20.04.2018

Corresponding Author:
Tetiana Chorna
tatcher409@gmail.com

© 2018 The Authors. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Abstract. Food safety is one of the decisive components of the economic security of each state and is determined by the ability of the country to control effectively the production and import of safe and high-quality food on the generally accepted principles of the world. This sphere of activity in human society has extremely important humanitarian, social, economic and political aspects.

The food raw materials and food products quality and safety control is currently the most relevant analytical task. It is more important than environmental pollution, according to some data, more than 70 % of harmful pollutants in the human body gets through food, 20% of water and 10 % of the air.

Technogenic pollution of the environment through soil, water and air gets directly into the food. However, food products are contaminated with natural harmful substances that appear in improper storage, in violation of technologies, food processing and processing charts.

The article is devoted to the main factors analysis influencing the safety of food products and the improvement of instrumental methods for the study of quality aromatic products (for example, coffee).

Keywords: food safety; analysis; regulation; chromatographic; instrumental methods.

INTRODUCTION

Food safety is one of the decisive components of the economic security of each state and is determined by the ability of the country to control effectively the production and import of safe and high-quality food on the generally accepted principles of the world. This sphere of activity in human society has extremely important humanitarian, social, economic and political aspects [6, 13].

United Nations General Assembly Resolution 217 was adopted on December 10, 1948, to promote the Universal Declaration of Human Rights [10]. In accordance with Article 25 Resolution 217, everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of oneself and of one's family, including food, clothing, housing and medical care and necessary social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circum-

stances beyond his control. Meanwhile, the food should be of high quality, and the main indicator of its quality is safety.

The quality and safety control of food raw materials and food products is currently the most relevant analytical task. It is more important than environmental pollution, as according to some data, more than 70 % of harmful pollutants in the human body gets through food, 20 % of water and 10 % of the air. Technogenic pollution of the environment through soil, water and air directly into the food. However, food products are contaminated with natural harmful substances that appear in improper storage, in violation of technologies, food processing and processing charts [12, 14].

In this connection, in recent years, human food security is most determined by the purity and quality of food, alcohol and soft drinks, as many harmful pollutants have carcinogenic, mutagenic and immunosuppressive effects.

In addition to direct poisoning with low-quality foods and drinks, sometimes with fatal results, contaminated foods impair the immune system, the body's defences, and lead to changes in heredity and become the direct cause of the disease. In many cases, allergic, oncological, cardiovascular and other dangerous diseases are the result of a violation of biochemical reactions in the body, caused mainly by poor quality food.

The urgency of the research work consists in theoretical analysis of the current state of the question of the methodological approach to the use of instrumental methods in expert research on the quality and safety of goods; generalization of trends in the development and use of modern physic-chemical methods in the commodity evaluation of normalized indicators of food and non-food products that are implemented in the trading network of the Ukrainian market and the definition of counterfeit products.

MATERIALS AND METHODS

Access to sufficient amounts of safe and nutritious food is key to sustaining life and promoting good health. Foodborne diseases impede socio-economic development by straining health care

systems and harming national economies, tourism and trade.

Food supply chains now cross multiple national borders. Good collaboration between governments, producers and consumers helps ensure food safety. The main diseases associated with food are usually of infectious or toxic origin, and they are caused by bacteria, viruses, parasites or chemicals entering the body through contaminated food or water. WHO identifies key factors that concern the food safety [11, 14].

Chemical contamination can lead to acute poisoning or long-term diseases, such as cancer. Foodborne diseases may lead to long-lasting disability and death. Examples of unsafe food include uncooked foods of animal origin, fruits and vegetables contaminated with faeces, and raw shellfish containing marine biotoxins. First of all, they are: 1) Bacteria; 2) Viruses; 3) Parasites; 4) Prions; 5) Chemicals: naturally occurring toxins; persistent organic pollutants are compounds that accumulate in the environment and human body; heavy metals such as lead, cadmium and mercury cause neurological and kidney damage.

Figure 1 shows the main ways of the receipt of harmful substances to foods.

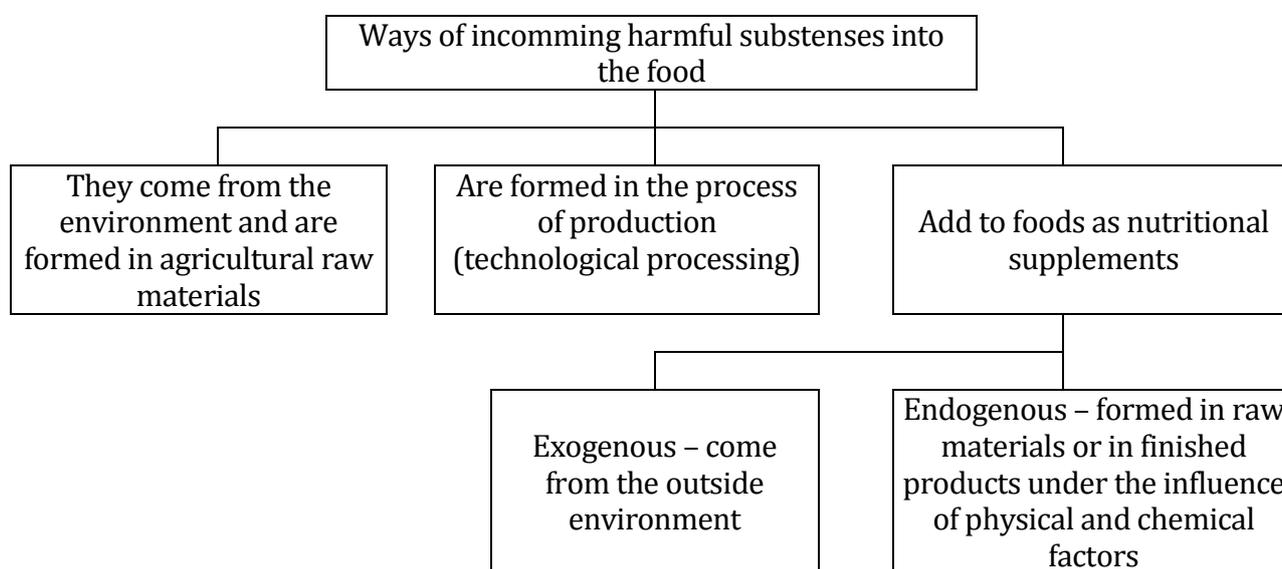

Figure 1 – The main ways of incoming of harmful substances into foods

Given Ukraine's aspirations to become a member of the EU, domestic producers of the food industry are urged to raise the level of control over the safety of products of their own production. Most of the existing methods for determining the quality of products used in domestic industries are

intended for the use of food raw materials of a certain composition and origin. However, in the context of the globalization of the world market, there is a depersonalization of raw materials, fluctuations in its chemical composition and quality. Technological schemes for the produc-

tion of the vast majority of types of food products are complex and combine several ways of modifying the raw material, therefore, this component – the determination of the quality and origin of primary raw materials – is most vulnerable in the process of monitoring and assessing compliance with consumer requirements. The objects of food expertise are complex multicomponent systems of biological and biochemical origin, in which various processes with the formation of new components occur during storage, transportation or technological processing, and the level of concentration of substances subject to control may be insignificant. In addition, in complex systems, some components can interfere with the definition of other substances, that is, mask their presence. All this complicates the analysis, so traditional physics-chemical methods do not reflect the complete picture of the quality of the product.

At present-day productions, chromatographic methods are widely used to control the quality of raw materials and products, which allow for research that cannot be carried out by other instrumental methods.

Chromatographic methods are based on the use of a wide range of physics-chemical processes: distribution, adsorption, ion exchange, diffusion, complex formation, etc.

The scope of chromatographic methods extends to the production of milk and dairy products, alcoholic and non-alcoholic beverages, vegetable oil confectionery products, and others. These methods are used to determine the products of water, alcohols, aldehydes, aromatic substances, higher fatty acids, herbicides or antibiotics, colorants. The methods of chromatography also determine the presence of non-characteristic impurities, traces of product damage. In general, chromatography can be considered as a universal method for the separation and analysis of complex mixtures of organic and inorganic substances contained in the food products and raw materials from which they are produced.

The methods of chromatographic analysis can determine the quantitative and qualitative composition of amino acids in proteins, simple and complex carbohydrates in confectionery and fruit mixtures, to establish the ratio of optical isomers of compounds, which allows us to draw conclusions regarding the natural or synthetic origin of the object. Since any method of processing raw materials leaves its unique label compounds, chromatographic methods can be used to verify the conformity of the conditions of technological processes to the production of normative docu-

ments. Considering the possibilities and advantages of different types of chromatography, it is promising to develop, improve and extend the methods of analysis using chromatographic devices.

In Ukraine, there is also an acute problem of falsification of food products and food raw materials, due to the imperfection of legislation and the existence of enterprises of different forms of property supplying raw materials for food production or producing food products themselves. The expansion of the range of products is accompanied by the receipt on the consumer market of counterfeits or products of doubtful quality, so the methods of detecting falsifications of foodstuffs are of particular relevance. Thus, the issue of developing and implementing modern express control methods with the use of precision instrumentation for determining the chemical composition of raw materials and products, as well as the identification of individual substances, arises.

Many domestic and foreign scholars engaged in evaluating the quality and safety of food products and their falsifications. These include: Francis & Annick Rouessac [8], D. C. Harris [9], F. David [1] etc. However, the problem of developing, improving and disseminating chromatographic analysis methods requires further development.

The Parliament of the European Union (EU) makes food safety legislation in the form of directives and regulations, many of which are mandatory for member states and which therefore must be incorporated into individual countries national legislation.

As a very large organisation that exists to remove barriers to trade between member states, and into which individual member states have only a proportional influence, the outcome is often seen as an excessively bureaucratic 'one size fits all' approach. However, in relation to food safety the tendency to err on the side of maximum protection for the consumer may be seen as a positive benefit. The EU parliament is informed on food safety matters by the European Food Safety Authority [3].

Individual member states may also have other legislation and controls in respect of food safety, provided that they do not prevent trade with other states, and can differ considerably in their internal structures and approaches to the regulatory control of food safety.

Indicative in the application of the provisions of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS) and Agreement on Technical Barriers to Trade (TBT)

is the European Union, in which the distinction of state regulation of the food market from the technical one is as follows [2]:

1. The establishment of rules and regulations for foodstuffs is carried out, as a rule, on the basis of scientific evidence. For non-food products, rules and regulations can be defined taking into account the diverse objectives of state policy. Including, the goal may be to achieve an acceptable level of national security or a more "technical" task – electromagnetic compatibility.

2. As a rule, requirements for food products are defined in horizontal legislative acts, to non-food ones – in the format of technical regulations. At the same time, voluntary standards are used as a mechanism for fulfilling the mandatory requirements of these regulations.

3. The most common types of legislative acts in the EU are directives and regulations. Moreover, if a directive defines only the main objectives to be achieved by a Member State, then the regulation is a document of direct action that defines all objectives and mechanisms for their implementation and does not require the adoption of addi-

tional acts. Almost all documents regulating technical products have the format of the directive. And as for food, then the situation is exactly the opposite: there was a clear tendency to move from directives to regulations.

4. In the European Union for food products within the framework of state regulation, procedures for confirmation of conformity (including certification and declaration of conformity) are not applied.

5. The state control systems for technical and food products are also fully subdivided into the EU. Moreover, if the control of technical products is almost completely focused on the market, food control is carried out at all stages of their "life cycle" with particular attention to the stage of production.

In the European Union, not only the general normative and legal acts are effective, but also an extensive list of specific requirements and norms aimed at ensuring the safety of food products. The EU legislative framework for food safety is presented in Table 1.

Table 1 – Legislative base of the EU on food safety

Regulation (EC) No 178/2002 of 28.01.2002				
Establishes the fundamentals of food legislation: general principles, rules, definitions. Defines the basis for harmonization of EU national legislation				
EU regulations in development	Food hygiene		Control system	
	Regulation No 852/2004	Regulation No 853/2004	Regulation No 882/2004	Regulation No 854/2004
The objectives of adoption	Establishes general rules for food hygiene, duties of food business operators	Specific rules for the hygiene of food products of animal origin	Establishment of the basis for the establishment of national control systems	Specific rules for the organization of official control over products of animal origin
Scope	All stages of production, processing and sale, including the implementation of export-import operations	They are applied to raw and processed products of animal origin. The action does not apply to retailers	All stages of production, processing and sale	Distributed only in relation to the activities of persons to whom the EU Regulation No. 853/2004 applies
Basic provisions	Responsibility of food business operators; transparency of the food chain; the principle of flexibility; introduction of the HACCP system	Special requirements for enterprises for placing products of animal origin; compulsory sanitary and identification marks; special guarantees for certain types of meat products	Obligation of official control; regularity and proportionality of inspections; verification as a warning, not a punishment.	Assistance to regulatory authorities; risk analysis; special periods of control, depending on the type of product.

For consumers, food safety is the most important characteristic of food quality. Consumers in all countries of the world expect that food will be safe. According to the WHO standards, a high level of protection of human life and health must be ensured. In most countries of the world, the provision on food safety, protection of human life and health, as well as protection against unfair market practices are introduced in the constitution and the basic legislative acts of all countries of the world.

The basic principles of regulation are contained in the Foodstuffs Act, European Parliament and Council Regulation (EC) No 178/2002 laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety. All regulations operate in the member countries directly, that is, without discussion in the legislation of each individual country [3].

Regulation establishes the common basis for food law in Member States and includes common definitions, general provisions and specific requirements. This Regulation also established the European Food Safety Authority (EFSA) and laid down the procedures in matters of food safety. The objective of the Regulation is to ensure a high level of protection for consumers whilst also taking into account the protection of animal health and welfare, plant health and the environment.

The Regulation sets out the general requirements of food law which include food safety requirements, responsibilities of both food and feed business operators and Member States. The Regulation establishes the principle that the primary responsibility for ensuring compliance with food law, rests with the food business operator.

Food business is defined in the Regulation as meaning any undertaking, whether for profit or not and whether public or private, carrying out any of the activities related to any stage of production, processing and distribution of food. Food business operator means the natural or legal persons responsible for ensuring that the requirements of food law are met within the food business under their control. The European Commission has published a poster on the Key obligations of the food business operators (Table 2).

Table 2 – Key obligations of the food business operators [4, 5]

Key obligations	Requirements for food operators
Safety	Operators shall not place on the market unsafe food or feed
Responsibility	Operators are responsible for the safety of the food and feed which they produce, transport, store or sell
Traceability	Operators shall be able to rapidly identify any supplier or consignee
Transparency	Operators shall immediately inform the competent authorities if they have a reason to believe that their food or feed is not safe
Emergency	Operators shall immediately withdraw food or feed from the market if they have a reason to believe that it is not safe
Prevention	Operators shall identify and regularly review the critical points in their processes and ensure that controls are applied at these points
Co-operation	Operators shall co-operate with the competent authorities in actions taken to reduce risks

Regulation No 178/2002 defines food as any substance or product, whether processed, partially processed or unprocessed, intended to be, or reasonably expected to be ingested by humans.

“Food” includes drink, chewing gum and any substance, including water, intentionally incorporated into the food during its manufacture, preparation or treatment. It includes water after the point of compliance as defined in Article 6 of Directive 98/83/EC and without prejudice to the requirements of Directive 2009/54/EC and 98/83/EC.

In accordance with the EU Regulations, modern methods should be used to study food safety indicators. One of the most promising is chromatographic methods.

Chromatographic methods are widely used in various industrial branches and scientific researchers for the analysis of mixtures of gaseous, liquid and solid substances, for preparative selec-

tion of compounds and studying of physico-chemical properties of gases and solutions. The quality control of raw materials, intermediate products and final products is carried out mainly using chromatographic methods of analysis (up to 50 %) at factories of the national economy.

Chromatography is a physico-chemical method for separating substances, based on the distribution of components between two phases (stationary and mobile). The stationary phase is usually a solid (sorbent) or a liquid film applied to a solid. The mobile phase is a liquid or gas flowing through a stationary phase. The components of the analyzed mixture together with the moving phase are moved along the stationary phase, which is usually placed in the column (glass or metal tube). If the molecules of different components of the mixture have a different adsorption property or solubility, then the time of their stay in the stationary phase, and, consequently, the average speed of movement on the column are different. Some components remain in the upper layer of the sorbent; others, with a lower adsorption property, are found at the bottom of the column; some leave the column along with the moving phase. This is achieved by separating the components. Chromatography is a dynamic method associated with multiple repetitions of sorption and desorption processes, as separation occurs in the flow of a mobile phase. This ensures the efficiency of the chromatographic method compared to the methods of sorption in static conditions. It is possible with the help of chromatography: the division of complex mixtures of organic and inorganic substances into individual components, purification of substances from impurities, concentration of substances with a strongly diluted solution, qualitative and quantitative substance analysis [1].

The basis for the classification of chromatographic analysis methods has following features: the aggregate state of the phases; the mechanism of interaction sorbent – sorbate; methods of chromatographic analysis; equipment of the process of chromatography; the purpose of chromatography.

According to the aggregate state of the phase, the chromatography is divided into gas and liquid. Gas chromatography includes gaseous gas and gas-solid phase, liquid-liquid and liquid-solid phase. The method of gas chromatography is most widely used as the theory and equipment for it was most fully developed.

Gas chromatography is a hybrid method that allows both separation and determination of components of a mixture to be carried out. As a mobile phase (carrier gas), gases, their mixtures or compounds that are in a gaseous or vaporous state are used. As a stationary phase, solid sorbents (gas adsorption chromatography) or a liquid applied to a surface of an inert carrier (gas-liquid chromatography) is applied.

Advantages of gas chromatography: the possibility of identification and quantitative determination of individual components of complex mixtures; the possibility of analyzing a wide range of objects – from light gases to high molecular organic compounds; the possibility of the allocation of pure substances in the preparatory and industrial scale.

Gas adsorption chromatography. In the gas adsorption chromatography (GAC), the separation of the analyzed components is based on their different alliance for solid adsorbents. Chromatography repeats the process of adsorption of the separated components by grains of the adsorbent and their desorption into the mobile gaseous phase. The selectivity of the adsorbent is determined by the manner and strength of the interactions of the divided substances with the surface of the adsorbent. In this connection adsorbents with reduced adsorption activity are used for the division of polar compounds, and adsorbents with high adsorption capacity are used for the division of nonpolar substances.

Types of adsorbents: non-specific nonpolar adsorbents, there are no functional groups and ions on their surface; specific adsorbents that have positive charges on the surface; specific adsorbents that have a bonding surface or a group of atoms with high electron density.

GAC advantage is high resolution in the analysis of mixtures of gases and vapors of low boiling materials, high thermal stability and nonvolatility of adsorbents can analyze high-connection without compromising sensitivity detectors. A high rate mass exchange processes compared to gas-liquid chromatography, which reduces the performing analyzes is typically for GAC.

The basis of the gas-liquid chromatography (GLC) is the phenomenon of selective absorption (dissolution) of the components of the mixture with a stationary liquid phase – an adsorbent. The stationary liquid phase in the form of a film

is applied to the inner walls of the capillary column or to the grain of the solid carrier, which is filled by the packed column. For the separation of components of the mixture, the forces of interaction of gas molecules or vapor of a chromatographing substance with absorber molecules are crucial. These forces depend on the structure and properties of molecules of both the stationary liquid phase and the analyzed substances.

The GLC method has broader analytical capabilities compared to GACs, as the selectivity of dissolution of gases in a liquid film is much greater than the difference in their adsorption properties. Significant advantage of GLC against GAC is that the absorption isotherm is linear over a wider concentration range than the isotherm of adsorption.

Thin-layer chromatography is a chromatographic method based on the use of a thin layer of adsorbent as a stationary phase. It is based on the fact that substances that are separated in different ways between the absorbing layer and flows through it by the eluent, so that the distance to which these substances are displaced in a layer for one and the same time, is different. Thin-layer chromatography provides great opportunities for analysis and separation of substances, as both the sorbent and the eluent can vary widely. In this case, commercially available series of plates with different sorbents, which makes possible the rapid and routine use of the method. A kind of thin-layer chromatography is a more reliable and reproducible high-performance thin-layer chromatography, in which the special plates and complex equipment are used. TLC is used in the following directions: demonstration of chromatographic basis, rapid preliminary experiments to optimize preparative chromatographic separations; research tools in academic and applied industrial research work are used to study a large number of samples; identification of medical and food plant components by validated methods with increased requirements for accuracy, reproducibility and sensitivity.

Depending on the purpose of the chromatographic process, analytical chromatography (qualitative and quantitative analysis); preparative chromatography (for obtaining substances in pure form, for concentration and isolation of micro-mixes); industrial chromatography for automatic process control are distinguished. Chromatography is often used for research purposes in the study of solutions, catalytic processes, chemical processes, etc.

Classification by methods of analysis divides chromatography into three types: frontal; elution; displacement;

The frontal method is the easiest to execute. Through a chromatographic column with a sorbent, a continuous flow of a solution or gas mixture of the substances is passed through a continuous stream. Accordingly, these components are located in the column. However, they are not completely separated. Only the first, most weakly sorbable component, which moves along the sorbent layer in front of others, can be isolated in its pure form. The zone of the first component with direct contact is located behind the zone containing the first and second components. The third zone contains a mixture of the first, second and third components. At some point in time, the sorbent is saturated, and there is a "bypassing", that is, the column begins to come out components in accordance with their sorption. Typical examples of frontal analysis: water purification and softening by ion-exchange materials; purification of drugs and food products using saturated ion exchangers.

The elution method of analysis has been widely used in both liquid and gas chromatography. This is explained by the fact that, with the right choice of separation conditions, the components of the mixture come out of the column in its pure form, and they can be isolated for research by other methods of analysis. In addition, the qualitative and quantitative composition of the analyzed mixture can be determined by a simple measurement of the volume of containment and the area of the peaks of the corresponding components on the resulting chromatogram.

The method of atomic absorption spectrometry is currently one of the most advanced methods of elemental analysis. It combines the high sensitivity of the identification, sufficient selectivity, the ability to identify a large group of elements from one prepared sample, as well as a relatively low cost of equipment and analyzes. The method is widely used in various fields of production, in scientific and environmental research for the analysis of food systems.

Together with various chemical methods of preparation of samples for analysis, it enables the quantification of a large number of macro- and trace elements in the listed objects. Using a combination of various variants of the technique of atomic absorption spectrometry makes this

method the most suitable for determining the content of a large number of elements (about 70) in a wide range of concentrations.

Atomic absorption analysis refers to spectral methods. It is based on the transferring of the sample into atomic vapor and the identification of the degree of absorption by the atoms of the element, the radiation of a standard light source.

Atomic absorption analysis is a method of quantitative elemental analysis in atomic absorption spectra (absorption). The atomic vapor samples obtained with the aid of an atomizer pass the radiation in the range of 190–850 nm. As a result of the absorption of light quanta, atoms move to tense energy states. These transitions in atomic spectra correspond to the resonance lines characteristic of this element.

At a certain wavelength, corresponding to the optical transition of the atom from the main state to the tense level, the absorption of radiation leads to a decrease of the basic level. The size of the analytical signal is related to the concentration of atoms in the non-tense state and, consequently, to the concentration of the element in the analyzed sample. By measuring the proportion of absorbed electromagnetic radiation, it is possible to determine quantitatively the content of the compounds of the detectable element (anolyte).

A quantitative atomic absorption method is based on the main law of light absorption, which binds the adsorption (optical density) of atomic vapor with the concentration of a detectable element.

The basic law of atomic absorption analysis is the Bouguer-Lambert-Beer (1) law and it has the following form:

$$A = -\lg T = \lg \left(\frac{I_0}{I} \right) = \varepsilon CL, \quad (1)$$

where T – transmittance;

A – optical density;

I_0 – intensity of the initial radiation flux;

I – intensity of the final radiation flux;

L – the thickness of the absorbent layer;

C – concentration of the detectable element;

ε – molar absorption coefficient [7].

Equation (1) is used to calibrate atomic absorption devices. However, this fundamental theo-

retical dependence may be broken. The main reasons for the deviation of the dependence of optical density and concentration on the linearity are equipment limitations and side physical and chemical processes. Determination of some elements using atomic absorption spectrometry is given in Table 3.

Table 3 – Determination of some elements by atomic absorption spectrometry

The object of analysis	Elements
Surface water and sewage	Cu
Natural and purified sewage	Pb, Zn, Ag, Cu, Cr, Co, Ni, Fe, Mn, Cr
Seawater	Cd, Cu, Pb, Co, Ni, Fe, Mn, Cr
Atmospheric air, air work	Pb
Soils, dumps, bottom sediments	Cd, Cu, Ni, Hg, Pd, Zn
Raw materials and food products	Cd, Cu, Zn, Fe, Pb
Zinc alloys	Al, Cu, Mg, Pb, Cd, Fe

Principle scheme of a flaming atomic absorption spectrometer: source of radiation; flame; monochromator; photomultiplier; registering device.

The advantages of atomic absorption analysis can be: simplicity, high selectivity, small influence of the sample on the results of the analysis.

Limitation of the method is the impossibility of simultaneous determination of several elements while using line radiation sources and, as a rule, the need to transfer of samples into a solution.

In modern laboratory physicochemical analysis, spectral methods are widely used. These methods are increasingly used in technological analysis of food systems, household chemistry, chemical and pharmaceutical preparations, etc. Spectrophotometric method is based on the quantitative determination of the value characterizing the absorption of this substance by monochromatic radiation of different wavelengths. These values can be used both for quantitative characterization of a substance and for quantitative determination in a solution or in a mixture with other substances. Among the optical methods, the most accessible, and therefore the most common are visible and ultraviolet (UV) spectrophotometry,

which allows quickly and accurately carry out quantitative analysis of substances.

Spectrophotometry in the visible region and UV regions allows us to evaluate the degree of purity of a substance, to identify various compounds in the spectrum, to determine the constants of dissociation of acids and bases, to investigate the processes of complexation.

Infrared (*IR*) spectra give a characteristic of substances. The presence in *IR* spectra of certain absorption bands allows us to decipher the structure of the substance.

The method of *UV* spectrophotometry is used to determine the identity, purity and quantitative content of medicinal products.

The study of the spectra of absorption of chemicals with different structures made it possible to establish that the main factors that determine the absorption of light are the presence of so-called chromophore, unsaturation (double or triple bonds), the presence of carbonyl, carboxylic, amide, azo-, nitroso-, nitro- and other functional groups. Each functional group is characterized by absorption in a certain region of the spectrum. But there are a number of factors (the presence of several chromophore groups, the influence of the solvent, etc.) leads to the displacement of absorption bands towards the larger wavelengths (bathochromic shift) or toward short wavelengths (hypsochromic shift). In addition to the shift, the effect of increasing (hyperchromic) or decreasing (hypsochromic) absorption intensity may be observed.

The spectrophotometric method of analysis is based on the general principle – the proportional dependence between the light absorption of a substance, its concentration and the thickness of the absorbing layer. The Beer-Lambert law is used to determine the concentration of solutions by the spectrophotometric method:

$$C = \frac{1}{x \cdot b} \times D, \quad (2)$$

where *C* – the concentration of the test substance in percentages;

b – the thickness of the layer of substance in centimeters;

x – the rate of absorption of a solution, the concentration of which is equal to one;

D – optical density.

The development of methodological approach to the improvement and use of instrumental research methods. In the last few years, the number of coffee importers in the Ukrainian retail chain has increased significantly, among which there are those that supply coffee illegally. Therefore, there is a question of examination of the quality and safety of the coffee segment production.

Today are known the following most common methods of falsification of natural ground coffee: assortment falsification that is coffee substitution by various coffee substitutes, qualitative falsification, quantitative falsification, informational falsification. Assortment falsification is quite well represented on the coffee market. It involves substituting one sort of coffee for another, or replacing natural coffee with various coffee substitutes.

The substitute for natural coffee with assortment falsification are all kinds of dried, roasted and ground components from the flora: different kinds of roots – chicory, beets, carrots, dandelion; sugar-rich products – burnt sugar, wine berries; rich starch substance – acorns of various types of oak, chestnuts, rye, barley, oats, wheat, barley malt; seeds of legumes – ordinary peas, coffee peas, Chinese beans; ordinary beans; fatty substances – American nut, walnut, groundnut.

Since these tamperings do not contain the two most important constituents of coffee – caffeine and cafiolum, they have no exerting effect on the central nervous system. The widespread distribution of chicory and coffee substitutes of wine grapes has been due to their higher extractivity than natural coffee, and therefore they are often used to falsify instant coffee.

Sometimes the “Extra” Class coffee is given out for coffee beans of various sizes and color, indicating the existing mixing of waste coffee production, which is unacceptable, because it must be necessarily implemented coffee of one batch, which consists of one class and one degree of roasting.

Methods of detecting substitution of coffee of different coffee substitutes can be organoleptic and physics-chemical. Organoleptic is: an estimation of the taste, smell and color of the extract. At the same time the attention is paid to the presence of rough taste and weak coffee smell, too dark or weak color infusion, its opacity, turbidity. The natural coffee is characterized by a combination of three taste sensations: sour, bitter and tart. The coffee substitutes have only one taste – bit-

terness. When dissolving ground coffee in cold water, coffee particles containing carbon dioxide can be above the water for a long time, and particles of coffee substitutes quickly sink to the bottom.

Qualitative falsification of coffee is achieved in the following way: the usage of supplements not provided for in the formulation; the usage of another substances and components, the preparation of artificial grains.

In order to increase the weight of coffee beans during roasting, they are sprayed with vaseline, sugar syrup or other low-value substances. To mask the spoiled ones, which have lost their natural color and consistency of grains, they are shaken with lead balls or often painted with dyes that are harmful to health. Most commonly found tampering of fried ground coffee, which is mixed with all kinds of coffee substitutes in fried and crushed form.

Quantitative falsification of coffee is a consumer fraud at the expense of significant variations in product options (weight) exceeding the maximum permissible deviations. For example, the net weight of a pack is understated, or the tin cans of greater mass are used, etc.

Informational falsification is a consumer fraud with inaccurate or distorted product information. This kind of falsification is carried out by distorting information in commodity-accompanying documents; marking; not complete information on the packaging; advertising. When falsifying coffee information, the following data are often misrepresented or inaccurately indicated: the name of the product, the country of origin of the product, the firm-producer of the product, the quantity of the product. Informational falsification includes tampering of a certificate of quality, customs documents, barcode.

RESULTS AND DISCUSSION

In order to detect falsification characteristics in samples that were selected for research, for determining caffeine and chlorogenic acid in natural ground coffee using a method of highly effective liquid chromatography was developed a concept.

The determination was carried out on a liquid chromatograph "Agilent 1100" with a diode-matrix detector equipped with a degasifier, a four-channel pump and an autosampler under the following conditions:

- isocratic elution regime, mobile phase buffer – acetonitrile in the ratio of 90:10;
- 150 mm column with a stationary phase Pron-tosil 120-5C18AQ; *UV* detection was carried out in the wavelength range of 200–310 nm. Sample volume – 5 µl (autosampler). Speed of the mobile phase – 1 ml/min.

The preparation of a buffer solution: 2.4 g of sodium dihydrogen phosphate was dissolved in 1 litre of water and adjusted to pH 2.3 with concentrated o-phosphoric acid. Then 1 cansulfonate sodium was added to the solution and stirred until it was completely dissolved. The solution was filtered through a membrane filter with pore diameter of 0.45 µm. The preparation of a standard sample solution: 250 mg of standard sample of caffeine was placed in a 100 ml flask and dissolved in water for chromatography, brought to the label with the same solvent. Then, 5 ml of the resulting solution was placed in a 50 ml flask, added with water for chromatography to the label, and thoroughly mixed.

Preparation of samples for analysis: on analytical scales were taken approximately 0,15 g (precise weight loss). The sample was placed in a round-bottomed flask, which was added 10 ml of water. The solution was boiled under the reflux condenser for 60 minutes. The solution was then filtered through a membrane filter with a pore diameter of 0.45 µm. The filtrate was chromatographed under the above conditions.

Concentration of caffeine in samples (*X*) was calculated according to the following equation (3):

$$X = \frac{S_{caf} \times m_{std}}{S_{std} \times m_{caf}} \times 100, \quad (3)$$

where S_{caf} – peak area of caffeine in experimental samples;

m_{std} – is the weight of a standard sample;

S_{std} – peak area of the standard sample;

m_{caf} – is the weight of the test sample.

In the methods described in the literature, diethylamine is used as an ion-dual reagent, but its use has not achieved the necessary selectivity. Therefore, as a ion-dual reagent, we were offered to use sodium decansulfonate. It justifies itself in usage, since the peaks of caffeine and chlorogenic acid are completely separated, indicating the necessary selectivity.

Table 4 – Results of determination on the content of caffeine and chlorogenic acid in the studied samples

No	mcaf	Scaf	SChlor.acid	Scaf /SChlor.acid		X (mg)	Sstd	bulk part, w
1	0,1762	11701,2	1112,87	10,51444	-	11,23435	2603,89	63,75906
2	0,2654	17313,4	3401	5,090679	-	16,62263		62,63237
3	0,1275	8759,57	1583,2	5,532826	-	8,410081		65,96142
4	0,1326	9189,49	1894,92	4,84954	-	8,822848		66,53731
5	0,1412	10337,3	1341,56	7,705432	-	9,924862		70,28939
6	0,1654	12678,6	1283,38	9,879069	-	12,17275		73,59582
7	0,1387	12672,1	2262,05	5,602042	-	12,16651		87,71816
8	0,2212	15689,1	1168,52	13,42647	x	15,06314		68,09736
9	0,248	10286,5	2284,02	4,503682	-	9,876089		39,82294
10	0,1505	8529,29	495,35	17,21871	x	8,188988		54,41188

An improved chromatographic system is proposed to improve the separation of chromatographic peaks and provide a reliable identification of chlorogenic acid. As a working wavelength, it was decided to use a wavelength of 230 nm, because it was the maximal response of the detector to caffeine. The extraction of caffeine and chlorogenic acid was carried out during 1, 2, 3 hours, and it was found that for 1 hour, caffeine and chlorogenic acid completely transfer into an aqueous solution.

Sample No 9 is a real example of counterfeit coffee, because it has a low content of caffeine, although the ratio of caffeine to chlorogenic acid is 4.5. Sample No 8 and No 10 have signs of falsification, since the ratio of caffeine to chlorogenic acid is strongly overestimated in comparison with other samples and the content of caffeine in these samples is very small, as compared to other test samples.

CONCLUSION

Thus, the desire of Ukraine to become a member of the EU requires domestic producers of food products to increase control over their production. Most of the existing methods for determining the quality of products used in domestic industries are intended for the use of food raw materials of a certain composition and origin. However, in the context of the globalization of the world market, there is a fluctuation in its chemical composition and quality. Technological schemes for the production of the vast majority of types of food products are complex and combine several ways of modifying the raw material, therefore, this component – the determination of the quality and origin of primary raw materials –

is most vulnerable in the process of monitoring and assessing compliance with consumer requirements.

Thereby, as a result of the research carried out, the methodology and advanced methods of researching the quality and safety of food products have been theoretically substantiated, developed and implemented, namely:

1. An analytical assessment of the food safety system is provided in accordance with the requirements of the EU.
2. Theoretical analysis of the current state of the methodological approach to the use of instrumental methods in the expert research on the quality and safety of food products is conducted.
3. The tendencies of development and use of modern physics-chemical methods at the commodity evaluation of normalized indicators of food safety are generalized.
4. Developed methodology and advanced method of determination of caffeine and chlorogenic acid in natural molten coffee.

The objects of food expertise are complex multi-component systems of biological and biochemical origin, in which various processes with the formation of new components occur during storage, transportation or technological processing, and the level of concentration of substances subject to control may be insignificant. In addition, in complex systems, some components can interfere with the detection of other substances, that is, mask their presence. All this complicates the analysis, so traditional physics-chemical methods do not reflect the complete picture of the quality of the product. Therefore, food expertise requires further development and improvement.

REFERENCES

1. David, F., Sandra, P., & STAFFORD, S. (1994). Application of retention gaps for optimized capillary GC. *Hewlett Packard Application Note*, 228-245, 1-11.
2. European Commission. (2016). *General principles of food law*. Retrieved April 1, 2018, from https://www.fsai.ie/legislation/food_legislation/general_principles_of_food_law.html
3. General Principles of Food Law (European Parliament and of the Council), 28 January 2002, No 178/2002. Retrieved April 1, 2018, from https://www.fsai.ie/uploadedFiles/Legislation/Food_Legislation_Links/General_Principles_of_Food_Law/Consol_Reg178_2002.pdf
4. Health & Consumer Protection Directorate-General. (2007, June). *Food traceability*. Retrieved from https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/safety/docs/gfl_req_factsheet_traceability_2007_en.pdf
5. Health & Consumer Protection Directorate-General. (n. d.). *The key obligations of food and feed business operators*. Retrieved April 1, 2018, from https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/safety/docs/gfl_req_business_operators_obligations_en.pdf
6. Jonsson, U. (2003). *Human Rights Approach to Development Programming*. New York: UNICEF.
7. Opeida, Y., & Shvaika, O. (2008). *Hlosarii terminiv z khimii* [Glossary of terms on chemistry]. Donetsk: Donetskyi Natsionalnyi universytet im. V. Stusa (in Ukrainian) [Опейда, Й., & Швайка, О. (2008). *Глосарій термінів з хімії*. Донецьк: Донецький Національний університет ім. В. Стуса].
8. Rouessac, F., & Rouessac, A. (2007). *Chemical Analysis: Modern Instrumentation Methods and Techniques*. Hoboken, USA: John Wiley & Sons.
9. Steehler, J. K. (2005). Exploring Chemical Analysis, 3rd Edition (Daniel C. Harris). *Journal of Chemical Education*, 82(5), 685. doi: 10.1021/ed082p685.1
10. Universal Declaration of Human Rights (United National), 10 December 1948, No A/RES/3/217 A. Retrieved April 1, 2018, from <http://www.un-documents.net/a3r217a.htm>
11. World Health Organization. (2007). *Five keys to safer food*. Geneva: World Health Organization.
12. World Health Organization. (2017). *Food safety. Fact sheet*. Retrieved April 1, 2018, from <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs399/en>
13. World Health Organization. (2018). *Food safety*. Retrieved April 1, 2018, from http://www.who.int/foodsafety/areas_work/en
14. World Health Organization. (n. d.). *Foodborne diseases*. Retrieved April 1, 2018, from http://www.who.int/foodsafety/areas_work/foodborne-diseases

Perception of Employers' in Transforming Technical and Vocational Education and Training vis-a-vis Emerging Technology Tools for Sustainable Workforce Development in Nigeria

Oladiran Stephen Olabiyi¹, Caleb Chidozie Chinedu²

¹ *University of Lagos*

101017 University Road, Akoka, Lagos State, Nigeria

² *Universiti Tun Hussein Onn Malaysia*

101 Beg Berkunci, Parit Raja, Batu Pahat, Johor, 86400, Malaysia

DOI: [10.22178/pos.33-6](https://doi.org/10.22178/pos.33-6)

LCC Subject Category:
LB5-45

Received 10.03.2018

Accepted 10.04.2018

Published online 22.04.2018

Corresponding Author:
Caleb Chidozie Chinedu
caleb4life56@gmail.com

© 2018 The Authors. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Abstract. Economic competitiveness of a country depends to a large extent on the skills of its workforce. The skills and the competencies of the workforce, in turn, are dependent upon the quality of the country's education and training. Education and training are undergoing continuous change, and this change poses more challenges to the 21st-century workforce, and to training institutions. Despite the importance of TVET in transforming economic development, of any nation, Nigeria still has different perspectives about the competency of its TVET graduates. Therefore, the paper aims at determining the perceptions of Organized Private Sector (OPS) employers' regarding the competency of TVET graduates and the role of emerging technology tools in transforming TVET for a sustainable workforce development. Using a descriptive survey research design and a sample of 80 OPS employers. A validated and piloted questionnaire based on a 5-point Likert scale used as the data collection instrument for the study. Data were analysed using descriptive and inferential statistics including means, standard deviation and ANOVA. Data analysis was facilitated using the Statistical Package for Social Sciences (SPSS). Findings revealed that employers were not satisfied with the competency level of TVET graduates as it is showed that they are not well prepared to enter the competitive workforce and to be self-reliant. Given the nature and complexity of the field of TVET for a sustainable workforce, it was recommended that the utilization of adequate planning and management of emerging technology tools and resources in teaching TVET programs could contribute enormously to the quality and sustainability of the Nigerian workforce.

Keywords: Technical and Vocational Education and Training; workforce development; Organized Private Sector (OPS); technology tools.

INTRODUCTION

The major challenge that faces the country is the development of a competent workforce for sustained economic growth in the global economy. Workforce development, through a well-planned and orchestrated education and training initiative, will contribute significantly to promoting the interests of individuals, employers, enterprises, the economy and society within such country. A well-structured Technical Vocational

Education and Training (TVET) system will enable productivity, enhance competitiveness and promote entrepreneurial activity [3]. The purpose of TVET is to prepare people for self-employment and to serve as a medium of evolution for people in the world of work; by enabling individuals to develop a sense of belonging in their communities. Furthermore, according to [15], TVET is regarded as an instrument for reducing extreme poverty. These distinctive features of TVET make the application and utiliza-

tion of technology tools a mandatory component that can transform TVET to achieve a sustainable and globally recognized workforce within a nation. The [31] and the [11] defined TVET as a comprehensive term referring to those aspects of the educational processes involving, in addition to general education, the study of technologies and related sciences, the acquisition of practical skills, attitudes, understanding and knowledge relating to occupations in various sectors of economic and social life.

TVET is otherwise regarded as workforce education, particularly, in a more traditional role, it facilitates the adjustment of the skills and knowledge of man to the changing demands of the society. It places emphasis on skill development of the individuals in a chosen occupation [24]. TVET, therefore, has an important role to play in raising the quality of work and competency of TVET graduates, increasing job satisfaction and motivating workers as well as enhancing their productivity [18]. Put succinctly, TVET prepares individuals for the ever-changing world of work. Effective participation in the world of work is made feasible with the adoption of adequate technology tools in TVET institutions. TVET the 'study of technologies and related sciences' as reflected in the definition above becomes the guiding principle with which TVET institutions should strive to accomplish by making available the required technology tools across TVET institutions. The development and application of emerging technology tools in TVET have been one of the major areas emphasized by UNESCO, since technology tools are becoming inexpensive, reachable and interactive, whereby their integration into all levels of education is expected to be practical in making educational results labour-market oriented, and in the transformation of contents, methodology, as well as promoting information literacy. With information literacy predicted as being tantamount to human survival [2].

Technology tool in the view of [21] are tools that comprise electronic devices which are utilized for the information and communication needs of an institution, organizations, staff as well as students. Electronic devices in this regard are computers (software and hardware), networking, telephone, video, multimedia and the internet. These devices can be converted from their raw form (e.g. text messages, sounds and motion) to common digital forms for use. Similarly, [16] described technology tools in relation to education

as those technologies (radio and television), video, Digital Versatile Disk (DVD), telephone (both fixed line and mobile phones), satellites systems, computer network (hardware and software), as well as the equipment and services associated with these technologies. Prominent among such technologies are video conferencing tools and the electronic mail. Furthermore, emerging technology tools according to [8] facilitate the development and strengthening of TVET around the world by enhancing networking and knowledge sharing opportunities. The implication is that it enables and strengthens TVET institutions to further deploy and reinforce their commitment toward training and producing technology capable graduates that will meet the challenges of virtual workplaces. Thus, knowledge in the exploitation of technologies is critical in present-day workforce development. One of the possible means for transforming TVET to develop a sustainable workforce for the ever-dynamic world of work is to focus on the use of emerging technology tools in the curriculum implementation process.

According to the World Commission on Environment and Development (WCED), as reported in [5], the concept of sustainability is the result of a balance between resource consumption and reproduction. To fulfil our obligations to the younger generation and maintaining a stable community, each generation must develop within its citizens, the competencies and skills for sustainable living, to ensure that community resources are kept at optimal levels and are passed down undiminished. Sustainable development refers to a mode of human development in which resource use is conserved and maintained to meet human needs while preserving the health of living and environment conditions so that these needs can be met not only in the present but also for generations to come [13]. As such, the need for emerging technology tools in TVET remains a great challenge, considering the impact it can make in the training and development of knowledgeable workers skilled in information technologies [27]. In other words, the use of technology tool in the training, up-grading and re-training of workers is of paramount significance and an essential aspect of teaching cultural toolkit for the twenty-first century, as this affords new and transformative models of development [17]. The organised private sector (OPS) is one of the major stakeholders of TVET, as they contribute to determining important skill needs in spe-

cific vocations that can, in turn, be used to redesign training programs to further equip graduates with the needed skills and competencies to function in the twenty-first century workplace. The author [23] explained that the organised private sector consists of those businesses and industrial set-up where government participation by way of ownership is zero or near zero percent. They are businesses initiated, funded and managed by private individual or groups. They cut across all the sectors of the economy including agriculture, commerce, manufacturing, mining, services and education.

Statement of the problem

The socio-economic changes, unemployment and lack of skilled workers in many nations of the world pose challenges to TVET institutions and the industrial sector. This trend has given rise to economic, political and social crises that are threatening the political and economic stability of many nations, and the changing workforce has also placed a demand on TVET institutions to produce educated, motivated, skilled-based to the ICT-capable workforce. The author [20] stressed that training in TVET institutions should strengthen their practical element with emphasis on social and practical skills development. Despite the significance of TVET in national workforce development, employers still have varying perspectives about the competency of TVET graduates. An international comparison shows that employers in the United States of America and the United Kingdom believe that the present state of TVET programme in their respective countries is inadequate to train students effectively for the changing demands of the workplace [4, 9]. However, Australian employers are reported as being satisfied with their TVET programme in the training of workers for the nation's workforce [10]. This may be as a result of a more comprehensive and standardized TVET training system.

The problem of workforce development according to the [12], is hinged on the inadequacies in the preparation of TVET graduates in terms of delivering TVET competency-based curriculum and the lack of relevant skills in the use of emerging technology tools [24]. The existing training curricula and pedagogies used in training institutions are inadequate and in many respects do not fully meet industrial requirements [3]. This existing training systems produce a workforce that

lags basic skills required for gaining employment [10]. The success of a TVET system has been established to be enormously dependent on the utilization of emerging technology tools. This allows industries to assume ownership of a more effective approach to TVET and allows them to invest in the TVET institutions in terms of a lending continued support about what is obtainable in industries and awareness of current technological tools needed [12]. To bridge the gap between industry requirements and training in TVET institutions, there is a need for TVET institutions to incorporate and use emerging technological tools to transform how TVET graduates are trained in order to enable a sustainable workforce that meets the needs of the nation. Therefore, this study attempts to ascertain employers' perception of transforming TVET through emerging technology tools to for a sustainable workforce development, and to determine their perceptions regarding the competency level of TVET graduates in Nigeria.

The purpose of the study was to determine organised private sectors (OPS) employers' perception regarding the competency of TVET graduates and the role of emerging technology tools in transforming TVET for sustainable workforce development.

Research Questions

1. What are the perceptions of employers regarding the competency of TVET graduates for ensuring sustainable workforce development?
2. What are the perceptions of employers' regarding the role of emerging technology tools in transforming TVET for sustainable workforce development?
3. Do OPS employers perception of the competency of TVET graduate differ in terms of computer experience and working experience?

Review of related literature

In recent years, technology tools have emerged in teaching and learning practice in many educational institutions across the globe. This phenomenon has taken place as a response to economic, social and pedagogical pressures [22]. From an economic standpoint, it is believed that knowledge and competence in technology will enhance graduates' opportunity to be professionally employed [29]. Indeed, it is argued that the measured level of employability will

strengthen the economy of a nation [14]. Similarly, the social basis for competence in the use of technology is considered a necessary skill for TVET graduates to participate in community development [22]. This can enable students to lead the society to meet the challenges of the information age. The pedagogical basis for developing competencies in technology is that its integration in education will facilitate a transformation in the teaching and learning process from teacher-centred pedagogies to more student-centred pedagogies [30]. The student-centred environment is arguably more result-oriented and favourable than the teacher-centred learning environment because it provides learners with the opportunities to actively participate in knowledge construction [26].

Emerging technologies have become a powerful tool for TVET programmes around the world. In this context, UNESCO [31] recommended that optimal use of these technological tools should be based on modern-day innovations, particularly the Internet, interactive multimedia materials, audio-visual aids and mass media, to enhance cost-effectiveness, quality and richness of TVET programmes, especially for the promotion of self-learning. It is therefore essential that TVET teachers model the appropriate use of emerging technology resources in the workshop and classroom to help equip TVET graduates with the necessary knowledge and skills to utilize these tools in their work life. Technology tools in the views of [1] are new communication and computing technology used for creating, storing, selecting, changing, developing, receiving and displaying any kinds of information. Technology tools are those related to the use of computers and the ability to transmit stored information through fixed line networks or through wireless phone networks. Thus, it involves three steps of receiving digital information, storing it and afterwards reshaping and resending the information.

Digital information can be described as any communication whether written, audio or video. With this, [31] proposed that TVET institutions need to develop strategies and plans to transform the teaching and learning process within TVET programmes and ensure that all future TVET graduates are well prepared to use emerging technology tools for learning. TVET needs to be revitalized and transformed in order for it to become an avenue to provide effective and adequate training for individuals while imparting the

necessary skills for these individuals to become self-reliant in all endeavours [11]. TVET should also be transformed vis-à-vis the adoption of emerging technology tools so that it can be used to offer thorough and specialized training to individuals for employment, including self-employment [31]. Perception according to [23] refers to the manner in which one thinks about something and ones' idea of what that thing constitutes. It can also be described as the ability to understand the true nature of a subject especially as it affects our environment. Since learning is a process which is characterized by a series of changes in behaviour or a change in behaviour that result from an activity, training or observation. It is therefore expedient to explore the perceptions of OPS employer's regarding the competency of TVET graduates in Nigeria and the perceived usefulness of technology tools in the training of TVET graduates.

Workforce development is a process used to align the needs and priorities of an organisation with those of its workforce to ensure that it can meet its legislative, regulatory, service and production requirements as well as organizational objectives [28]. Workforce development has evolved from a problem-focused approach, addressing issues such as low-skilled workers and the need for more employees in a particular industry, to a holistic approach constituting participants' many barriers and the overall needs of the region [19]. Today workforce development often is seen as a solution to issues of social equity. Historically, it has existed in two forms: place-based strategies that attempt to address the needs of people living in a particular neighbourhood, or sector-based strategies that focus on matching workers' skills to needs in an industry already present in the region, such as healthcare or manufacturing. Some contemporary workforce development programs attempt to combine elements of both approaches, linking employment training with other government programs and community resources to provide wrap-around services. Preparing individuals for the highly digital world they are introduced to upon graduation from TVET institutions requires competencies on the use of emerging technology tools. Employees with emerging technology skills and competencies are highly demanded and are considered valuable human capital assets to companies than those who do not meet this requirement.

Because of the lack of skills in emerging technology use, many workers who are well respected and regarded as educated find themselves grouped alongside those who are considered non-literate workers. The increasing complexity of modern workplaces and contemporary life means that for many, making the most of this opportunity include taking steps to strengthen their skills in the use of emerging technology. TVET graduates without skills in emerging technology may not have good job success, which is tantamount to placing employability barriers in their path. Allowing students to graduate with these skill deficiencies has far-reaching implications for their careers. Hence, in preparing students for successful and productive participation for the world of works, TVET institutions have an enormous responsibility in ensuring that these graduates are better equipped to face the challenges that lie in their future careers [7]. TVET graduates need to be assisted and prepared satisfactorily for initial and continued employment through the adoption of technology tools for workforce development. TVET graduates must be competent to select technology tools, judging which set of procedures, tools, or machines, including computers and their programs, will produce the desired results for various tasks or goals. They should be skilled in applying technology tools to task by understanding its overall intent and the proper procedures for setting up and operating machines, including computers and their programming systems, while also maintaining and troubleshooting technology to prevent damage, identify or solve specific issues in machines, computers, and other technologies.

We are living in a constantly evolving digital world. The digital age has transformed the way young people communicate, network, seek help, access information and learn. We must recognize that young people have now become a digital populace and access to all lot of resources has now become through technology tools such as computers, TVs and mobile phones. As technology becomes more and more embedded in our culture, we must provide our learners with relevant and contemporary experiences that allow them to successfully engage with technology and prepare them for life after school. It is widely recognised that learners are motivated and purposefully engaged in the learning process when concepts and skills are underpinned by technology and sound pedagogy [12].

METHODS

This study employed a descriptive survey research design. Eighty organised private sector employers in Lagos state, Nigeria were randomly selected to participate in the study. The instrument for data collection was a structured questionnaire. The instrument had four sections A to D. Section A sought information on personal data of the respondents such as years and working experience. Section B to D sought information on the three research questions. The questionnaire was subjected to face and content validation by three experts. The internal consistency of the instruments was determined using Cronbach Alpha, with an alpha value of $\alpha = .88$. The instrument was administered to the respondents through research assistants and personal contact. Out of 80 questionnaires administered, 76 were duly filled and returned to the researcher. These represented 95 % questionnaire retrieval rate. Data generated from the questionnaire were analysed using descriptive and inferential statistics, particularly mean, SD and ANOVA at 5% level of significance, through the Statistical Package for Social Sciences (SPSS) version 20.

RESULTS AND DISCUSSION

Perceptions of the Organised Private Sector (OPS) employers regarding the competency of TVET graduates in using emerging technology tools for ensuring a sustainable workforce development (Table 1).

Table 1 presents the mean and standard deviation of employer's perception in the organized private sector regarding the competency of TVET graduates for in using emerging technology tools. The overall mean score of 2.95 shows that employers in OPS indicated that employees are not competent in using emerging technology tools for economic development. Among which include: competency to use computer-aided design (CAD) to draw and install fittings and patterns on constructed projects; using computers with numerical control machines, and robots to carry out mass production of projects; skills in using computer-aided manufacturing (CAM) for manufacturing of projects in the workshop. The following items on the scale had mean values ranging from 1.77 to 3.38 which is below the cut-off point of 3.50 on the %point Likert scale.

Table 1 – Perception of OPS employers regarding the competency of TVET Graduates (N=76)

No	Items	Mean	SD
Compt. 1	Competent in using computer-aided design (CAD) software to draw and install fittings and patterns on constructed projects.	2.30	.95
Compt. 2	Ability to use emerging technology tools with spraying machine for the application of finishes to finished products.	3.00	.72
Compt. 3	The capacity to design homes and other products electrically using computer-aided design (CAD) software	1.77	.21
Compt. 4	Skills in using truss design programme to prepare bills of materials for design and construction of proposed products.	2.90	.50
Compt. 5	Skills in preparing cost, keeping detailed records to track budget performance and making appropriate adjustments.	1.94	.63
Compt. 6	Using computers with numerical control machines, and robots to carry out mass production of projects.	2.90	.30
Compt. 7	Skills in creating decorations and model of structures using numerical control router on designs.	2.70	.20
Compt. 8	Skills in using computer-aided manufacturing (CAM) for manufacturing of projects in the workshop	2.55	.52
Compt. 9	Competent to use computer-aided design (CAD) in keeping track of large inventories of items in the workshop	2.95	.46
Compt. 10	Skills in using light application by stimulated emission of radiation (LASER) for various manufacturing process e.g. cutting of materials to precise size.	3.38	.53
Compt. 11	Ability to store and recall different types of materials to be used in a particular project.	3.34	.77
	Total	2.95	.46

Perceptions of OPS employers regarding the role of emerging technology tools in transforming TVET for a sustainable workforce development

To determine the perceptions of employers regarding the role of emerging technology tools in transforming TVET for a sustainable

workforce development, mean and SD were used to summarize the responses of the OPS employers and to determine their level of agreement or disagreement with each of the items presented in the questionnaire. The mean and SD are presented in Table 2 below.

Table 2 – Perception of OPS employers regarding the role of emerging technology tools in transforming TVET for sustainable workforce development (N=76)

No	Items	Mean	SD
Role 1	Access to emerging technologies strengthen the relevance of TVET to the increasingly digital workplace	4.08	.63
Role 2	Emerging technologies allow global teams to work on different components of a product simultaneously	4.70	.51
Role 3	Wider availability of best practices and best course materials in TVET can be shared through emerging technology which fosters better teaching	3.71	.61
Role 4	Computer-assisted design and manufacturing software speed up decision making in industries	3.58	.52
Role 5	Through emerging technology tools, the mode of TVET curricula evolves from content-centred to competency-based and increases workforce development	4.34	.73
Role 6	Emerging technology tools remove potential barriers that are causing problems of poor performance of TVET graduates	3.56	.86
Role 7	Emerging technology tools play a major role in the shift of curriculum delivery from teacher delivery to students' delivery forms	3.71	.61

No	Items	Mean	SD
Role 8	Emerging technology tools increase motivation and engagement of students by facilitating the development of workforce skill	3.82	.48
Role 9	Technology tools such as Computer Aided Design (CAD) tools can be used to aid the design of plans and products.	4.08	.63
Role 10	Helps to keep students on task as technology enhances meaningful construction of knowledge and work	4.27	.72
	Total	4.35	.47

Table 2 shows the mean responses of the perception of OPS employers' regarding the role of emerging technology tools in transforming TVET for sustainable workforce development. The role of emerging technology tools identified through the study includes: access to emerging technologies strengthens the relevance of TVET to the increasingly digital workplace; wider availability of best practices and best course materials in TVET can be shared through emerging technology which fosters better teaching; through emerging technology tools, the mode of TVET curriculum changes from content-centred to competency-based and increases workforce development; Technology tools such as Computer Aided Design (CAD) tools can be used to aid the design of plans and products. With means values ranging from 3.56 to 4.70 above the cut-off point of 3.50, it was evident that the OPS employers considered emerging technology tools pertinent to the training of TVET graduates for a sustainable workforce development.

OPS Employers' Perception of TVET Graduates Competency by Computer Experience

To determine whether the responses of OPS employers regarding the competency of TVET graduates differ when their computer experience is used as criteria for estimating the difference, the Analysis of Variance (ANOVA) was used to ascertain that difference. OPS employers' computer experience was classified into four groups: 0-1 year, 1-3 years, 3-5 years and 5 years and above. Conditions that satisfy the use of ANOVA were maintained and adhered to. Hence, the result of the statistical analysis is presented below in Table 3.

Table 3 shows the result of ANOVA comparing the responses of OPS employers by computer experience. Results show that there was a statistically significant difference in OPS employers' perception of the competency of TVET graduates

based on the computer experience with ($F=122.764, p<.05$).

Table 3: Difference in OPS Employers Perception of TVET Graduates by Computer Experience

Comp. Exp.	N	$\bar{X}$	SD	F	ρ
0-1	15	3.68	.13		
1-3	26	4.15	.03	122.764	.000
3-5	17	4.71	.24		
5 yrs and above	18	4.78	.21		

Post-hoc comparisons using Scheffe test indicated that the mean score for Group 3 and Group 4 was significantly different from those of Group 1 and Group 2. The results indicated that the perception of OPS employers' regarding the competency of TVET graduates in using emerging technology tools was influenced by their computer experience.

OPS Employers' Perception of TVET Graduates Competency by Working Experience

A one-way Analysis of Variance (ANOVA) was computed to compare the mean scores of OPS employers' perception of TVET graduate's competency in sustaining workforce development using the working experience as a factor for estimating the difference. OPS employers' working experience was divided into three groups: 0-5 yrs (group 1), 5-10 yrs (group 2), and 10 yrs. and above (group 3)). The output of the Analysis of Variance is summarized and presented in Table 4.

Table 4 – Difference in OPS Employers' Perception of TVET graduates by Working Experience

Working experience	N	$\bar{X}$	SD	F	ρ
0-5 (1)	28	3.73	.33		
5-10 (2)	37	3.82	.17	99.836	.000
10 yrs. & above (3)	11	4.56	.39		

Table 4 shows the result of the ANOVA for OPS employers' perception of TVET graduates by working experience. Results indicated that there was a significant difference between the perception of OPS employers' regarding the competency of TVET graduates when working experience is used as a factor in estimating the difference ($F=99.836$, $p<.05$). The results showed that working experience influenced OPS employers' perception of competency of TVET graduates for sustainable workforce development.

Determining employers' perception regarding the competency of TVET graduates and the role of emerging technology tools in transforming TVET for sustainable workforce development was the main goal of the study. Findings from the results presented in Table 1, revealed that Nigerian employers in organised private sectors (OPS) are not satisfied with the performance of TVET graduates in Nigeria. They emphasised that the present TVET programmes have not prepared competent skilled and semi-skilled workers on the use of emerging technology and the development of its associated skills to satisfy the needs of the Nigerian workforce. This finding is consistent with the perception of [4] who believed that the state of TVET in the US and UK was inadequate to train students effectively for the changing demands of the workplace. However, this finding negates the views of [10] who reported that Australian and Malaysian employers respectively were satisfied with their TVET system. Furthermore, it was revealed that TVET has not reduced unemployment in Nigeria. The implication of these findings is that there is an urgent demand for the Federal Government and the Organized Private Sector to step up efforts to upgrade the quality of TVET programmes in Nigeria. Employers in Nigeria believed that TVET graduates are not well prepared to enter the competitive workplace and do not possess technology associated skills.

Regarding employers' perceptions of the role of emerging technology tools in transforming TVET for sustainable workforce development, OPS employers believe that emerging technology tools are essential in transforming TVET programmes in producing a competent workforce for sustaining the economic development of the nation. They note that emerging technology tools change the entire focus of manpower needs in the world from skill-based to a technology capable workforce and increases motivation and engagement by facilitating the acquisition of workforce skill.

These findings are congruent with the opinion of [27] who emphasised that if technology tools are to make an impact in the world of work, then there is also a need for knowledgeable workers skilled in information technologies. The implication of this is that the use of technology tools in the training, up-grading and re-training of workers is of paramount significance and an essential aspect of the cultural toolkit for teaching in the twenty-first century. Reference [8] stressed that technology tools facilitate the development and strengthening of TVET around the world by enhancing networking and knowledge sharing opportunities. The implication of this for TVET institutions is that they can further deploy and strengthen their commitment towards training and produce technology capable graduates that will meet the challenges of the 21st century workplaces.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

TVET is considered a tool for reducing extreme poverty. This distinctive feature of TVET with the addition of emerging technology tools as a mandatory component makes it TVET more potent toward creating a more sustainable and globally recognized workforce. The present study investigated OPS employers' perception regarding the competency of TVET graduates and the role of emerging technology tools in transforming TVET for sustainable workforce development. Based on the analysis presented in this paper, the paper draws its conclusion that emerging technology tools are globally recognized tools needed for Nigeria to address the socio-economic and technological changes currently taking place in the world. TVET graduates must be vast in using emerging technology tools to enhance their productivity. Government and TVET institutions should focus on using emerging technology tools for learning instead of learning about emerging technology tools as this can provide wider availability of best practices and best course materials in TVET. It was recommended that to acclimatize TVET institutions to develop human resources for the ever-dynamic world of work, here is a need for the government and TVET stakeholders to focus investment in the use of emerging technologies in the curriculum implementation process. In conclusion, financial assistance should be given to assist TVET institutions and students in acquiring their personal technology tools for practical use in the delivery TVET courses and programmes.

REFERENCES

1. Adewoyin, J. (2009). The Place of Information and Communication Technology in Designing and Utilising Instructional Materials. *One Day Train the Trainer Open Workshop*, 48–68.
2. Asian Development Bank. (2009). *Good Practice in Information and Communication Technology for Education*. Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank.
3. Boodhai, N. (2009). *Concept paper for the development of a CARICOM strategic plan for vocational education services in the CARICOM Single Market and Economy (CSME)*. Trinidad & Tobago: Arthur Lok Jack Global School of Business.
4. Brown, A., & Keep, E. (1999). *A UK perspective on how well initial vocational education and training facilitates lifelong learning*. Retrieved from <http://www.leeds.ac.uk/educol/documents/000001135.htm>
5. Brundtland, G. H. (1987). Our Common Future – Call for Action. *Environmental Conservation*, 14(04), 291. doi: 10.1017/s0376892900016805
6. CANTA Secretariat. (2005). *CARICOM process for workforce training, assessment and certification*. Kingston, JAMAICA: CANTA.
7. CARICOM. (2001). *Regional Strategy for Technical and Vocational Education and Training*. Barbados: Ministry of Labour and Social Security.
8. Collins, A., & Halverson, R. (2009). *Rethinking education in the age of technology: The digital revolution and schooling in America*. New York: Teachers College Press.
9. Distler, J. A. (1993). *Attitudes and perceptions of Maryland's mid-shore employers toward vocational education and employment training programs* (Unpublished Doctoral Dissertation). Temple University.
10. Fairweather, P. (1999). *Employers perceptions of training and the way forward*. In C. Robinson & K. Arthy (Eds.), *Lifelong learning: Developing a Training Culture* (pp. 23–38). Leabrook, South Australia: NCVET.
11. Federal Republic of Nigeria. (2004). *National Policy of Education* (4th ed.). Nigeria: NERDC.
12. Gregory, R. (2003). *The role of TVET and the Caribbean Association of National Training Agencies (CANTA) and allied bodies within the Caribbean Single Market and Economy (CSME)*. *Caribbean Association of National Training Agencies*, 3.
13. Griggs, D., Stafford-Smith, M., Gaffney, O., Rockström, J., Öhman, M. C., Shyamsundar, P., ... Noble, I. (2013). Sustainable development goals for people and planet. *Nature*, 495(7441), 305–307. doi: 10.1038/495305a
14. Haslem, J. A., Baker, H. K., & Smith, D. M. (2006). Identification and Performance of Equity Mutual Funds with High Management Fees and Expense Ratios. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.2053801
15. Hollander, A., & Mar, N. Y. (2009). Towards Achieving TVET for All: The Role of the UNESCO-UNEVOC International Centre for Technical and Vocational Education and Training. *International Handbook of Education for the Changing World of Work*, 41–57. doi: 10.1007/978-1-4020-5281-1_3
16. Khan, M., Hossain, S., Hasan, M., & Clement, C. K. (2012). *Barriers to the introduction of ICT into education in developing countries: The example of Bangladesh*. *International Journal of Instruction*, 5(2), 61–80.
17. Leach, J. (2005). Do new information and communication technologies have a role to play in achieving quality professional development for teachers in the global south? *Curriculum Journal*, 16(3), 293–329. doi: 10.1080/09585170500256495

18. Manfred, T., & Jennifer, W. (2004). *Vocational Education and Training key to the Future*. Greece: Colibri Ltd.
19. Meléndez, E. (2004). *Communities and workforce development*. Kalamazoo, Michigan: MWE Upjohn Institute for Employment Research.
20. Michael, A. (2002). *Developments in the Field of Vocational Education and Training (VET) System of Brussels: Member States*. European Center for the Development of Vocational Training.
21. Nwankwundo, C., Oguejiofor, U., & Nwankwo, C. (2006). NUC Executive Secretary Commission ICT Centre. *Unizik Comment*, 8(3), 6.
22. OECD. (2000). *A new Economy?: The changing role of innovation and information technology in growth*. Paris: OECD Publishing.
23. Okorie, J. U. (2000). *Developing Nigeria Workforce*. Calabar: Page Environs Publishers.
24. Olaitan, S. O. (1993). *Essential considerations for an effective vocational – technical education development in Nigeria: At 8th Annual Conference of Nigerian vocational association at university of Uyo, Akwa Ibom State*.
25. Olaitan, S. (1996). *Vocational and technical education in Nigeria: issues and analysis*. Onitsha: Noble Graphic Publishers.
26. Roblyer, A., Edward, P. O., & Havriluv, G. (2004). An assessment of the skill needs of industry: a case study of Trinidad and Tobago. *IVETA Conference*, Jamaica.
27. Rojewski, J. W. (2009). A conceptual framework for technical and vocational education and training. In *International handbook of education for the changing world of work* (pp. 19–39). doi: 10.1007/978-1-4020-5281-1_2
28. Sloan, J. (2010). *The workforce planning imperative*. Adelaide: Julie Sloan Management.
29. Thornburg, D. D. (2002). *The new basics: Education and the future of work in the telematic age*. Virginia, USA: ASCD.
30. Trucano, M. (2005). *Knowledge maps: ICT in education*. Washington, DC: infoDev / World Bank.
31. United Nations Educational Scientific and Cultural Organization. (2002). *Technical and Vocational Education and Training in the 21st Century: New Roles and Challenges for Guidance and Counselling*. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001310/131005e.pdf>

Проблеми формування системи порівнянних показників прибутковості підприємств країн-членів ОЕСР і України

Problems of Forming the System of Comparable Indicators of Profitability of Enterprises of OECD Member Countries and Ukraine

Тетяна Чайка¹
Tatyana Chaika

¹ National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
2 Kirpichov Street, Kharkiv, 61002, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.33-9

LCC Subject Category: M41

Received 25.03.2018
Accepted 20.04.2018
Published online 28.04.2018

Corresponding Author:
chaykatata@gmail.com

© 2018 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Метою статті є дослідження ступеня узгодженості методик розрахунку коефіцієнтів операційної рентабельності в країнах-членах ОЕСР і в Україні; розроблення практичних рекомендацій щодо формування системи показників операційної рентабельності, придатної для проведення порівняльного аналізу на міжнародному рівні (з урахуванням специфіки вітчизняної та міжнародної облікової практики).

В результаті проведеного дослідження була виявлена наявність різночитань стосовно назв і методик розрахунку показників прибутковості операційної діяльності в країнах-членах ОЕСР та в Україні. Перед проведенням порівняльного аналізу прибутковості українських і зарубіжних підприємств необхідно провести попередній огляд методик розрахунку порівнюваних показників. Встановлення взаємно-однозначної відповідності між загальноживаними міжнародними коефіцієнтами прибутковості і порядком їх розрахунку на основі звітності НП(С)БО України, систематизація міжнародних і українських найменувань, сприятиме зручному і коректному їх застосуванню в порівняльній аналітичній роботі. При необхідності можливе використання формул, що виражають функціональну залежність між коефіцієнтами рентабельності, розрахованими на основі витратного і дохідного підходів. Традиційно українські аналітики частіше віддають перевагу показникам рентабельності витрат (*Markup*), а закордонні – показникам рентабельності доходів (*Margin*). Показники *Markup* завжди показують більш високе значення рентабельності, ніж відповідні показники *Margin*. Ці показники функціонально пов'язані, тому в разі різночитань є можливість провести перерахунок.

Порівнюючи результати операційної діяльності різних підприємств, необхідно брати до уваги специфіку і сферу їх діяльності. Наприклад, коефіцієнт Беррі (*Berry Ratio*) доцільно застосовувати при аналізі підприємств-дистриб'юторів, а валову рентабельність собівартості (*Gross Profit Markup*) – при аналізі підприємств-виробників. Уточнення переваг і недоліків окремих індикаторів прибутковості дозволить уникнути їх формального застосування; сприятиме більш ясному і повного поясненню отриманих результатів.

Ключові слова: рентабельність операційної діяльності (*Return on Total Costs, ROTC*); операційна рентабельність; *Margin*; *Markup*; коефіцієнт Беррі (*Berry Ratio*); валова рентабельність (*Gross Profit Margin*).

Abstract. The purpose of the article is to study the degree of coherence of the methods of calculating the operating profitability coefficients in the OECD countries and in Ukraine; the development of practical recommendations for

the development of the system of indicators of operational profitability, suitable for comparative analysis at the international level (taking into account the specifics of domestic and international accounting practices).

As a result of the study, there was a discrepancy in the names and methods of calculating the profitability of operational activities in the OECD countries and in Ukraine. Before conducting a comparative analysis of the profitability of Ukrainian and foreign enterprises, it is necessary to conduct a preliminary review of the methods of calculating the comparable indicators. Establishing a mutually unequivocal correspondence between the generally accepted international profitability ratios and the procedure for their calculation based on the reporting of National Accounting Standard of Ukraine, systematization of international and Ukrainian names will facilitate their convenient and correct application in comparative analytical work. If necessary, it is possible to use formulas expressing the functional dependence between the profitability coefficients, calculated on the basis of cost and income approaches. Traditionally, Ukrainian analysts are more likely to use cost-effectiveness (markup) indicators, while the foreign ones – margin returns. Markup indicators always show a higher value for profitability than the margin returns. These indicators are functionally linked, so in the case of misconceptions, there is an opportunity to recalculate.

Comparing the results of different companies' operations, it is necessary to take into account the specifics and scope of their activities. For example, the Berry Ratio is appropriate for analyzing distributor companies, and gross profit markup should be used in the analysis of manufacturing companies. Clarification of the advantages and disadvantages of individual profitability indicators will avoid their formal application; will contribute to a clearer and more complete explanation of the results.

Keywords: Return on Total Costs (ROTC); operating profitability; margin; markup; Berry coefficient (Berry Ratio); gross profit margin.

ВСТУП

Діагностика фінансових результатів має важливе значення для прийняття управлінських рішень, розробки стратегії розвитку підприємства. Сучасна міжнародна облікова практика застосовує різні системи, метрики, концепції, методики. Найбільш значущими з точки зору міжнародних фінансів є відмінності між US-GAAP та IFRS (IAS). Міжнародне співтовариство робить результативні зусилля по конвергенції систем обліку, проте і досі ця проблема остаточно не вирішена. В Україні в даний час облік ведеться відповідно до двох стандартів: НП(С)БО (UA-GAAP) та МСФЗ (IFRS). Відповідно, виникає проблема коректного порівняння фінансових показників, згенерованих різними системами обліку. Крім того, українська практика і традиція керується в аналітичній роботі системою фінансових показників, яка в деяких випадках відрізняється від міжнародної.

Здійснення порівняльного аналізу прибутковості ускладнюється неузгодженістю мето-

дик підрахунку коефіцієнтів рентабельності і суттєвими відмінностями в підходах щодо формування системи загальнозживаних індикаторів прибутковості. Найчастіше однакові за назвою показники характеризують абсолютно різні економічні явища. Це істотно ускладнює порівняльні зіставлення результатів фінансово-економічної діяльності українських і зарубіжних суб'єктів господарювання. Забезпечення порівняльності фінансових параметрів на міжнародному рівні, формування максимально конгруентної системи показників є актуальною проблемою сучасної облікової роботи.

Дослідженню проблем прибутковості підприємств, питанням розробки та удосконалення системи показників операційної рентабельності присвячені роботи О. В. Мелень [8], Т. В. Храмової [7], Т. В. Стаднюка [19]. Уточненню понять «рентабельність», «операційна рентабельність» присвячені роботи В. Я. Нусінова [11], Н. О. Шури [11], Л. А. Буркової [11], Н. Піскунової [13], М. Федорець [13], Ю. В. Скрипника [17].

Концептуальним проблемам конструювання та економічної інтерпретації результатів аналізу коефіцієнтів рентабельності присвячені роботи Ч. Беррі (*Ch. H. Berry*) [2], Б. Рамрайка (*B. Ramraika*) [16], П. Триверді (*P. Trivedi*) [16]. Міжнародні аспекти нормативно-правового регулювання оцінки і діагностики прибутковості підприємств відображені в роботах В. Солілової (*V. Sopilova*), Д. Нерудової (*D. Nerudova*), С. Таммінен (*S. Tamminen*), Р. Борк (*R. Bork*), Л. Еден (*L. Eden*), Т. Закревської (*T. Zakrevska*), М. Прзюкі (*M. Przysuski*), С. Лалапет (*S. Lalapet*), А. Дізкірічі (*A. Dizkirici*), Б. Топал (*B. Topal*), Х. Ягі (*H. Yaghi*).

Незважаючи на наявність значної кількості розробок в даному напрямі, до сих пір серед зарубіжних і українських учених-теоретиків і практиків спостерігається неузгодженість в методиці розрахунку і застосування індикаторів прибутковості. Успішне проведення порівняльних економіко-статистичних аналітичних досліджень неможливо без чіткої, максимально релевантної системи коефіцієнтів, які можна було б розраховувати по ідентичним методикам на підставі даних фінансової звітності, складеної з використанням різних систем обліку (національних і міжнародних).

Метою статті є: дослідження ступеня узгодженості методик розрахунку коефіцієнтів операційної рентабельності в країнах-членах ОЕСР і в Україні; розроблення практичних рекомендацій щодо формування системи показників операційної рентабельності, придатної для проведення порівняльного аналізу на міжнародному рівні (з урахуванням специфіки вітчизняної та міжнародної облікової практики).

Методи дослідження. В процесі збору та обробки інформації стосовно методик розрахунку коефіцієнтів рентабельності операційної діяльності в Україні та інших країнах, були використані логіко-аналітичні методи дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З точки зору аналізу ефективності діяльності підприємства важливе значення має поділ фінансових результатів на результати від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності. Оцінка прибутковості за даними напрямами дозволяє структурувати резерви підвищення ефективності діяльності підприємства і відповідним чином організувати роботу з розробки та прийняття управлінських рішень. Можливість проводити порівняння результатів операційної, фінансової та інвестиційної діяльності українських і міжнародних підприємств істотно підвищує якість аналітичних процедур. В даний час значна кількість українських підприємств веде облік своєї діяльності відповідно до НП(С)БО. Встановимо, які показники рентабельності операційної діяльності, що відповідають міжнародному стандарту IFRS, можна в цьому випадку застосовувати в порівняльній аналітичній роботі.

Відповідність найменувань фінансових показників операційної діяльності за НП(С)БО України загальноприйнятим в країнах ОЕСР англomовним аналогом представлено в табл. 1.

Таблиця 1 – Відповідність найменувань фінансових показників операційної діяльності за НП(С)БО України загальноприйнятим в країнах ОЕСР англomовним аналогом

Назва в «Звіті про фінансові результати (Звіті про Сукупний дохід)» НП(С)БО	Код	Англomовний аналог
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	2000	Revenue (Net Sales)
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	2050	Cost of Goods Sold (COGS)
Валовий: - прибуток	2090	Gross Profit
- збиток	2095	Gross Loss
Інші операційні доходи	2120	Other Operating Revenue
Адміністративні витрати	2130	Operating Expenses
Витрати на збут	2150	
Інші операційні витрати	2180	
Фінансовий результат від операційної діяльності: - прибуток	2190	Operating Profit
- збиток	2195	Operating Loss

Операційні (експлуатаційні) витрати (*Operating Expenses*) представляють собою витрати на виконання повсякденної ділової діяльності. Вони включають в себе більшість витрат, які мають місце навіть за відсутності продажів. Зокрема, в операційні (експлуатаційні) витрати включаються витрати на рекламу, оренду, процентні платежі за борговими зобов'язаннями, адміністративні витрати. Таким чином, *Operating Expenses* відповідають сумі рядків з кодами 2130, 2150, 2180 «Звіту

про фінансові результати (Звіту про Сукупний дохід)» НП(С)БО України.

На рис. 1 представлений фрагмент структури фінансових результатів діяльності підприємства в розрізі напрямів його діяльності (з виділенням блоку показників операційної діяльності) із зазначенням відповідних кодів (рядків) «Звіту про фінансові результати (Звіту про Сукупний дохід)» НП(С)БО (і з зазначенням відповідних англomовних найменувань).

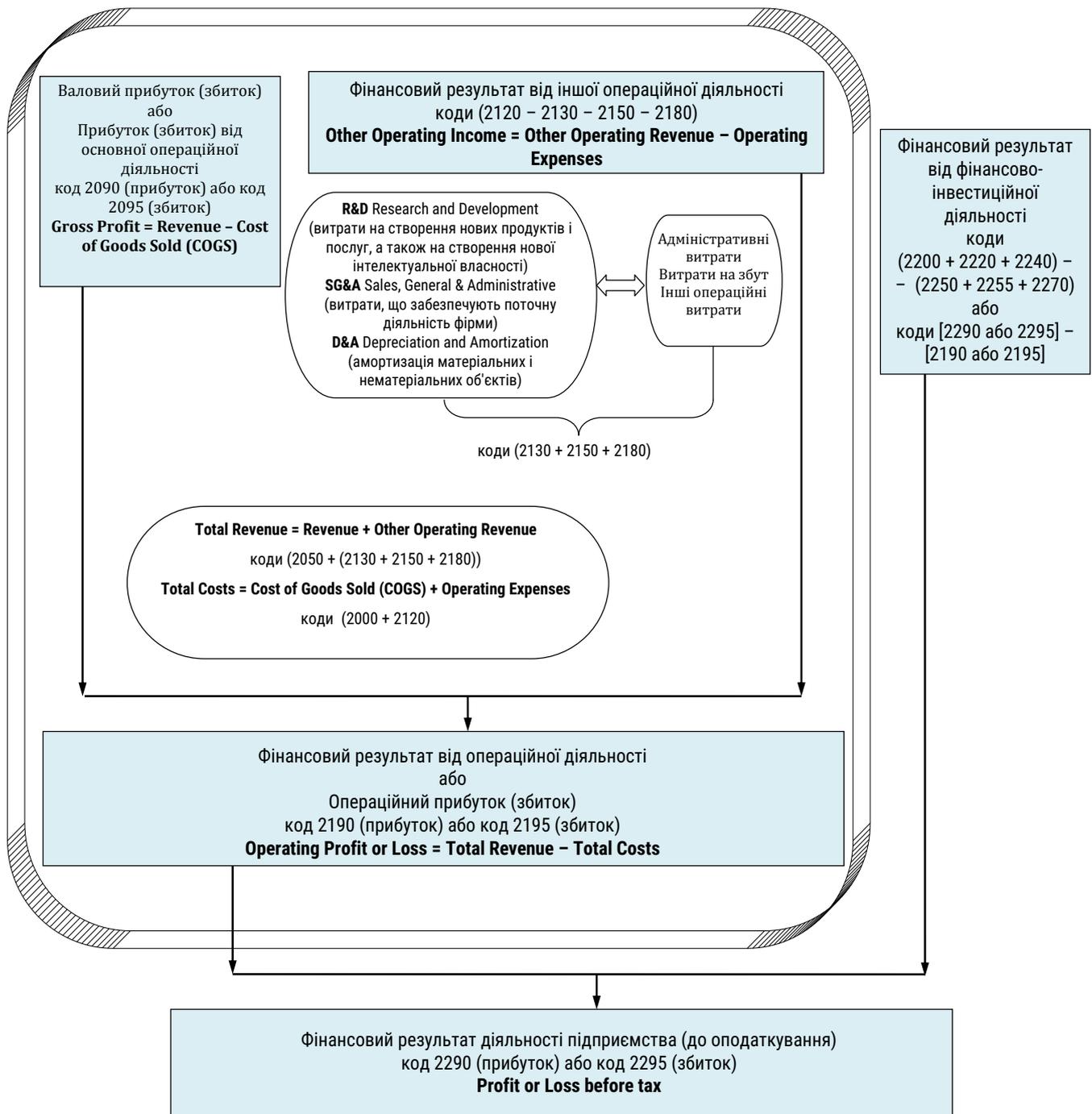

Рисунок 1 – Фрагмент структури фінансових результатів підприємства

На основі присутніх у звітності в явному вигляді показників фінансових результатів, можна здійснити формування і оцінку похідних абсолютних і відносних показників. Істотним компонентом аналізу фінансових результатів діяльності підприємства є розрахунок рентабельності. Погоджуючись з [8] щодо визначення базових характеристик рентабельності, зупинимось на наступному визначенні даного поняття: рентабельність – це відносний показник прибутковості, індикатор ефективності діяльності підприємства.

Коефіцієнт рентабельності розраховується як відношення прибутку підприємства до активів, ресурсів або потоків, які їх формують [7]. Тобто, рентабельність – це відношення абсолютного показника прибутку до того чи іншого параметру діяльності підприємства. Найбільш часто в якості знаменника коефіцієнта рентабельності використовується: дохід; витрати; активи; інвестиції; трудові ресурси. У даній статті зупинимо увагу лише на коефіцієнтах рентабельності операційної діяльності, в знаменнику яких – або дохід, або витрати.

Вітчизняна практика формування загальнозжованих показників рентабельності визначається перш за все чинним законодавством та нормативно-правовими актами. Найбільш широко використовуваними стосовно рентабельності в розрізі видів діяльності підприємства в українській традиції є показники на основі витрат. Зокрема, у відповідності до чинних Методичних рекомендацій по виявленню ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства [10], рентабельність продукції – це відношення валового прибутку (збитку) до собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг). Ця назва даного показника є загальнозжованою в українській практиці обліку і аналізу. Наприклад, в [11; 19] саме таким чином визначається даний показник.

Лише в Податковому Кодексі України щодо трансфертного ціноутворення передбачена можливість використання декількох показників рентабельності операційної діяльності – як на основі витрат, так і на основі доходу: в ст. 39.3.2.5. а) «валова рентабельність, що визначається як відношення валового прибутку до чистого доходу (виручки) від реалізації товарів (робіт, послуг), розрахованого без

урахування акцизного податку, мита, податку на додану вартість, інших податків та зборів. В ст. 39.3.2.5. б) «валова рентабельність собівартості, що визначається як відношення валового прибутку до собівартості реалізованих товарів (робіт, послуг)». В ст. 39.3.2.5. в) «чиста рентабельність, що визначається як відношення прибутку від операційної діяльності до чистого доходу (виручки) від реалізації товарів (робіт, послуг), розрахованого без урахування акцизного податку, мита, податку на додану вартість, інших податків та зборів» В ст. 39.3.2.5. г) «чиста рентабельність витрат, що визначається як відношення прибутку від операційної діяльності до суми собівартості реалізованих товарів (робіт, послуг) та операційних витрат (адміністративних витрат, витрат на збут та інших), пов'язаних з реалізацією товарів (робіт, послуг)». 39.3.2.5. г) «рентабельність операційних витрат, що визначається як відношення валового прибутку до операційних витрат (адміністративних витрат, витрат на збут та інших), пов'язаних з реалізацією товарів (робіт, послуг)» [14].

При розрахунку показників рентабельності Державною Службою Статистики України використовується лише витратний підхід. У відповідності до Методологічних положень про використання фінансової звітності підприємств для цілей статистики підприємств, «рентабельність (збитковість) операційної діяльності підприємств дорівнює частці від ділення фінансового результату від операційної діяльності підприємств на витрати операційної діяльності підприємств (у відсотках) (крім підприємств, які мають основний вид діяльності «Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів»). Рентабельність усієї діяльності підприємств дорівнює чистому прибутку (збитку), розділеному на усі витрати діяльності (у відсотках) (крім підприємств, які мають основний вид діяльності «Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів»)» [9].

У відповідності до [20], «основна діяльність – операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечують основну частку його доходу»; «операційна діяльність – основна діяльність підприємства, а також інші види діяльності, які не є інвестиційною чи фінансовою діяльністю».

У джерелі [13] наявне таке визначення: «рентабельність основної діяльності розраховується як відношення валового прибутку до собівартості реалізованої продукції». У джерелі [17] зазначається: «рентабельність основної діяльності розраховується як відношення прибутку від реалізації (до оподаткування) до собівартості проданих товарів, продукції, робіт, послуг».

Отже, щодо показників рентабельності операційної діяльності, у вітчизняній традиції прийнято (найчастіше використовується) витратний підхід, тобто базою для розрахунку є показники витрат. У зарубіжній практиці такі показники мають назву *Markup*, і не дуже широко використовуються. Ці показники вживаються, як правило, в ціноутворенні, державному регулюванні податкової політики, а також при аналізі продажів окремих видів товарів та послуг. Крім того, певний розвиток отримала тенденція використання показників *Markup* в трансферному ціноутворенні. Так, показники *Net Cost Plus Markup* та *Berry Ratio* використовуються в методі порівнянної рентабельності (*Transactional Net Margin Method, TNMM*) [12].

Друга назва *Net Cost Plus Markup* є *Mark Up On Total Costs*, розраховується як частка від ділення операційного прибутку (*Operating Profit*) на загальні витрати (*Total Costs*). Тут під *Total Costs* розуміється сума собівартості реалізованої продукції (*Cost of Goods Sold*) і операційних витрат (*Operating Expenses*). Другий варіант розрахунку *Total Costs* – віднімання з операційного доходу (*Operating Revenue / Turnover*) операційного прибутку (збитків) (*Operating Profit or Loss*) [18].

Міжнародна практика фінансового аналізу оперує, як правило, показниками рентабельності операційної діяльності, у яких в знаменнику – різні показники доходу. Такі показники називаються *Margin*.

У загальному вигляді формули показників рентабельності *Markup* і *Margin* виглядають наступним чином (1)–(4):

$$\text{Markup} = \frac{\text{Revenue} - \text{Cost}}{\text{Cost}}, \text{ частка}, \quad (1)$$

$$\text{Markup} = \frac{\text{Revenue} - \text{Cost}}{\text{Cost}} \times 100, \% \quad (2)$$

$$\text{Margin} = \frac{\text{Revenue} - \text{Cost}}{\text{Revenue}}, \text{ частка}, \quad (3)$$

$$\text{Margin} = \frac{\text{Revenue} - \text{Cost}}{\text{Revenue}} \times 100, \% \quad (4)$$

де *Revenue* – дохід;

Cost – витрати.

На жаль, часто назви вітчизняних показників рентабельності (які сконструйовані на основі витратного підходу), повністю збігаються з назвами відповідних зарубіжних показників рентабельності (які сконструйовані на основі дохідного підходу). Це призводить до плутанини і спотворення результатів при спробі порівняння операційної діяльності підприємств. Як очевидно з визначень, рентабельність *Markup* завжди буде вище аналогічної рентабельності *Margin*. Тому, перш ніж приступати до порівняння діяльності українських і зарубіжних підприємств, необхідно з'ясувати особливості розрахунку відповідних показників.

Оскільки, виходячи з логіки економічних показників, $\text{Revenue} > \text{Cost}$, легко бачити, що $\text{Markup} > \text{Margin}$.

Взаємозв'язок *Markup* і *Margin* (5)–(8):

$$\text{Margin} = 1 - \frac{1}{1 + \text{Markup}}, \text{ частка}, \quad (5)$$

$$\text{Margin} = \left(1 - \frac{1}{1 + \frac{\text{Markup}}{100}} \right) \times 100, \% \quad (6)$$

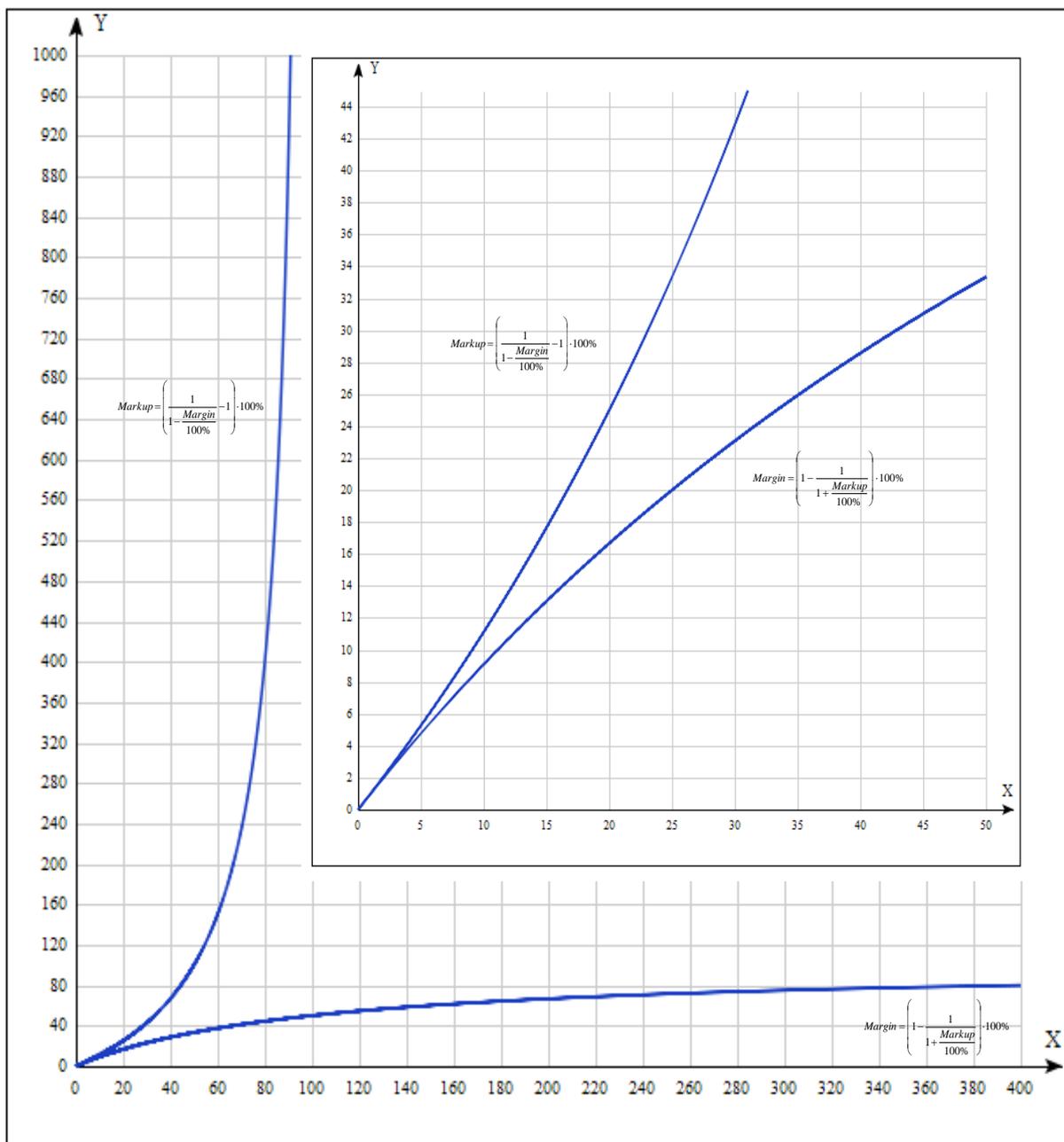
$$\text{Markup} = \frac{1}{1 - \text{Margin}} - 1, \text{ частка}, \quad (7)$$

$$\text{Markup} = \left(\frac{1}{1 - \frac{\text{Margin}}{100}} - 1 \right) \times 100, \% \quad (8)$$

Дійсно для формул у частках (9). Для формул у процентах викладки аналогічні.

На рис. 2 представлені графіки залежності *Markup* і *Margin*.

$$\begin{aligned}
 1 - \frac{1}{1 + Markup} &= 1 - \frac{1}{1 + \frac{Revenue - Cost}{Cost}} = 1 - \frac{1}{\frac{Cost + Revenue - Cost}{Cost}} = \\
 &= 1 - \frac{Cost}{Cost + Revenue - Cost} = \frac{Cost + Revenue - Cost - Cost}{Revenue} = \\
 &= \frac{Revenue - Cost}{Revenue} = Margin
 \end{aligned}
 \tag{9}$$

Markup, %	0	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	60
Margin, %	0	4,8	9,1	13	16,7	20	23,1	25,9	28,6	31	33,3	37,5
Markup, %	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180
Margin, %	41,2	44,4	47,4	50	52,4	54,5	56,5	58,3	60	61,5	63	64,3
Markup, %	190	200	220	240	260	280	300	320	340	360	380	400
Margin, %	65,5	66,7	68,8	70,6	72,2	73,7	75	76,2	77,3	78,3	79,2	80

Margin, %	0	5	10	15	20	25	30	35
Markup, %	0	5,3	11,1	17,6	25	33,3	42,9	53,8
Margin, %	40	45	50	60	70	80	90	
Markup, %	66,7	81,8	100	150	233,3	400	900	

Рисунок 2 – Графіки залежності Markup і Margin, %

Таким чином, очевидно, що порівняльний аналіз операційної рентабельності можливий тільки в разі ідентичності методик її розрахунку. У табл. 2 систематизовані показники

рентабельності операційної діяльності відповідно до українських стандартів та стандартів країн-членів ОЕСР.

Таблиця 2 – Порівняльна таблиця показників рентабельності операційної діяльності відповідно до українських стандартів та стандартів країн-членів ОЕСР (за витратами і за доходом)

Рентабельність за витратами	Рентабельність за доходом
$Gross Profit Markup = \frac{Gross Profit}{COGS}$	$Gross Profit Margin = \frac{Gross Profit}{Revenue}$
(код 2090) (код 2050)	(код 2090) (код 2000)
рентабельність продукції [10; 11; 19] валова рентабельність собівартості [14] рентабельність основної діяльності [13]	валова рентабельність [14] <i>Gross Profit Margin</i> [16; 21; 3]
$Berry Ratio = \frac{Gross Profit}{Operating Expenses}$	
(код 2090) (коди 2130 + 2150 + 2180)	
рентабельність операційних витрат [14] <i>Berry Ratio</i> [2; 6; 12; 5]	
	$\frac{Operating Profit}{Revenue}$
	(код 2190 або 2195) (код 2000)
	чиста рентабельність [14]
$ROTC = \frac{Operating Profit}{Total Costs}$	$OPM (Operating Profit Margin) = \frac{Operating Profit}{Total Revenue}$
(код 2190 або 2195) (коди 2050 + 2130 + 2150 + 2180)	(код 2190 або 2195) (коди 2000 + 2120)
Чиста рентабельність витрат [14] Рентабельність (збитковість) операційної діяльності [9] <i>Net Cost Plus Markup</i> [12] <i>Mark up on total costs</i> [18] <i>ROTC (Return on Total Costs)</i> [15]	Операційна маржа – <i>Operating Margin</i> (коефіцієнт операційного прибутку – <i>Operating Profit Margin Ratio</i>) [4; 1]

З точки зору порівняльного аналізу прибутковості та ефективності діяльності українських підприємств з підприємствами країн-членів ОЕСР, велике значення має релевантність статистичної інформації, наданої відповідними статистичними службами. В даний час базовим показником прибутковості операційної діяльності відповідно до методології Державної служби статистики України, є Показник рентабельності (збитковості) опера-

ційної діяльності [9]. Саме цей показник рентабельності наводиться в статистичних звітах та збірниках Державної служби статистики України. Згідно з міжнародною термінологією його розрахунок виглядає наступним чином (10):

$$ROTC = \frac{Operating Profit}{Total Costs} \quad (10)$$

Як було показано, існує функціональна залежність між коефіцієнтами *Markup* і *Margin*. Тому, знаючи показник *Markup*, можна обчислити відповідний показник *Margin*, і навпаки.

Послідовний розрахунок і аналіз коефіцієнтів *Gross Profit Margin* – *Operating Profit Margin* є основою діагностики прибутковості операційної діяльності підприємства в міжнародній практиці фінансового аналізу. Валова рентабельність (*Gross Profit Margin*) характеризує здатність компанії контролювати і мінімізувати витрати виробництва; є індикатором ефективності діяльності, безпосередньо пов'язаною з виробництвом. Теоретично, зростання *Gross Profit Margin* повинно означати підвищення ефективності управління основними процесами підприємства. Однак суттєві критичні аспекти, засновані на емпіричних дослідженнях, змушують засумніватися в тому, що цей коефіцієнт досить об'єктивно відображає успішність діяльності підприємства. Наприклад, В. Ramraika [16] вказує, що «більш висока рентабельність не є результатом технічного прогресу або підвищення ефективності. Замість цього, велика частина зростання *Gross Profit Margin* пов'язана зі збільшенням концентрації уваги на покращенні прибутку в короткостроковій перспективі. Динаміка збільшення середньостатистичних значень *Gross Profit Margin* [що спостерігається в США] не супроводжується позитивними структурними економічними зрушеннями. Орієнтація фінансової результативності на показники *Margin* призводить до того, що менеджмент, скорочуючи тимчасові горизонти планування, урізує витрати на *SG&A* (*Sales, General & Administrative*, витрати, що забезпечують поточну діяльність фірми), відкладає капітальне інвестування, збільшуючи тим самим позитивні короткострокові впливи на прибуток за рахунок конкурентоспроможності бізнесу в довгостроковій перспективі» [16].

Порівняння *Gross Profit Margin* і *Operating Profit Margin* може надати істотну інформацію про співвідношення якості управління виробничими витратами і загальними витратами на ведення бізнесу. Істотна відмінність між цими показниками може свідчити про невідповідності в ефективності збутової і адміністративної діяльності. Аналіз показників *Margin* (рентабельності продажів) доповнюється аналізом показників *Markup* (рентабельності собівартості). Рентабельність собіва-

рності також називають рентабельністю виробництва, оскільки показник відображає ефективність виробничого процесу.

Разом з тим, суттєве перевищення рівня інших операційних доходів у порівнянні з середньостатистичними значеннями в галузі, може служити «червоним прапором» несприятливого стану фінансово-господарської діяльності аналізованого підприємства.

Порівняно новим індикатором прибутковості для української обліково-аналітичної практики є коефіцієнт Беррі (*Berry Ratio*). Це співвідношення названо ім'ям Чарльза Беррі, який в кінці 1960-х років ввів коефіцієнт *Berry Ratio* в практику фінансового аналізу. Причиною застосування нового коефіцієнта була необхідність найкращим чином оцінити ефективність дистриб'юторської діяльності *Du Pont de Nemours International SA (DISA)*, дочірнього підприємства корпорації *Du Pont*.

Огляд застосовності *Berry Ratio* в національних і міжнародних нормативно-правових актах представлений в роботі *L. Eden, T. Zakrevska* (2017): «Коефіцієнт Беррі вперше представлений в розділі 482 «Правил трансфертного ціноутворення» США в 1994 році ... Коефіцієнт Беррі був включений в Керівництво за трансфертними цінами ОЕСР для багатонаціональних підприємств і податкових адміністрацій в 2009 році. Коефіцієнт Беррі був включений в Практичний посібник Організації Об'єднаних Націй за трансфертними цінами у 2013 році» [5]. В Україні коефіцієнт Беррі (*Berry Ratio*) згадується під найменуванням «рентабельність операційних витрат» в Податковому Кодексі України [14].

При здійсненні аналітичних процедур необхідно пам'ятати головну особливість коефіцієнта Беррі: цей коефіцієнт досить зручний і доречний при аналізі діяльності фірм-дистриб'юторів, але його можливості вкрай обмежені для фірм-виробників. Як вказує Ч. Беррі, не має ніякого економічного сенсу порівнювати коефіцієнти Беррі, які розраховані для фірм-дистриб'юторів з одного боку, і для фірм-виробників, що мають власні виробничі потужності, з іншого боку [2].

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження була виявлена наявність різночитань стосовно на-

зв і методик розрахунку показників прибутковості операційної діяльності в країнах-членах ОЕСР та в Україні. Орієнтуючись тільки на назву, часто неможливо з точністю встановити, про який саме показник рентабельності йдеться. Наприклад, Державна служба статистики України в своїх звітах використовує термін «рентабельність (збитковість) операційної діяльності», але по цій назві неможливо відразу встановити, про яку саме рентабельність йдеться – розраховану на основі витрат, або на основі доходів. Перед проведенням порівняльного аналізу прибутковості українських і зарубіжних підприємств необхідно провести попередній огляд методик розрахунку порівнюваних показників. Традиційно українські аналітики частіше віддають перевагу показниками рентабельності витрат (*Markup*), а закордонні – показниками рентабельності доходів (*Margin*). Показники *Markup* завжди показують більш високе значення рентабельності, ніж відповідні показники *Margin*. Ці показники функціонально пов'язані, тому в разі різночитань є можливість провести перерахунок.

Таким чином, необхідним попереднім етапом проведення порівняльного економіко-статистичного аналізу є встановлення ступеня релевантності коефіцієнтів, що містяться у фінансовій та статистичній звітності як на рівні окремих суб'єктів господарської діяльності, так і на галузевому, регіональному, загальнодержавному рівні. Встановлення взаємно-однозначної відповідності між загально-вживаними міжнародними коефіцієнтами прибутковості і порядком їх розрахунку на основі звітності НП(С)БО України, систематизація міжнародних і українських найменувань, сприятиме зручному і коректному їх за-

стосуванню в порівняльній аналітичній роботі. При необхідності можливе використання формул, що виражають функціональну залежність між коефіцієнтами рентабельності, розрахованими на основі витратного і дохідного підходів. Порівнюючи результати операційної діяльності різних підприємств, необхідно брати до уваги специфіку і сферу їх діяльності (наприклад, *Berry Ratio* доцільно застосовувати при аналізі підприємств-дистриб'юторів, а *Gross Profit Markup* – при аналізі підприємств-виробників). Уточнення переваг і недоліків окремих індикаторів прибутковості дозволить уникнути їх формального застосування; сприятиме більш ясному і повному поясненню отриманих результатів.

Результати дослідження сприяють усуненню наявних теоретичних і нормативно-правових протиріч в методиках розрахунку показників рентабельності операційної діяльності українських підприємств та підприємств країн-учасників ОЕСР.

Результати дослідження можуть бути використані в практичній аналітичній роботі при проведенні порівняльних економіко-статистичних досліджень прибутковості підприємств країн-учасниць ОЕСР і українських підприємств.

Подальші перспективи дослідження можуть бути пов'язані з виявленням і уточненням особливостей економічної інтерпретації показників рентабельності операційної діяльності підприємства. Також подальші перспективи дослідження можуть бути пов'язані з проведенням емпіричних спостережень, спрямованих на виявлення закономірностей зміни прибутковості українських і зарубіжних підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. AlEid, A. B. M., (2015). *A Financial Statement Analysis on Three Major Construction Companies in the UAE (Arabtec Holding PJSC, Drake & Scull PJSC and Emaar Properties PJSC)* (Doctoral thesis). UAE: The British University in Dubai.
2. Berry, C. (1999). *Berry Ratios: Their Use and Misuse. Global transfer pricing, April-May.*
3. Bork, R. H., & Sidak, J. G. (2013). The misuse of Profit Margins to infer market power. *Journal of Competition Law & Economics, Volume 9(3)*, 511–530. doi: 10.1093/joclec/nht024
4. Dizkirici, A. S., Topal, B., & Yaghi, H. (2016). *Analyzing the Relationship Between Profitability and Traditional Ratios: Major Airline Companies Sample. Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies, 2(2)*, 96–114.

5. Eden, L. & Zakrevska, T. (2017). *The Berry Ratio*. In R. T. Cole & W. H. Byrnes (Eds.), *Practical guide to U.S. transfer pricing* (3rd ed., pp. 1–21). U. S.: LexisNexis & Matthew Bender.
6. Fish, H. (1995). *I. R. C. Section 482: Transfer Pricing 1994 Final Regulations*. Carbondale: Southern Illinois University.
7. Khramova, T. V. (2017). К вопросу о понятии рентабельности [To the question of the concept of profitability]. *Postulat*, 7. Retrieved April 1, 2018, from <http://e-postulat.ru/index.php/Postulat/article/view/760/783> (in Russian)
[Храмова, Т. В. (2017). К вопросу о понятии рентабельности. *Постулат*, 7. Актуально на 1.04.2018. URL: <http://e-postulat.ru/index.php/Postulat/article/view/760/783>].
8. Melen, O. V., & Kholondach, Yu. Yu. (2015). *Aktualni pytannia prybutkovosti pidpriumstva ta shliakhy yii zbilshennia* [Topical issues of profitability of the enterprise and ways of its increase]. *Visnyk NTU "KhPI"*, 25(1134), 123–126 (in Ukrainian)
[Мелень, О. В., & Холондач, Ю. Ю. (2015). Актуальні питання прибутковості підприємства та шляхи її збільшення. *Вісник НТУ «ХПІ»*, 25(1134), 123–126].
9. *Metodolohichni polozhennia pro vykorystannia finansovoi zvitnosti pidpriumstv dlia tsilei statystyky pidpriumstv* [Methodological provisions on the use of financial statements of enterprises for the purposes of enterprise statistics] (Ukraine), 31 December 2014, No 14 (in Ukrainian)
[Методологічні положення про використання фінансової звітності підприємств для цілей статистики підприємств (Україна), 31 грудня 2014, № 14].
10. *Metodychny rekomendatsii shchodo vyivlennia oznak neplatospromozhnosti pidpriumstva ta oznak dii z prykhovuvannia bankrutstva, fiktyvnoho bankrutstva chy dovedennia do bankrutstva* [The Methodological Recommendation on Identification of Insolvency Signs of the Enterprise and Signs of Action to Hide Bankruptcy, Fake Bankruptcy or Bankruptcy] (Ukraine), 19 January 2006, No 14. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06> (in Ukrainian)
[Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства (Україна), 19 січня 2006, № 14. Актуально на 1.04.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06>].
11. Nusinov, V. Ya., Shura, N. O., & Burkova, L. A. (2016). *Kompleksnyi pidkhid do otsinky rentabelnosti pidpriumstv u systemi publicnoho upravlinnia* [An integrated approach to assessment of efficiency of enterprises in the system of public administration]. *Efektivna ekonomika*, 6. Retrieved April 1, 2018, from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5014> (in Ukrainian)
[Нусінов, В. Я., Шура, Н. О., & Буркова, Л. А. (2016). Комплексний підхід до оцінки рентабельності підприємств у системі публічного управління. *Ефективна економіка*, 6. Актуально на 1.04.2018. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5014>].
12. OECD. (2017). *Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations*. doi: 10.1787/tpg-2017-en
13. Piskunova, N., Fedorets, M., & Piskunova, K. (2013). *Analiz vytrat vyrobnytstva yak vazhlyva lanka efektyvnoho upravlinnia promyslovoho pidpriumstva* [Analysis of production cost as an important link of effective management of industrial enterprises]. *Ekonomichnyi analiz*, 13, 357–364. Retrieved April 1, 2018, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_13_51 (in Ukrainian)
[Піскунова, Н., Федорець, М., & Піскунова, К. (2013). Аналіз витрат виробництва як важлива ланка ефективного управління промислового підприємства. *Економічний аналіз*, 13, 357–364. Актуально на 1.04.2018. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2013_13_51].
14. *Podatkovyi Kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine] (Ukraine), 2 December 2010, No 2755-VI. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/2755-17> (in Ukrainian)
[Податковий Кодекс України (Україна), 2 грудня 2010, № 2755-VI. Актуально на 1.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/2755-17>].

15. Przysuski, M., Lalapet, S. (2005). *A Comprehensive Look at the Berry Ratio in Transfer Pricing*. *Tax Notes International*, 8(40), 759–767.
16. Ramraika, CFA, B., & Trivedi, P. (2014). U.S. Corporate Profit Margins, a Bottoms-Up Analysis: Deja Vu All Over Again. *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.2522950
17. Skrypnyk, Yu. V. (2016). *Reitynhovo-analitychna otsinka investytsiinoi pryvablyvosti silskohospodarskoho pidpriumstva* [Rating and analytical evaluation of investment appeal of agricultural enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 3, 477–484 (in Ukrainian)
[Скрипник, Ю. В. (2016). Рейтингово-аналітична оцінка інвестиційної привабливості сільськогосподарського підприємства. *Економіка та суспільство*, 3, 477–484].
18. Solilova, V., & Nerudova, D. (2013). *Transfer pricing: General Model for Tax Planning*. *Journal of Economics*, 61(6), 597–617.
19. Stadniuk, T. V. (2014). *Systema pokaznykiv rentabelnosti operatsiinoi rentabelnosti pidpriumstva* [System of indicators of profitability of operating profitability of the enterprise]. In *Perspektyvy rozvytku ekonomiky Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka* (pp. 1–3). Lutsk: Vezha-Druk (in Ukrainian)
[Стаднюк, Т. В. (2014). Система показників рентабельності операційної рентабельності підприємства. В *Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика* (с. 1–3). Луцьк: Вежа-Друк].
20. State Statistics Service of Ukraine. (2018). *Definitions*. Retrieved April 1, 2018, from <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukrainian)
[Державна служба статистики України. (2018). *Визначення*. Актуально на 1.04.2018. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>].
21. Tamminen, S., van den Berg, M., & van Marrewijk, C. (2016). *Trade, Productivity and Profits: On Profit levels and Profit margins*. Helsinki: VATT Institute for Economic Research.

Правові режими службової інформації в Україні

Legal Regimes of Official Information in Ukraine

Сергій Єсімов¹, Мирослав Ковалів¹, Руслан Скриньковський²
Serhii Yesimov, Myroslav Kovaliv, Ruslan Skrynkovskyi

¹ Lviv State University of Internal Affairs
26 Horodotska Street, Lviv, 79007, Ukraine

² Lviv University of Business and Law
99 Kulparkivska Street, Lviv, 79021, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.33-5

JEL Classification: K30

Received 01.02.2018
Accepted 08.03.2018
Published online 28.04.2018

Corresponding Author:
Ruslan Skrynkovskyi
uan_lviv@ukr.net

© 2018 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті на основі методології системного аналізу розглянуто правову природу та джерела правового регулювання правового режиму службової інформації в Україні в умовах адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу. Проведено порівняльно-правовий аналіз службової інформації у публічно-правовій та приватноправовій сферах у контексті правових режимів інформації з обмеженим доступом, конфіденційної інформації та інформації, яка віднесена до державної таємниці.

Ключові слова: правовий режим; інформація з обмеженим доступом; конфіденційна інформація; службова інформація.

Abstract. In the article on the basis of the methodology of system analysis the legal nature and sources of legal regulation of the legal regime of official information in Ukraine in the conditions of adaptation of Ukrainian legislation to the legislation of the European Union are considered. A comparative legal analysis of official information in the public-law and private-law spheres in the context of legal regimes of restricted information, confidential information and information classified as state secrets has been conducted.

Keywords: legal regime; restricted information; confidential information; official information.

ВСТУП

В умовах адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу мета і завдання правових режимів інформації визначаються нормативно, при цьому основним засобом нормативної фіксації для них виступають правові декларації, зазначених в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. У зазначених умовах класифікація цілей і завдань правових режимів інформації визначається в залежності від рівня потреби, що лежить в основі їх формування. В Україні основна мета правових режимів інформації виражається в положеннях Конституції України,

Стратегії національної безпеки України та Угоді про асоціацію між Україною і Європейським Союзом.

Теоретичну основу дослідження склали наукові здобутки таких провідних вчених в галузі права, як В. Авер'янова, В. Баскакова, В. Белєвцевої, В. Брижка, П. Гарасима, К. Джонсона, Є. Збінського, В. Ліпкана, Л. Колобова, І. Колеснікової, Р. Кохейна, О. Курмана, Дж. Ная, О. Семенюка, О. Смоляк, О. Огданської, В. Пилипчука, В. Тарана, В. Щербаченко та ін. Водночас, віддаючи належне високому рівню наукових доробок перелічених вище авторів, слід зазначити, що прийняття Доктрини інформаційної безпеки України [1] ставить питання щодо удосконалення правових режимів інформації. Все це обумовило актуа-

льність і доцільність дослідження у цьому напрямі, визначило його тему та мету.

Тому метою статті є дослідження правових режимів службової інформації в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для процесу формування загальних меж правового регулювання режимів інформації характерні дві основні риси. У першу чергу, межі задаються природою публічно-владних відносин, обов'язковим учасником яких є органи публічного управління. Адміністративно-правове регулювання у цій сфері є завжди конструктивним по відношенню до суспільства, що забезпечує його порядок, інтеграцію, стійкість, стабільність та прогресивний розвиток. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій ініціює активність держави у створенні системи правового регулювання за рахунок розширення базових меж з метою реалізації державою функції захисту публічного інтересу, що формується в результаті сприйняття загальних (певних) потреб в умовах змін соціально-економічної структури суспільства. Механізм формування меж правових режимів інформації зумовлює таку характерну для нього рису, як динамічний рух внаслідок впливу процесу конкретизації публічного інтересу, викладеного у Доктрині інформаційної безпеки України [1].

Так, відповідно до Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-III будь-яка інформація є відкритою (з вільним доступом), крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація (статті 20, 21) [2]. Водночас варто відмітити, що представники інформаційного права США Р. Кохейн та Дж. Ная виділяють такі три види інформації – вільну, комерційну та стратегічну інформації, які утворюють відповідні правові режими [3, с. 85]. Тут слід звернути увагу на те, що різноманітні прояви інформації у межах загальних режимів виділяються в окремі правові режими, що характеризують специфіку правового регулювання у різних сферах суспільного життя.

У межах режиму обмеженого доступу інформація поділяється на таємну, конфіденційну та службову. Згідно Закону України від 13.11.2011 р. № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» [4] визначено, що:

1) конфіденційна інформація – інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов (стаття 7);

2) таємна інформація – інформація, доступ до якої обмежується відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації», розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству та державі. Таємною визнається інформація, яка містить: державну таємницю, професійну таємницю, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю (стаття 8);

3) службова інформація – а) інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрішню службову кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; б) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці (стаття 9). Документам, що містять інформацію, яка становить службову інформацію, присвоюється гриф «Для службового користування». Доступ до таких документів надається відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [4].

Поряд з тим, необхідно зазначити, що згідно ст. 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [4] перелік відомостей, які становлять службову інформацію, який складається органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами владних повноважень, у т.ч. на виконання делегованих повноважень, не може бути обмеженим у доступі.

У свою чергу, О. Курман дотримується думки, що до ознак інформації з обмеженим доступом можна віднести: певний суб'єктний склад і зміст; застосування заходів, що обмежують вільний доступ третіх осіб до інформаційного ресурсу; відповідність інформаційного ресурсу вимогам законодавства [5, с. 176].

Крім того, відповідно до вимог Закону України «Про доступ до публічної інформації» [4], враховуючи Постанову Пленуму Вищого адміністративного суду України від 29.09.2016 р. № 10 «Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації» [6] та керуючись Законами України «Про банки та банківську діяльність», «Про державну таємницю», «Про нотаріат», «Про аудиторську діяльність», «Про страхування», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Податковим кодексом України, Цивільним кодексом України законами та іншими нормативно-правовими актами у цьому напрямі, з'ясовано, що до конфіденційної інформації відносять: персональні дані, професійну таємницю, таємницю слідства і судочинства, службову інформацію, комерційну таємницю.

При цьому варто також відмітити, що В. Белевцева стверджує, що формальних вимог до забезпечення адміністративно-правового захисту інформації немає, оскільки не існує такого юридичного поняття. Труднощі у адміністративно-правовому захисті інформації сьогодні полягають не стільки у технічній площині (як захистити), скільки в організаційно-правовій. З метою забезпечення надійного захисту інформації достатньо лише розробити політику інформаційної безпеки та запровадити процес моніторингу її дотримання і актуалізації [7, с. 133].

Таким чином, всі відомості, які знаходяться у розпорядженні органів публічного управління та мають ознаки конфіденційної інформації, повинні регулюватися режимом службової таємниці.

В цьому контексті на особливу увагу заслуговує наукова праця [8], у якій зазначено, що доцільно виділити дві категорії відомостей, що регулюються правовим режимом службової таємниці: 1) інформація, створена органами публічного управління; 2) конфіденційна інформація інших фізичних і юридичних осіб, одержана органами публічного управління в процесі реалізації своїх повноважень. На думку науковця [8], правовий режим службової таємниці повинен поширюватися на інформацію, яка стала відома особі у процесі виконання службових (трудових) обов'язків.

З'ясовано, що у правових режимів комерційної та службової таємниці різні підстави для

збереження конфіденційності. Відомості, які складають комерційну таємницю, підпадають під захист у зв'язку з їх дійсною чи передбачуваною комерційною цінністю, а службова інформація, навпаки, не є об'єктом цивільного обороту. Заборона на розголошення службової інформації міститься в законодавстві, що регулює окремі види діяльності. Окрім того, Кабінет Міністрів України у постанові від 09.08.1993 р. № 611 встановив «Перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці» [9]. Водночас Закон України від 22.04.2011 р. № 3306-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації» [10] дає можливість розглядати інсайдерську інформацію в режимі комерційної, службової, банківської таємниці.

Беручи до уваги наведене вище, можна стверджувати, що ознаками віднесення відомостей до службової таємниці можуть бути такі: обмеження на поширення інформації про діяльність органу публічного управління або підвладних їм юридичних осіб обумовлено законом або службовою необхідністю; інформація є конфіденційною для інших осіб, але стала відомою державним службовцям або службовцям органів місцевого самоврядування, посадовим особам інститутів громадянського суспільства в силу виконання ними своїх посадових обов'язків.

В контексті цього можна зробити висновок, що службова таємниця – це правовий режим захисту конфіденційної інформації, що стала відомою посадовим особам органів публічного управління у силу виконання ними своїх обов'язків і службова інформація про діяльність органу публічного управління, за винятком тієї інформації про діяльність публічного органу, доступ до якої не може бути обмежено на підставі закону.

З погляду на відомості «Про службову інформацію» розміщені на офіційному веб-порталі «Судова влада України» [11], доцільно виділити критерії правового режиму службової таємниці – інформація становить власну службову інформацію про діяльність органу публічного управління, яка водночас може перебувати в режимі комерційної, банківської, професійної таємниць, таємниці приватного життя, що не охороняються в режимі державної таємниці та не належать до переліку відомостей, які повинні бути доступні на підставі чинного законодавства.

Поряд з тим, автори посібника «Службова інформація: порядок віднесення та доступу» Д. Слизьконіс, О. Огданська, В. Таран та В. Щербаченко пропонують, що у кожному конкретному випадку при вирішенні питання щодо віднесення публічної інформації до службової, має бути обґрунтовано: 1) якому саме з інтересів загрожує надання розголошення інформації (наприклад, інтересам національної безпеки, територіальної цілісності); 2) в чому саме буде полягати шкода в разі розголошення цієї інформації; 3) чому шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [12, с. 13].

З огляду на зазначене, варто також зазначити, що об'єктами режиму службової таємниці є: 1) відомості, що охороняються в режимі військової таємниці, але не охороняються в режимі державної таємниці; 2) інформація, що охороняється в режимі таємниці: слідства; судової; податкової; конфіденційної інформації, що охороняється в режимах комерційної, банківської, професійної таємниць, таємниці приватного життя.

Поділ між професійною та службовою таємниці доцільно проводити в залежності від суб'єкта, що забезпечує збереження даного виду конфіденційної інформації. Такий критерій розподілу підтримують В. Ліпкан та В. Баскаков, але, вказують на дискусійність питання [13, с. 87]. О. Семенюк вважає, що професійна таємниця – це інформація, за допомогою якої представник тієї чи іншої професії досягає більш швидкого або кращого результату своєї діяльності, що надає йому перевагу перед своїми колегами [14, с. 46].

Якщо суб'єкт, що забезпечує збереження даного виду конфіденційної інформації є представником органу публічного управління, то такий режим конфіденційної інформації буде службовою таємницею. Якщо суб'єкт, що забезпечує збереження даного виду конфіденційної інформації не є службовцем публічного управління, то такий правовий режим конфіденційної інформації буде відповідати професійній таємниці. Слід підкреслити, що, незважаючи на відсутність окремого законодавчого закріплення правового режиму службової таємниці, окремі об'єкти цього режиму регулюються законодавством.

Наприклад, правовий режим таємниці досудового розслідування встановлюється ст. 222 Кримінального процесуального кодексу

України [15]. Режим таємниці наради суддів передбачено в ст. 367 вказаного вище кодексу, де вказано, що постановлення ухвали суду здійснюється в нарадчій кімнаті. Під час ухвалення вироку у нарадчій кімнаті можуть перебувати лише судді, які здійснюють судовий розгляд. Судді не мають права розголошувати інформацію та хід обговорення та ухвалення вироку в нарадчій кімнаті.

Податковий кодекс України не визначає обсяг інформації, яка може охоронятися в режимі податкової таємниці. Водночас у листі Державної фіскальної служби України від 22.12.2015 р. № 27432/6/99-99-19-02-02-15 визначається, що це інформація, яка віднесена до конференційної, банківської і іншої таємниці відповідно до чинного законодавства. Є. Збінський, визначаючи поняття податкова таємниця, вказує на одинадцять ознак, які відносять відомості до таємниці, що підлягають охороні в межах режиму податкової таємниці, підкреслюючи суб'єктну приналежність інформації [16].

Що стосується правового режиму професійної таємниці, то для нього характерні ознаки: професійна приналежність довіреної особи; інформація носить конфіденційний характер; утримувач інформації передає її добровільно і самостійно вибирає довірену особу, яка виконує відповідні професійні обов'язки; особа, яка отримує інформацію, зобов'язана охороняти її від розголошення. Професійна таємниця – це правовий режим захисту конфіденційної інформації, яка не охороняється режимом державної або службової таємниці, була довірена або стала відома особі (власникові інформації) у зв'язку з виконанням професійних обов'язків. Об'єктом правового режиму професійної таємниці, на нашу думку, є інформація, що охороняється в режимі таємниці: лікарської; зв'язку; нотаріальної; адвокатської; усиновлення; страхування; сповіді; журналістської; банківської.

Адміністративно-правовий режим адвокатської таємниці встановлено в Законі України від 05.07.2012 р. № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [17], який відносить до інформації, що охороняється в режимі адвокатської таємниці, відомості, пов'язані з наданням юридичної допомоги своєму довірителю. Заборона допиту адвоката як свідка про обставини, які стали йому відомими у зв'язку зі зверненням до нього за юридичною

допомогою або у зв'язку з її наданням, слугуватиме гарантією прав адвоката.

Правовий режим нотаріальної таємниці встановлюється Законом України від 02.09.1993 р. № 3425-XII «Про нотаріат» [18]. Нотаріус зобов'язаний зберігати в таємниці відомості, які стали відомі у зв'язку із професійною діяльністю.

Відповідно до Закону України від 19.11.1992 р. № 2801-XII «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [19] до відомостей, які охороняються у правовому режимі лікарської таємниці, відносять інформацію, що стосується стану здоров'я, діагнозу, відомостей, отриманих при обстеженні та лікуванні, в т.ч. про самий факт звернення особи в медичний заклад.

Правовий режим журналістської таємниці встановлюється ст. 26 Закону України від 16.11.1992 р. № 2782-XII «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [20]. Закон гарантує журналісту збереження таємниці авторства та джерел інформації, за винятком випадків, коли ці таємниці обнародуються на вимогу суду. Редакція та журналісти зобов'язані задовольняти прохання осіб, які надають інформацію, щодо їх авторства або збереження таємниці авторства.

Правовий режим таємниці усиновлення визначена ст. 226 Сімейного кодексу України (Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III) [21].

Банківська таємниця як правовий режим закріплюється гл. 10 «Банківська таємниця та конфіденційність інформації» Закону України від 07.12.2000 р. № 2121-III «Про банки та банківську діяльність» [22]. Ст. 60 «Банківська таємниця» Закону України «Про банки та банківську діяльність» визначає, що інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку, є банківською таємницею. Під банківською таємницею слід розуміти правовий режим конфіденційної інформації, при якому банки і/або парабанківські установи зобов'язані забезпечувати захист відомостей, що стосуються вкладів, рахунків, банківських операцій, операцій в інтересах клієнта або кореспондента, відомостей про клієнта, які є персональними даними. Правовий режим банківської

таємниці є різновидом правового режиму професійної таємниці так, як поряд з іншими видами режимів професійної таємниці, суб'єкт (клієнт) самостійно вибирає банк і/або парабанківську установу, якій довіряє інформацію.

Усі службовці кредитної організації зобов'язані зберігати таємницю про операції, рахунки і вклади її клієнтів і кореспондентів, про інші відомості, що встановлюються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Аудиторські організації не мають права розкривати третім особам інформацію про операції, рахунки та вклади кредитних організацій, їх клієнтів і кореспондентів, отримані в ході проведених перевірок, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством. За розголошення банківської таємниці банківські, кредитні, аудиторські і інші організації, їх посадові особи та працівники несуть відповідальність, включаючи відшкодування заподіяної шкоди.

Закон України від 23.06.2005 р. № 2704-IV «Про організацію формування та обігу кредитних історій» [23] надає можливість формування кредитних історій спеціальними організаціями – бюро кредитних історій. Зазначені організації укладають договори з кредитними організаціями, які, в свою чергу, з відома юридичних і фізичних осіб, надають інформацію про операції цих осіб. Бюро кредитних історій здійснюють захист конфіденційної інформації.

Правовий режим таємниці приватного життя є складовим елементом права на недоторканність приватного життя і включає режими особистої, сімейної таємниці та персональних даних.

Недоторканність приватного життя гарантується Конституцією України [24]. Ст. 29 Конституції України гарантує особисту недоторканність; стаття 30 гарантує недоторканність житла; ст. 31 гарантує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; ст. 32 захищає від втручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Частина 2 ст. 32 Конституції забороняє збирання, зберігання, використання і поширення відомостей про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного

добробуту та прав людини. Положення Конституції України доповнюються главою 22 «Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи» Цивільного кодексу України.

Відомості, що зачіпають недоторканність приватного життя, на законній підставі можуть стати відомими лише особам певних професій або посадовим особам органів публічного управління. Охорона зазначеної інформації здійснюється правовими режимами професійної чи службової таємниці.

В. Пилипчук і В. Брижко, розглядаючи інформаційну безпеку та приватність у сфері захисту персональних даних, вказують на те, що право людини на недоторканність особистого (у європейському розумінні – «приватного») життя відповідно до законодавства України передбачає правовий захист відомостей про неї, за якого основним об'єктом правовідносин є персональні дані [25, с. 61]. У статті [26] представлено основні положення діагностики стану кадрового обліку і діловодства на підприємстві з метою вирішення проблем правового регулювання захисту персональних даних та процесу їх обробки на підприємствах в Україні.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2-рп/2012 [27] персональні дані про особу – це будь-які відомості чи сукупність відомостей (інформації) про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. До поданої інформації відноситься: національність, дата та місце народження, адреса, місце проживання та перебування, освіта, стан здоров'я, сімейний стан, релігійні переконання, матеріальний стан, професія, доходи та інша інформація про сфери життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Ці відомості не можуть бути використані без письмової згоди суб'єкта персональних даних, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Конфіденційність такої інформації встановлюється, зокрема, ст. 11 «Інформація про фізичну особу» Закону України «Про інформацію» [2].

Ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [28] передбачає: 1) ко-

жна людина має право на повагу до її особистого і сімейного життя, житла і таємниці листування; 2) держава не може втручатись у здійснення цього права за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Об'єктами правового режиму персональних даних є: відомості біографічного та розпізнавального характеру; особиста інформація; відомості про сімейний стан; інформація про майновий, фінансовий, матеріальний стан; відомості про стан здоров'я.

Персональні дані стають об'єктом правовідносин між суб'єктом персональних даних (особа, до якої відносяться ці відомості) і оператором персональних даних (орган публічного управління, юридична чи фізична особа, що організують або здійснюють обробку персональних даних і визначають цілі та зміст обробки персональних даних).

Права і обов'язки суб'єктів персональних даних і операторів персональних даних встановлено в Законі України від 01.06.2010 р. № 2297-VI «Про захист персональних даних» [29]. Персональні дані надаються суб'єктами персональних даних самостійно, а обробляються тільки за згодою суб'єктів персональних даних.

Відносно подібної інформації дотримується режим конфіденційності, тобто якщо оператор персональних даних отримав такі відомості він повинен забезпечувати їх збереження, за винятком деяких випадків, встановлених законодавством. До них відносяться: знеособлення персональних даних; суб'єкт персональних даних виявив бажання на зняття режиму захисту; якщо персональні дані є загальнодоступними. До загальнодоступних персональних даних відноситься інформація, яка розміщена в загальному доступі з письмової згоди суб'єктів персональних даних або це встановлено законодавством про вільний доступ. Проте, якщо суд, уповноважений державний орган або сам суб'єкт персональних даних прийме рішення про виключення персональних даних із загальнодоступних джерел, то таке рішення повинно бути виконано негайно.

Уповноваженим органом із захисту прав суб'єктів персональних даних в Україні є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, на якого покладається забезпечення контролю та нагляду за відповідністю обробки персональних даних згідно вимог Закону України «Про захист персональних даних» [29].

У аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України «Особливості захисту персональних даних у сучасному кібер-просторі: правові та техніко-технологічні аспекти» зазначено, що визнання права людини на анонімність в он-лайн (англ. online) завжди було одним із стовпів архітектури та філософії Internet [30]. Водночас за логікою цієї ж архітектури без розміщення особою персональних даних на віддалених серверах (у мережі) повноцінне послуговування всіма її вигодами є неможливим [30]. У Великій Британії з метою ефективної боротьби з інформаційною злочинністю був прийнятий Акт про регулювання слідчих повноважень 2000 р. (Regulation of Investigatory Powers Act 2000, RIPA), в якому передбачається можливість контролю та блокування електронних повідомлень, телефонних переговорів і ключів шифрування тощо. Місце, роль і особливості кібернетичної безпеки та бізнес-розвідки в системі діагностики економічної безпеки підприємства представлено у праці [31].

Ст. 505 Цивільного кодексу України [32] встановлює, що комерційною таємницею є інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які відповідно до закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці [32, 33].

Інформація, що становить комерційну таємницю – це відомості виробничого, технічного, економічного, організаційного і іншого характеру, результати інтелектуальної діяльності

в науково-технічній сфері, що відноситься до науково-технічної інформації, визначеної Законом України від 25.06.1993 р. № 3322-XII «Про науково-технічну інформацію» [34], відомості про способи здійснення професійної діяльності, які мають дійсну або потенційну комерційну цінність в силу невідомості третім особам.

Вчені Л. Колобов та І. Колеснікова, розглядаючи комерційну таємницю та питання захисту комерційної таємниці, виділяють ознаки, на основі яких можна захищати відомості в режимі комерційної таємниці: інформація повинна мати комерційну цінність в результаті того, що вона невідома третім особам, знаходиться в обмеженому доступі та захищена, перераховують заходи, прийняття яких свідчить про встановлення адміністративно-правового режиму комерційної таємниці, до яких відносяться: встановлення переліку відомостей, що підлягають охороні; виключення вільного доступу шляхом визначення процедури поводження з цією інформацією; встановлення контролю процедур поводження; облік осіб, які мають доступ до відомостей; визначення порядку регулювання відносин щодо використання інформації [35, с. 10–11].

Після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації» [10] можна стверджувати про запровадження нового правового режиму – режиму інсайдерської інформації. У поданому Законі України вводиться адміністративна та кримінальна відповідальність за його порушення. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації» [10] націлено на те, щоб: забезпечити ринковий механізм ціноутворення; зміцнити довіру інвесторів; забезпечити ефективний розвиток ринків фінансових інструментів і товарів; підвищити конкурентоспроможність національних товарів на зовнішніх ринках, за рахунок правових методів, що запобігають, виявляють зловживання на фінансових ринках при неправомірному використанні інсайдерської інформації. Згідно ст. 44 Закону України від 23.02.2006 р. № 3480-IV «Про цінні папери та фондовий ринок» [36] під інсайдерською інформацією слід розуміти неоприлюднену інформацію про емітента, його цінні папери та похідні (деривативи), що перебувають в обігу на фо-

ндовій біржі, або правочини щодо них, у разі якщо оприлюднення такої інформації може істотно вплинути на вартість цінних паперів та похідних (деривативів), та яка підлягає оприлюдненню відповідно до вимог, встановлених цим Законом. Інсайдерська інформація володіє ознаками: точністю, конкретністю, неоприлюднена; здатна істотно впливати на ціноутворення фінансових і товарних ринків, може володіти факультативною ознакою, як необхідність захисту в режимі комерційної, службової, банківської, іншої охоронюваної законом таємниці.

Пункт 2 ст. 44 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» [36] визначає відомості, які до інсайдерської інформації не відносяться. Це інформація щодо оцінки вартості цінних паперів та/або фінансово-господарського стану емітента, якщо вона отримана виключно на основі оприлюдненої інформації або інформації з інших публічних джерел, не заборонених законодавством.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження доводять, що основними видами службової інформації при класифікації за критерієм предметного змісту є: 1) в публічно-правовій сфері: державна таємниця; професійна таємниця (службова таємниця); 2) в приватноправовій сфері: комерційна таємниця, професійна таємниця, персональні дані, винахідницька і авторська таємниці. Інформаційно-правовий режим обігу службової інформації – це особливий порядок правового регулювання, встановлений державою у вигляді правових норм. При взаємодії режиму службової інформації з іншими режимами інформації конфіденційного характеру виникає множинність правовідносин, в яких реалізується правова охорона інформації конфіденційного характеру. Комерційна, професійна, винахідницька, авторська таємниця, персональні дані, при наданні їх в органи державного управління не припиняють своє функціонування, а доповнюють режим службової таємниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy [The doctrine of information security of Ukraine] (Ukraine), 25 February 2017, No 47/2017. Retrieved April 1, 2018, from <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (in Ukrainian) [Доктрина інформаційної безпеки України (Україна), 25 лютого 2017, № 47/2017. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>].
2. Pro informatsiiu [About information] (Ukraine), 2 October 1992, No 2657-XII. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (in Ukrainian) [Про інформацію (Україна), 2 жовтня 1992, № 2657-XII. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>].
3. Johnston, C. B. (1998). *Global news access: The impact of new communications technologies*. London, UK: Praeger.
4. Pro dostup do publichnoi informatsii [About access to public information] (Ukraine), 13 November 2011, No 2939-VI. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (in Ukrainian) [Про доступ до публічної інформації (Україна), 13 листопада 2011, № 2939-VI. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>].
5. Kurman, O. V. (2016). Vidomosti, shcho stanovliat informatsiiu z obmezhenym dostupom yak predmet zlochynnoho posiahannia [Information constituting restricted information as a subject of a criminal offense]. *Pravo i suspilstvo*, 5, 174–178 (in Ukrainian) [Курман, О. В. (2016). Відомості, що становлять інформацію з обмеженим доступом як предмет злочинного посягання. *Право і суспільство*, 5, 174–178].
6. Pro praktyku zastosuvannia administratyvnymy sudamy zakonodavstva pro dostup do publichnoi informatsii [On the practice of administrative courts' application of legislation on access to public information] (Ukraine), 29 September 2016, No 10. Retrieved April 1, 2018, from http://www.vasu.gov.ua/plenum/post_plenum/postanova_plenumu_10_29-09-2016 (in Ukrainian)

[Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації (Україна), 29 вересня 2016, № 10. Актуально на 01.04.2018. URL: http://www.vasu.gov.ua/plenum/post_plenum/postanova_plenumu_10_29-09-2016].

7. Bieliyvtseva, V. V. (2016). *Administratyvno-pravovyi zakhyst informatsii z obmezhenym dostupom: vyznachennia ta udoskonalennia*. [Administrative and legal protection of restricted information: identification and improvement]. *Informatsiia i pravo*, 2(17), 127–133 (in Ukrainian)
[Белєвцева, В. В. (2016). Адміністративно-правовий захист інформації з обмеженим доступом: визначення та удосконалення. *Інформація і право*, 2(17), 127–133].
8. Smoliak, O. (2010). *Pravovi zasady vyznachennia profesiinoi ta sluzhbovoi taiemnytsi u konteksti dostupu do publichnoi informatsii* [Legal principles for determining the professional and official secrecy in the context of access to public information]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*, 5, 209–214 (in Ukrainian)
[Смоляк, О. (2010). Правові засади визначення професійної та службової таємниці у контексті доступу до публічної інформації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 5, 209–214].
9. Pro perelik vidomostei, shcho ne stanovliat komertsiinoi taiemnytsi [About the list of information that does not constitute commercial secrets] (Ukraine), 9 August 1993, No 611. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF> (in Ukrainian)
[Про перелік відомостей, що не становлять комерційної таємниці (Україна), 9 серпня 1993, № 611. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/611-93-%D0%BF>].
10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo insaiderskoi informatsii [On Amending Certain Legislative Acts of Ukraine on Insider Information] (Ukraine), 22 April 2011, No 3306-VI. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3306-17> (in Ukrainian)
[Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації (Україна), 22 квітня 2011, № 3306-VI. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3306-17>].
11. Sudova vlada Ukrainy. (2018). *Pro sluzhbovu informatsiiu* [About the service information]. Retrieved April 1, 2018, from <https://kr.km.court.gov.ua/sud2209/serviceinfo> (in Ukrainian)
[Судова влада України. (2018). *Про службову інформацію*. Актуально на 01.04.2018. URL: <https://kr.km.court.gov.ua/sud2209/serviceinfo>].
12. Slyzkonis, D. M. (Ed.). (2014). *Sluzhbova informatsiia: poriadok vidnesennia ta dostupu* [Service information: assignment and access order]. Kyiv: Tsentri politychnykh studii ta analityky (in Ukrainian)
[Слизьконіс, Д. М. (Ред.). (2014). *Службова інформація: порядок віднесення та доступу*. Київ: Центр політичних студій та аналітики].
13. Lipkan, V. A., & Baskakov, V. Y. (2013). *Administratyvno-pravovyi rezhym informatsii z obmezhenym dostupom v Ukraini* [Administrative-legal regime of restricted access information in Ukraine]. Kyiv: FOP Lipkan O. S. (in Ukrainian)
[Ліпкан, В. А., & Баскаков, В. Ю. (2013). *Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом в Україні*. Київ: ФОП Ліпкан О. С.].
14. Semeniuk, O. H. (2016). *Klasyfikatsiia taiemnoi informatsii* [Classification of classified information]. *Informatsiia i pravo*, 1(16), 44–51 (in Ukrainian)
[Семенюк, О. Г. (2016). Класифікація таємної інформації. *Інформація і право*, 1(16), 44–51].
15. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal procedural code of Ukraine] (Ukraine), 13 April 2012, No 4651-VI. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (in Ukrainian)
[Кримінальний процесуальний кодекс України (Україна), 13 квітня 2012, № 4651-VI. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>].

16. Zbinskyi, Ye. F. (2016). *Pravovyi rezhym podatkovoi taiemnytsi v Ukraini* [Legal regime of tax secrecy in Ukraine] (Doctoral thesis). Retrieved April 1, 2018, from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/1238140> (in Ukrainian)
[Збінський, Є. Ф. (2016). *Правовий режим податкової таємниці в Україні* (Кандидатська дисертація). Актуально на 01.04.2018. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ASUA/1238140>].
17. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist [About advocacy and advocacy] (Ukraine), 5 July 2012, No 5076-VI. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (in Ukrainian)
[Про адвокатуру та адвокатську діяльність (Україна), 5 липня 2012, № 5076-VI. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>].
18. Pro notariat [About the notary] (Ukraine), 2 September 1993, No 3425-XII. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (in Ukrainian)
[Про нотаріат (Україна), 2 вересня 1993, № 3425-XII. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>].
19. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia [Fundamentals of Ukrainian health law] (Ukraine), 19 November 1992, No 2801-XII. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (in Ukrainian)
[Основи законодавства України про охорону здоров'я (Україна), 19 листопада 1992, № 2801-XII. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>].
20. Pro drukovani zasoby masovoi informatsii (presu) v Ukraini [About printed mass media (press) in Ukraine] (Ukraine), 16 November 1992, No 2782-XII. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> (in Ukrainian)
[Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні (Україна), 16 листопада 1992, № 2782-XII. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>].
21. Simeinyi kodeks Ukrainy [The family code of Ukraine] (Ukraine), 10 January 2002, No 2947-III. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (in Ukrainian)
[Сімейний кодекс України (Україна), 10 січня 2002, № 2947-III. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>].
22. Pro banky ta bankivsku diialnist [About banks and banking] (Ukraine), 7 December 2000, No 2121-III. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (in Ukrainian)
[Про банки та банківську діяльність (Україна), 7 грудня 2000, № 2121-III. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>].
23. Pro orhanizatsiiu formuvannia ta obihu kredytnykh istorii [On the organization of the formation and circulation of credit histories] (Ukraine), 23 June 2005, No 2704-IV. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2704-15> (in Ukrainian)
[Про організацію формування та обігу кредитних історій (Україна), 23 червня 2005, № 2704-IV. Актуально на 09.04.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2704-15>].
24. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (Ukraine), 28 June 1996. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)
[Конституція України (Україна), 28 червня 1996. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>].
25. Pylypchuk, V. H., & Bryzhko, V. M. (2016). *Informatsiina bezpeka ta pryvatnist u sferi zakhystu personalnykh danykh* [Information security and privacy in the field of personal data protection]. *Informatsiia i pravo*, 4(19), 60–70 (in Ukrainian)
[Пилипчук, В. Г., & Брижко, В. М. (2016). Інформаційна безпека та приватність у сфері захисту персональних даних. *Інформація і право*, 4(19), 60–70].
26. Skrynkovskyy, R., Noga, I., & Chubenko, A. (2016). *Diahnostyka stanu kadrovoho obliku i dilovodstva na pidpriemstvi ta vidpovidalnist za porushennia vymoh zakonodavstva u sferi zakhystu personalnykh danykh* [Diahnostyka stan kadrovoho oblik i dilovodstva na

- pidpriemstvi ta vidpovidalnist za porushennia vymoh zakonodavstva u sferi zakhystu personalnykh danykh]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 8, 52–57 (in Ukrainian) [Скриньковський, Р., Нога, І., & Чубенко, А. (2016). Діагностика стану кадрового обліку і діловодства на підприємстві та відповідальність за порушення вимог законодавства у сфері захисту персональних даних. *Підприємництво, господарство і право*, 8, 52–57].
27. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional court of Ukraine] (Ukraine), 20 January 2012, № 2-рп/2012. Retrieved April 9, 2018, from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12> (in Ukrainian) [Рішення Конституційного суду України (Україна), 20 січня 2012, № 2-рп/2012. Актуально на 09.04.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>].
28. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (Ukraine), 11 September 1997, № 475/97-BP. Retrieved April 1, 2018, from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukrainian) [Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Україна), 11 вересня 1997, № 475/97-BP. Актуально на 01.04.2018. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004].
29. Pro zakhyst personalnykh danykh [About protection of personal data] (Ukraine), 1 June 2010, № 2297-VI. Retrieved April 9, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (in Ukrainian) [Про захист персональних даних (Україна), 1 червня 2010, № 2297-VI. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>].
30. Hnatiuk, S. L. (2014). *Osoblyvosti zakhystu personalnykh danykh u suchasnomu kiber- prostori: pravovi ta tekhniko-tekhnolohichni aspekty* [Features of personal data protection in modern cyberspace: legal and technical and technological aspects]. Kyiv: NISD (in Ukrainian) [Гнатюк, С. Л. (2014). *Особливості захисту персональних даних у сучасному кібер- просторі: правові та техніко-технологічні аспекти*. Київ: НІСД].
31. Skrynkovskyy, R., Pawlowski, G., Harasym, P., ... Koropetskyi, O. (2017). Cybernetic Security and Business Intelligence in the System of Diagnostics of Economic Security of the Enterprise. *Path of Science*, 3(10), 5001–5009. doi: 10.22178/pos.27-6
32. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] (Ukraine), 16 January 2003, № 435-IV. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (in Ukrainian) [Цивільний кодекс України (Україна), 16 січня 2003, № 435-IV. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>].
33. Skrynkovskyy, R. M., Kramar, R. I., & Harasym, P. S. (2016). *Diahnostyka efektyvnosti systemy zakhystu informatsii na pidpriemstvi ta vidpovidalnist za porushennia zakonodavstva pro komertsiinu taiemnytsiu* [Diagnostics of the effectiveness of the information security system at the enterprise and liability for violation of the legislation on commercial secrets]. *Porivnialno-analitychne pravo*, 1, 225–228 (in Ukrainian) [Скриньковський, Р. М., Крамар, Р. І., & Гарасим, П. С. (2016). Діагностика ефективності системи захисту інформації на підприємстві та відповідальність за порушення законодавства про комерційну таємницю. *Порівняльно-аналітичне право*, 1, 225–228].
34. Pro naukovo-tekhnichnu informatsiiu [About scientific and technical information] (Ukraine), 25 June 2006, № 3322-XII. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3322-12> (in Ukrainian) [Про науково-технічну інформацію (Україна), 25 червня 1993, № 3322-XII. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>].
35. Kolobov, L., & Kolesnikova, I. (2016). *Komertsiina taiemnytsia ta pytannia zakhystu komertsiinoini taiemnytsi* [Commercial secret and issues of commercial secrecy protection]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, 5, 8–13 (in Ukrainian) [Колобов, Л., & Колеснікова, І. (2016). Комерційна таємниця та питання захисту комерційної таємниці. *Підприємництво, господарство і право*, 5, 8–13].

36. Pro tsinni papery ta fondovyi rynok [On securities and the stock market] (Ukraine), 23 February 2006, № 3480-IV. Retrieved April 1, 2018, from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (in Ukrainian)
[Про цінні папери та фондовий ринок (Україна), 23 лютого 2006, № 3480-IV. Актуально на 01.04.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>].

Економічний вимір міжнародних відносин Канада-Європейський Союз наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Economic Dimension of Canada-EU International Relations at the Turn of XX-XXI Centuries

Анатолій Гончаренко¹
Anatoliy Goncharenko

¹ *Sumy National Agrarian University*
160 Herasym Kondratiev, Sumy, 40021, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.33-2

LCC Subject Category:
F1001-1035

Received 25.03.2018
Accepted 25.04.2018
Published online 29.04.2018

Corresponding Author:
anatoliygoncharenko@ukr.net

© 2018 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті досліджено економічний вимір міжнародних відносин Канада-Європейський Союз наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Охарактеризовані причини взаємозалежності двох міжнародних гравців в економічній співпраці в різних напрямках. Висвітлено вплив ЄС на міжнародне економічне становище Канади. Особливу увагу приділено запровадженню нових форм канадсько-європейського економічного співробітництва.

Ключові слова: Канада; Європейський Союз; міжнародні відносини; економіка.

Abstract. The article studies economic dimension of Canada-EU international relations at the end of XX - beginning of XXI centuries. The causes of interdependence of two international participants of multi-directional economic cooperation are characterized. The article clarifies the influence of the EU on the international economic position of Canada. Special attention is paid to the introduction of new forms of Canada-Europe economic cooperation.

Keywords: Canada; European Union (EU); international relations; economics.

ВСТУП

Незважаючи на географічне розташування у Північній Америці, міжнародні відносини Канади, а також її політика у багатьох сферах, є виразно «європейськими». Канада продовжує розглядати Європу як другого за важливістю союзника після США з огляду на тісні історичні, політичні, економічні та культурні зв'язки.

Зокрема, їх поєднує нормативна спільність, яка створює передумови для налагодження більш інтенсивних відносин, оскільки Оттава і Брюссель вважають, що сталий розвиток, дотримання прав людини і миротворча діяльність повинні бути ключовими принципами міжнародних відносин.

Канада та ЄС мають спільне бачення багатосторонності та необхідності дотримання принципів міжнародного права. Канада, на відміну від США, завжди діяла з іншими міжнародними акторами на коаліційній основі шляхом акумуляції безпекового потенціалу – це також європейська традиція, тому європейці розглядалися природним союзником для Оттави. ЄС вбачає в Канаді близьких партнерів, що поділяють його цінності, а також мають подібні підходи до врегулювання конфліктів, тому існують перспективи для розвитку двостороннього партнерства на міжнародній арені.

В зарубіжній історіографії питання, перш за все, варто виокремити праці А. Моравчика, К. Деблока, Р.Д. Трілокекара [8; 2; 11].

Певний внесок у дослідження порушеної нами проблематики зробили російські вчені – фахівці Інституту США і Канади РАН Є. Іванов, Є. Ізраєлян [5; 4].

В Україні канадсько-європейських відносин побіжно торкалися автори фундаментальної праці «Міжнародні економічні організації» [13].

Проте різнобічність підходів у працях дослідників, а також відсутність робіт з порушеної проблематики у вітчизняній історіографії детермінує необхідність вивчення цього питання.

Отже, мета статті – комплексно дослідити економічний вимір міжнародних відносин Канада-Європейський Союз наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Канада – одна з восьми країн у світі, яка не мала спеціальних преференційних торгових відносин з Європейським Союзом. Сприяння торгівлі між ЄС та Канадою надавали діючі двосторонні угоди. Для сприяння торгівлі між Канадою та ЄС в рамках угоди 1976 р. про комерційне і економічне співробітництво створено Спільний комітет зі співробітництва.

Європа у цей час привертала увагу Оттави головним чином як регіон, звідки виходила найбільша небезпека виникнення третьої світової війни, а також підтримки квебекських сепаратистів. Політика «третьої альтернативи», розроблена ліберальним урядом П. Трюдо, включала в себе заходи, спрямовані на створення в Європі «противаг» пануванню американців у зовнішній торгівлі Канади. П. Трюдо витратив багато сил і часу, щоб домогтися укладення в 1976 році Загальної угоди про торгівлю та економічне співробітництво з Європейським Економічним Співтовариством. Проте ця угода не виправдала надій канадців, і Європа не стала «противагою».

Уклавши угоди про вільну торгівлю з США і Мексикою, уряд консерваторів відновив спроби своїх попередників підняти на новий рівень розвиток торгово-економічних зв'язків Канади з Європою. Але європейці, поперше, були зайняті інтеграційними процесами на континенті, а по-друге, за наявності НАФТА з ще більшою підставою, ніж в 1970-х

рр., були схильні розглядати Канаду як частину єдиного північноамериканського торгово-економічного блоку, і тому вважали, що домовлятися, перш за все, необхідно з його провідною складовою, тобто з США [7, с. 184].

Унаслідок цього, Канаді, яка могла опинитися поза економічною віссю Вашингтон-Брюссель, не без зусиль вдалося «вклинитися» в їх переговорний процес і укласти в 1990 р. з Європейським Співтовариством Трансатлантичну Декларацію про економічне співробітництво, яка фактично не діяла.

Закінчення холодної війни змусило Канаду провести переоцінку пріоритетів своєї міжнародної політики в Європі і, відсунувши турботи про європейську безпеку на другий план, домагатися домовленості з ЄС щодо економічних відносин в нових умовах. Це було тим більше необхідно, що у Канади постійно виникали суперечки і конфлікти стосовно введення європейськими партнерами різних обмежень і заборон на експорт канадських товарів. При цьому європейці все частіше виступали не поодиночі, а єдиним фронтом, в рамках всього Союзу [1, с. 521].

США у 1995 р. уклали з ЄС План дій щодо розвитку всебічного співробітництва, тоді як у Канади досягнення аналогічної домовленості застопорилися через серйозний конфлікт з Іспанією щодо розмірів вилову риби іспанцями в районі Ньюфаундленду.

Подолати розбіжності вдалося тільки через рік, коли нарешті були підписані Спільна політична декларація про відносини Канади і Європейського Союзу та канадсько-європейський План спільних дій. Проте і після цього Оттаві доводилося займатися не стільки реалізацією Плану, скільки пом'якшенням таких наслідків подальшої інтеграції в Європі, як введення євро і розширення самого Союзу. Одночасно Оттава наполегливо, але без помітного успіху агітувала за створення американсько-європейської Північноатлантичної зони вільної торгівлі [12, с. 250].

Неоднозначно розвивалися і двосторонні відносини Канади з європейськими країнами. Крім «рибної війни» з Іспанією, в ході якої канадці не зупинилися перед застосуванням своїх військових судів, не все ладилося і у відносинах із Францією. Час від часу розвиток цих відносин порушувався спалахами загост-

рень у зв'язку з черговими акціями французів у підтримку квебекських сепаратистів. Так, навесні 1999 р. Париж без попередньої консультації з Оттавою направив запрошення до Квебеку на нараду міністрів суверенних держав з питань розвитку та культури. У відповідь на це, уряд Канади демонстративно відмовився від участі в нараді.

Спільна політична декларація 1996 р. про відносини ЄС і Канади та План дій Канади та ЄС дозволили сформулювати цілі щодо розширення відносин не тільки в торговельно-економічній сфері, але і в галузі внутрішньої та зовнішньої політики. На саміті в Оттаві у грудні 2000 р. лідери Канади та ЄС взяли зобов'язання розробити «Угоду про розширення торгівлі та інвестицій між Канадою і ЄС», яка вирішить проблеми, що виникли у відносинах і забезпечить усунення бар'єрів у торгівлі. Наприкінці 2001 р. також відбулася зустріч міністрів торгівлі ЄС та Канади, під час якої вони надали пропозиції до проекту двосторонньої угоди [11].

У свою чергу, уряд Канади визначив пріоритети стосовно поліпшення доступу канадських товарів на ринок ЄС. Це, насамперед, стосувалося сфер сільського господарства і природних ресурсів, в яких діяли обмеження. У перелік продукції, що викликала заклопотаність у канадських експортерів, потрапили вино з замороженого винограду і спиртовмісні напої, риба і морепродукти, алюміній, деякі кольорові метали (свинець, ртуть, кадмій), паперова продукція, що підпадала під дію екологічного етикетування. Проблеми існували і в сертифікації лісової продукції, екологічно чистих продуктів, будівельних матеріалів.

Санітарні та фітосанітарні правила ЄС торкнулися канадського експорту сосни (вимога попередньої теплової обробки), яловичини (заборона ЄС використовувати гормони для прискорення вирощування), живих тварин і тварин продуктів, насіння картоплі, генетично змінених продуктів (вимога обов'язкового етикетування та простежування продукту від ферми до магазинного прилавку) [4, с. 45–60].

У жовтні 1999 р. канадський уряд оголосив про початок переговорів з державами Європейської Асоціації Вільної Торгівлі – ЄАВТ (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія та Швейцарія). Переговори щодо основних питань завершилися, в цілому, успішно, проте деякі проблеми залишилися невирішеними. Угода про вільну

торгівля «першого покоління» була сконцентрована на усуненні тарифів на промислові товари, певну лібералізацію в сільськогосподарській галузі та співробітництво щодо полегшення торгівлі і конкуренції.

Просування спільного плану дій і торгової ініціативи поряд з іншими питаннями двосторонніх відносин у господарській, політичній та інших галузях формували порядок денний канадсько-європейських самітів [10].

У проміжках між зустрічами лідерів функціонували численні двосторонні структури, сформовані за принципом міжурядової комісії.

В торговельно-економічній сфері двосторонніх відносин діяв спільний комітет із співробітництва, підкомітет з торгівлі та інвестицій, робочі групи за основними напрямками взаємодії, канадсько-європейський круглий стіл для бізнесу і т.д.

Традиційно важливе місце під час будь-якого саміту відводилося питанням торговельно-економічних та інвестиційних зв'язків, значення яких постійно зростало.

Необхідно відзначити, що країни Євросоюзу є другим за значенням (після США) партнером Канади у сфері торгівлі та інвестицій, акумулюючи більше 9 % канадської зовнішньої торгівлі і 20 % зарубіжних капіталовкладень. У 2000 році обсяг двосторонньої торгівлі досяг 56 млрд. дол. (канадський експорт – 19 млрд. дол., імпорт – 37 млрд. дол.), ще близько 18 млрд. дол. припадало на торгівлю послугами. У структурі канадського експорту до країн ЄС (п'ять його членів – Великобританія, Німеччина, Бельгія, Франція і Італія – входять у десятку найбільш великих торговельних партнерів Канади) переважали машини та обладнання (в т.ч. енергетичне і електротехнічне), авіатехніка та запасні частини до неї, целюлозно-паперові товари, метали та металопрокат, пиломатеріали, сільгосптовари і морепродукти. В імпорті Канади з європейських країн провідні позиції займали машини, устаткування і транспортні засоби, сировина, хімікати [2].

Важливу роль для Канади країни ЄС відігравали інвестиційні взаємодії: в 2000 р. сукупний обсяг прямих канадських капіталовкладень у держави (в основному в економіку Великобританії, Ірландії і Голландії) становив 63,6 млрд. дол., у той час як приплив прямих європейських інвестицій у Канаду досяг 85,4 млрд. дол.

Разом з тим, незважаючи на значні обсяги двосторонньої торгівлі та інвестицій, тісна взаємодія з усіх основних векторів політичного і господарського життя, у торговельних відносинах між Канадою і ЄС зберігається чимало проблем, обговорення і вирішення яких відбувалося не просто і поглинало левову частку часу на двосторонніх переговорах і консультаціях усіх рівнів, включаючи найвищий [6, с. 212–222].

Головна проблема, на думку канадців, полягала в тому, що на той час Канада залишалася серед небагатьох країн-членів СОТ (всього таких країн вісім), що не мали преференційного доступу на ринок товарів і послуг Євросоюзу, і, відповідно, відчували на собі всі сторони тарифних і нетарифних обмежень. Слід також зазначити, що рівень ставок імпортного тарифу в країнах ЄС в останні роки істотно знизився і в середньому складає 5 % адвалора (у Канаді – 4,6 %). Однак і цього, вважають в Оттаві, виявляється достатньо, щоб зберігати несприятливий для Канади баланс у торгівлі, стримуючи розвиток канадського експорту (темпи його приросту суттєво поступалися темпам приросту імпорту).

Повна відміна митних бар'єрів у двосторонній торгівлі (до чого наполегливо закликали ЄС канадці), згідно з існуючими розрахунками, може відразу ж збільшити обсяги канадського експорту до країн Співтовариства майже на 16%, або на 3,4 млрд. дол., в той час як імпорту може зрости більш ніж на 30%, або на 7 млрд. дол. на рік [2].

Прогнозуючи такі темпи приросту зовнішньої торгівлі з державами Євросоюзу, канадці виходять, насамперед, зі структури торгівлі і можливостей її розширення за рахунок скасування мит на що підпадають під встановлені ЄС тарифи 48 % товарної номенклатури канадського експорту і 52 % товарної номенклатури імпорту до 2000 р. (що обкладається в Канаді митами в розмірі від 5 до 25 % від вартості).

Йдеться, зокрема, про такі товари канадського експорту в ЄС як риба, креветки і інші морепродукти (підлягають обкладенню у межах від 12 до 23% від вартості; виняток становлять надходять для подальшої переробки у країнах Євросоюзу креветки в межах визначеної для Канади квоти в 5 тис. тон в рік, оподатковувані «пільговим» 6 % митом), алюмінієві заготовки (6 %), широка номенклатура

промислових товарів, мита на які хоча і залишаються на невисокому рівні (нижче 5 %), проте виявляються досить чутливими при значних обсягах поставок [13, с. 301–306].

У свою чергу, в 1999–2000 рр. Канада продовжувала стримувати ввезення європейських продовольчих товарів, текстилю і готового одягу (імпорту вовни і синтетичних волокон підпадає під 16%, готового одягу – під 25 %), взуття, продукції суднобудування (більшість видів якої обкладається 25 % ввезним митом). Європейців непокоїло застосовувана канадцами система «ескалації» митних тарифів, що передбачає послідовне підвищення ставок імпорту мит у залежності від глибини і ступеня переробки товару (стосовно канадських партнерів з НАФТА вона не діє), а також широке поширення практики «тарифного квотування», коли товари, що ввозяться понад встановлену квоту, піддаються підвищеними, часто забороненими ставками оподаткування [5, с. 30].

Досить складно розвивалися справи і в плані застосовуваних сторонами щодо нетарифних бар'єрів. Європейців турбували існуючі в Канаді обмеження на доступ іноземного капіталу до окремих галузей підприємницької діяльності (в т.ч. в банківській і фінансовій сфері, а також до цілого напрямку бізнесу, регламентовані інтересами захисту «національної культурної самобутності»); практика провінційної влади щодо регулювання закупівель алкоголю; обмеження в системі державних закупівель (надає вагомим перевагам національним виробникам телекомунікаційного та транспортного устаткування, продукції суднобудування та пов'язаних з ними послуг); заборони на ввезення свіжих овочів і фруктів без наявності твердих замовлень з боку канадських покупців; обмеження судноплавства і торгівлі судами, зареєстрованими під канадським прапором і т.д.

У свою чергу, Оттава була не задоволена темпами реформування європейської «Єдиної сільськогосподарської політики», що серйозно стримувала доступ канадських сільськогосподарських товарів не тільки до країн-членів ЄС, але і на ринки третіх країн; встановленими в ЄС вимогами щодо сертифікації виноробної продукції; заборонами на ввезення генетично змінених продуктів харчування і вкрай обережним підходом до видачі дозволів на їх імпорту; обмеженнями і заборонами

на ввезення свинцю, ртуті та кадмію; надмірно жорсткими, на її погляд, вимогами щодо виробництва, пакування, маркування та перевірки якості продукції органічного походження; вимогами обов'язкової теплової обробки деревини на предмет усунення шкідників; заборонаю на ввезення яловичини, виробленої з використанням стимулюючих гормонів; обмеженнями в системі державних закупівель (віддає перевагу європейським виробникам телекомунікаційного, транспортного, електротехнічного та енергетичного обладнання та послуг і т.д.) [3, с. 512–515].

Сукупність існуючих проблем в сфері торгівлі та інвестицій була предметом двосторонніх консультацій як в рамках сформованих канадсько-європейських структур, так і спеціальних органів СОТ, покликаних урегулювати виникаючі розбіжності. Разом з тим, зовсім не завжди такі суперечки завершувалися мирним шляхом. Так, наприклад, встановлена ЄС у 1998 р. заборона на ввезення яловичини, виробленої з використанням стимулюючих гормонів, була предметом тривалого розгляду між США і Канадою, з одного боку, і ЄС – з іншого. Відмова Євросоюзу виконати винесене арбітражними та апеляційними органами СОТ рішення на користь Вашингтону та Оттави призвело до заходів з боку останніх: зокрема, Канада в 1999 р. ввела компенсаційні мита на ввезення європейської яловичини, свинини, огірків і корнішонів.

У рамках чергового канадсько-європейського саміту, що пройшов у червні 2001 р. у Стокгольмі Оттава знову зробила спробу подолати існуючі розбіжності, перш за все, у плані забезпечення недискримінаційного доступу товарів і послуг на ринки один одного [4, с. 45–50].

Певний прогрес, досягнутий у цьому напрямі (зокрема, в області зниження середньозважених ставок митних тарифів), на думку канадського уряду не відображав стану справ у торгівлі окремими товарами, а також у сфері нетарифного регулювання, що мало в деяких випадках яскраво виражений протекціоністський характер.

Зацікавлена в подальшому нарощуванні обсягів торгівлі та інвестиційного співробітництва з ЄС, Канада під час саміту активно просуvala ідею укладення двосторонньої угоди про вільну торгівлю. На підкріплення своєї позиції керівництву Євросоюзу була передана

аналітична записка, яка свідчила про значні вигоди від скасування митних тарифів у взаємній торгівлі. Разом з тим, домогтися підтримки цієї ідеї в Європі Оттаві знову не вдалося: як і колись керівництво ЄС дуже стримано реагувало на ініціативи канадського керівництва, висловлюючись в тому сенсі, що рівень тарифів у двосторонній торгівлі надто малий, щоб робити істотний вплив на її хід.

Незважаючи на єдність поглядів Канади і ЄС на більшість головних міжнародних проблем і підходи до їх вирішення, економічний фактор у двосторонніх відносинах поки ще далекий від досконалості, залишаючись тією самою «сорочкою», приналежність якої до власного тіла виявляється для кожної із сторін ближче демонстрованих ними глобалістичних устремлень [9, с. 20].

ВИСНОВКИ

Таким чином, Канада і Європейський Союз зробили суттєві кроки щодо спрощення товарообміну між двома країнами. Канадським урядом та Єврокомісією були розроблені рамкові умови для співпраці в галузі регулювання торгівлі. Сторони ставили перед собою за мету скасувати нормативні бар'єри, що виникали внаслідок різних вимог до маркування продукції. Про це повідомляв офіційний інтернет-сайт Єврокомісії [8, с. 300].

Канада і ЄС мають тісні двосторонні торговельні зв'язки, проте нова форма співпраці дозволить більш ефективно вирішувати питання захисту прав споживачів, безпеки продукції для здоров'я людини та навколишнього середовища.

ЄС є другим найбільшим зовнішньоторговельним партнером Канади після США (10 % канадського імпорту та 6 % експорту). Канада впевнено утримувала дев'яте місце в першій десятці зовнішньоторговельних партнерів Євросоюзу протягом багатьох років. Важливим елементом двостороннього економічного співробітництва були інвестиції. Канада є четвертим найбільшим інвестором в економіку Євросоюзу після США, Швейцарії та Японії (4 % входять інвестицій у 2002 році); ЄС займав друге місце серед інвесторів у канадську економіку (майже 25 % прямих іноземних інвестицій).

Значна роль країн ЄС у двосторонній інвестиційній взаємодії. Разом з тим, незважаючи на настільки значні обсяги двосторонньої торгівлі та інвестиції, тісна взаємодія з усіх основних напрямків економічного співробітництва, у торговельних відносинах між Канадою і ЄС зберігається чимало проблем, обговорення і вирішення яких відбувалося не просто і по-

лило левову частку часу на двосторонніх переговорах і консультаціях всіх рівнів.

Незважаючи на єдність поглядів Канади і ЄС стосовно більшості основних міжнародних проблем і підходів до їх вирішення, економічний фактор у двосторонніх відносинах наприкінці XX – на початку XXI ст. був далеким від досконалості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Bulatov, A. (Ed.). (1999). *Mirovaja jekonomika* [World economy]. Moscow: Jurist# (in Russian)
[Булатов, А. (Ред.). (1999). *Мировая экономика*. Москва: Юристъ].
2. Deblock, C. (2011). *Les negociations commerciales entre le Canada et l'Union européenne: Une mise en perspective*. *Revue vie Economique*, 2(4), 1–8.
3. Desmond, D. (2006). *Dedali mitsnishyi soiuz. Kurs yevropeiskoi intehratsii* [The ever stronger union. European integration course]. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian)
[Десмонд, Д. (2006). *Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції*. Київ: К.І.С.].
4. Israeljan, E. (1997). Kanada i "bol'shaja semerka" [Canada and the "big seven"]. *USA: jekonomika, politika, ideologija*, 1, 45–60 (in Russian)
[Израелян, Е. (1997). Канада и «большая семерка». *США: экономика, политика, идеология*, 1, 45–60].
5. Ivanov, E. (1994). Voennaja doktrina i voennaja politika Kanady posle holodnoj vojny [Military Doctrine and Military Policy of Canada after the Cold War]. *USA: jekonomika, politika, ideologija*, 4, 23–36 (in Russian)
[Иванов, Е. (1994). Военная доктрина и военная политика Канады после холодной войны. *США: экономика, политика, идеология*, 4, 23–36].
6. Kozyrev, A. (1995). *Preobrazhenie* [Transfiguration]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya (in Russian)
[Козырев, А. (1995). *Преображение*. Москва: Международные отношения].
7. Melkumov, A. (1998). *Kanadian federalizm. Teorija i praktika* [Canada: federalism. Theory and practice]. Moscow: Jekonomika (in Russian)
[Мелкумов, А. (1998). *Канадский федерализм. Теория и практика*. Москва: Экономика].
8. Moravcsik, A. (2000). *Trends in Global Governance: Do They Threaten American Sovereignty?*
Retrieved from <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/cjil1&div=5&id=&page=>
9. Shtratenshul'te, E. (2011). *Evropejskij sojuz – prosto i ponjatno: fakty i svjazi* [The European Union is simple and understandable: facts and connections]. Kiev: Predstavitel'stvo fonda Konrada Adenaujera v Ukraine (in Russian)
[Штратеншульте, Е. (2011). *Европейский союз – просто и понятно: факты и связи*. Киев: Представительство фонда Конрада Аденауэра в Украине].
10. Tayar, V. (2015). European Union – Latin America: the configuration of interregional cooperation in the XXI century. *Contemporary Europe*, 62(2), 72–84. doi: 10.15211/soverope220157284
11. Trilokekar, R. (2015). *From Soft Power to Economic Diplomacy? A Comparison of the Changing Rationales and Roles of the U. S. and Canadian Federal Governments in International Education*. Retrieved from https://cshe.berkeley.edu/sites/default/files/publications/rops.cshe_2.15.desaitrilokekar.softpowerconediplomacy.2.9.2015.pdf

12. Troickij, M. (2004). *Transatlanticheskiy sojuz. 1999–2004. Modernizacija sistemy amerikano-evropejskogo partnerstva posle raspada bipolarnosti* [The transatlantic alliance. 1999-2004. Modernization of the US-European partnership system after the disintegration of bipolarity]. Moscow: ISK RAN (in Russian)
[Троицкий, М. (2004). *Трансатлантический союз. 1999–2004. Модернизация системы американо-европейского партнерства после распада биполярности*. Москва: ИСК РАН].
13. Voronkova, A., Yerokhina, L., Riabenko, L. (2006). *Mizhnarodni ekonomichni orhanizatsii* [International economic organizations]. Kyiv: Profesional (in Ukrainian)
[Воронкова, А., Єрохіна, Л., Рябенко, Л. (2006). *Міжнародні економічні організації*. Київ: Професіонал].

